

5

ІУАЦХЪЭМАХУЭ

2023

ІУАЦХЪЭМАХУЭ

ISSN 0206 – 5266

СЕНТЯБРЬ • 2023 • ОКТЯБРЬ

5

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 гъэ лъандэрэ кыдыдкI

сентябрь **5** октябрь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кIэзонэ
IуэхущIапIэм кыдегъэки

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Бакуу Хъанджэрий, БищIо Борис,
Гъут Iэдэм, Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь),
Къэрмокъуэ Хъэмид, Тэтрокъуэ Астемыр, Тхъэгъэзит Юрэ,
ТIымыжь Хъэмыщэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ

НАЛШЫК
2023

Псалъащхьэхэр

ЖьантІэ

ТхакІуэ Хьэх Сэфарбий кызыэралъхурэ илгэс 85-рэ ирокъу

Истэпан Залинэ. Талант къуэпсыбэ.....	3
Хьэх Сэфарбий хужаІахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	5
Истэпан Залинэ. «Зы цыху фІэкІа кьемыджэнуми, а зым щхьэкІэ сытхэнуц». <i>Интервью</i>	13
Хьэх Сэфарбий. <i>Рассказхэр</i>	19
Хьэх Сэфарбий. <i>Усэхэр</i>	30
Хьэх Сэфарбий. Си хьуреягъкІэ. <i>Тхыгъэ кІэщІхэр</i>	36

УсакІуэ Балъкызы Батий кызыэралъхурэ илгэс 75-рэ ирокъу

Хьэвжокъуэ Людмилэ. ФІым и джакІуэ.....	43
Балъкызы Батий. <i>Усэхэр</i>	51

Усыгъэ

Бещтокъуэ Хьэбас. Гъуэгупэ псалъэ. <i>Усэхэр</i>	63
Гугъуэт Заремэ. <i>Усэхэр</i>	74

Драматургие

Гаврилович Владимир. Сэри цыхум сыкбылтъхуащ. <i>Пьесэ</i>	90
---	----

Публицистикэ

НэщІэпыджэ Замирэ. Инчы Иринэ: «Ди лгъэкъэгъухэр адыгэну хуейщ». <i>Интервью</i>	159
--	-----

Псалгэжъу зэхэль псалгэзэблэдз.....	166
-------------------------------------	-----

ТхакIуэ Хьэх Сэфарбий кызыэралъхурэ илъэс 85-рэ ирокъу

ТАЛАНТ КЪУЭПСЫБЭ

Хьэх Сэфарбий Совет (иджы Шэрэдж) районым хыхьэ Аушы-джэр къуажэм 1938 гъэм майм и 20-м кыщцалъхуащ. Къуажэ школыр 1955 гъэм кьиухри, лэжыгъэ зэмылIэужыгъуэхэр игъэзащIэу колхозым хэтащ, иужькIэ щеджащ бухгалтерхэр цагъэхъэзыру Налшык дэт еджапIэм.

Хьэхыр лэжыгъэ IэнатIэ куэд пэрытащ: шахтэм, фабрикэхэм, заводхэм, ухуэныгъэхэм Iэпыдзлъэпыдзу, хьэлъэзехъу, арматурщикыу, бетонщикыу, нэгъуэщI Iуэху хьэлъэхэри игъэзащIэу щылэжьащ. Дзэм къулыкъу щыщIэу къэкIуэжа нэужь, «Искож» комбинатым вулканизаторщикыу щылащ, Шэрэдж районым кыщыдэкI газетым и корреспонденту, райисполкомым и инструктору шытащ.

А псом иужькIэ Сэфарбий кьиухащ Горький Максим и цIэр зэрехъу Москва дэт Литературэ институтыр. 1972 гъэм кыщыщIэдзауэ 1998 гъэ хьуху «Ленин гъуэгу» (иджы «Адыгэ псалъэ») газетым щэнхабзэмкIэ и къудамэм и унафэщI IэнатIэр ирихьэкIащ. Илъэс куэдкIэ консультанту щылэжьащ КЪБР-м и ТхакIуэхэм я союзым. Урысей Федерациэм и ТхакIуэхэм, Журналистхэм я союзхэм хэтащ.

Сэфарбий илъэс 30-м щигъукIэ тхакIуэ, усакIуэ ныбжьыщIэхэм ядэлэжьащ, «Шыхульагъуэ» литературэ хасэ кызыэригъэпэщауэ. Иджыпсту цIэрыIуэ хьуа тхакIуэхэм, усакIуэхэм кьежьапIэ яхуэхъуар а хасэращ.

Хьэх Сэфарбий пасэу тхэн щИдзащ. Абы и тхыгьэхэр, статья-хэр, усэхэр республикэм кьыщыдэкI газетхэмрэ журналхэмрэ кьыт-радзэ кьуажэ школым щыщIэса зэман льяндэрэ. Хьэхыр усакIуэщ, тхакIуэщ, публицистщ, журналистщ, зэдзэкIакIуэщ. Абы и кьалэмы-пэм кьыщIэкIащ усэ, прозэ, публицистикэ тхыгьэхэр щызэхуэхьэса-уэ тхыль 20-м щIигьу, адыгьбзэкIи урысыбзэкIи. Абыхэм ящышу я цIэ кьиIуапхьэщ «Щцэдджыжь бзыгьэ», «ПсыIэрышэ», «Толькьун Iэсэ», «Бжьыхьэ уэфI», «Бжьыхьэ макьамэхэр», «Махуэм дунейр и кIыыхагьщ», «Си хьуреягькIэ», «МахуэщIэр кIадащхьэ течащ», «Ку-рых», «Свежесть», нэгьуэщIхэми.

НэгьуэщI льяпкьхэм щыщ тхакIуэ цIэрыIуэхэм я тхыгьэ куэд адыгьбзэкIэ зэридзэкIащ Сэфарбий. Абы и тхыгьэхэр пэщIэдзэ, курыт школхэм зэрыщрагьаджэ тхыльхэм ярытщ, и творчествэмкIэ диплом лэжыгьэхэр ятх КьБКьУ-м щеджэ студентхэм.

Ильэс куэдкIэ гуащIафIэу печатым зэрыщылэжьам, и литературэ ехьулIэныгьэхэм папщIэ Сэфарбий кьыхуагьэфэщащ КьБАСССР-м и Совет Нэхьыщхьэм и Президиумым (1984), ди республикэм и Журна-листхэм я союзым (1988) я ЩIыхь тхыльхэр, КьБР-м и Журналист-хэм я союзым и саугьэтыр (1977). 1999 гьэм абы кьыфIащащ «Кьэбэр-дей-Балькьэр Республикэм щэнхабзэмкIэ щIыхь зиIэ и лэжьакIуэ» цIэ льяпIэр.

Хьэх Сэфарбий и тхыгьэхэр гуимыхуж зыщIыр я нэхьыбэм зи гугьу щыщIар езым игьэвауэ зэрыщытырщ. И гум щыщIэр, и псэм жи-Iэр адыгьбзэ кьабзэкIэ щIэджыкIакIуэхэм я деж нихьэсу еса тхакIуэр псэуху хуэпэжащ кьыхиха и гьащIэ гьуэгум: хузэфIэкI ищIэу лите-ратурэми журналистикэми хэтащ, льяпкьым кьыщIэхьуэ щIэблэр унэтIыным ехьэлIауэ абы хузэфIэкIам хуэдиз зылэжьаи кьэгьуэты-гьуейщ.

ТхакIуэ гьуээзджэр, журналист Iэзэр дунейм ехыжащ 2022 гьэм и октябрь мазэм.

ИСТЭПАН Залинэ

Хьэх Сэфарбий хужагахэм щыщ пычыгъуэхэр

Куэдым теухуаш Хьэхым и усыгъэр: адэжь щыналгэм, Хэку за-уэшхуэм кыхьа фэбжьхэм, мамырыгъэр хьумэным, зэныбжьэгъугъэм, лэжьыгъэм, льягъуныгъэм, нэгъуэщхэм. Ауэ нэхьыщхьэр – усаклуэм кьишта луэхугъуэхэр кьызэрызэлухыф лэзагъэраши, жьлэн хуейщ нэгъуэщхэм емьщхь кьызэлухыклэ Хьэхым кьызэригъуэтыфыр.

Ар усэ тхыклэм и «щэхухэм» фыгуэ щыгъуазэ, поэзие нэсым и гъуэгум ехьуллэныгъэхэр кьыщызыхьыфа усаклуэщ. Сэфарбий и тхыгъэхэр я кьуэпс псомкли быдэу пыщлащ лэпкъым и гьащлэм, абы и тхыдэмрэ и нобэрэй махуэмрэ. Я гьэпсыклэкли, яхэлъ гупсысэ-гурыщлэкли Хьэхым и усэхэм уи флэщ ящлыф ахэр зытхар адыгэ усаклуэу зэрыщытыр, абыкли кьащхьэщокл шыфэллыфэ зимылэ, сыт хуэдэ лэпкъми и фашэр, еклу-емыклуми, зи усэм «щызытлагъэ» тхаклуэхэм.

Щлэщыгъуэщ, купщлафлэщ, бзэ шэрыуэклэ тхаш Хьэх Сэфарбий и прозэри. Цыху кьызэрыгуэклхэм я гьащлэм тетхыхьклэрэ тхаклуэм куууэ зэпкърех дызыхэпсэукл зэманыр.

КЪАГЪЫРМЭС Борис,
КъБР-м и цыхубэ усаклуэ
2000

6

* * *

Хьэх Сэфарбий и лэдакьэщлэклхэр гум дохьэ, гьащлэм и курыхыр, и пэжыр лэзэу, куэдым урагъэгупсысу кьыщыгъэлъэгъуаш абыхэм.

Сэ сыкьапщтэмэ, тхаклуэм си гур егъэзагъэ кьехьэкл-нехьэкл лэпкъ хэмылгу, жьэнахуэу дыгъуэгъуаклуэхэм, фитлнэхэм, зи бзэмрэ зи хабзэмрэ зэзымыпэсыжхэм яхужи лэ псалгэ шэрыуэхэмклэ.

Дыхьэшхэныр гушылэ дахэу ди нэгум кьыщлэгъэувэ Хьэхым, а дыхьэшхэныр дыхьэгъым хуигъэклуэни хузэфлокл. Ди гьащлэм кьыщыхьу-кьыщыщлэ луэхугъуэ щхьэхуэхэр зэридыллэм, зы ищлурэ, и художественнэ лэзагъыр зыхэпщлэрэ узэщлэлэтэу и тхыгъэхэр ди пашхьэ кьрелхьэ абы. Ар псалгэхэм хощыпыхь, купщлафлэхэр, кьарууфлэхэр кьыхех. Флым удихьэхыу, лейм гущыкл хуэпщлу кьретхэкл и персонажхэм я дунейр. Ахэр гьащлэм узэрыщрихьэллэм хуэдэ дыдэщ, сыту жыллэмэ, Хьэхым и тхыгъэхэр а езы гьащлэм кьы-хихаш, языныкьуэхэм зэращлым хуэдэу, зыри кьигупсысыркьым, и лэпэм кьыщлифыкыркьым. Зи гугъу ищлэ луэхугъуэхэр абы езым игъэ-унэхуаш, гурэ псэклэ игъэващ. Аращ Хьэх Сэфарбий и лэдакьэщлэклхэр нэщлысыпауэ щлыщытыр.

ГЪЭУНЭ Борис,
тхаклуэ
2015

* * *

Хьэх Сэфарбий 1963 гээ лъандэрэ соцlыху. Дзэм кьулыкьу щызэдэтцlащ. Пэжу, зы полкым дызэдыхэтакьым, ауэ зы бжыхь фlэкlа ди яку дэмыту ди частхэр зэбгэдэтти, дызэрыцlыхури, ныбжьэгьуи дызэхуэхьуауэ щытащ. Сэри зыгуэрхэр стхырти, езгьэлыагьурт, дызэчэнджэщырт, сэ сыщытригьэгушхуэр нэхьыбэт...

Сэфарбий езыр гугьу ехьу кьэтэджа цlыхущ. Гугьу ехьам куэд елыагьу, куэд зылыгьуам lэджэ етхыжыф. И творчествэкlэ кьапщтэмэ, шапхьэу бгьэлыагьуэ хьуну тхакlуэфlщ.

«Ленин гьуэгу» газетым щыщыlами, Тхакlуэхэм я союзым щыщылэжьбами абы куэд зэфlигьэкlащ тхэн цlэзыдзагьащlэхэм защlэгьэкьуэным, гьуэгу тэмэм тегьэувэным хуэунэтlауэ.

Цlыху зэлухащ Сэфарбий, ауэ зыгуэр иукьуэдиямэ, абы зэрыпхутекlын щымыlэу ерыщц. И цlыху щlыкlэр аращ – зауэм кьыхэтэджыкlа цlыхущ... Пцlыр, фэрыщlагьыр игу техуэркьым. Ар щынэрылыагьущ и тхыгьэхэми.

ТХЬЭЗЭПЛЬ Хьэсэн,

усаkлyэ

2017

* * *

Иужьрей ильэс тlощlым кьэбэрдей литературэм зэрызиужьа щlыкlэм сыщегупсысым сигу кьэкlаращ: а лъэхьэнэм кьриубыдэу икьукlэ мащlэ дыдэщ узэрыгушхуэну, утыкушхуэ ипхьэ хьуну ди тхакlуэхэм я lэдакьэ кьыщlэкlар. Е зэман зэблэхьугьуэм, кьэралыр зытеува гьуэгущlэм кьигьэушщlыlуа, е нэгьуэщl, сытми, зэзэмызэ кьызэпхыlукl мыхьумэ, бащэкlэ дызыщыгугь ди тхакlуэ пажэхэм я lэдакьэ кьыщlэкlар куэд хьуркьым.

Ауэ абыхэм ящыщкьым Хьэх Сэфарбий. Ар зэи lуэхуншэу щысакьым, уеблэмэ иужь лъэхьэнэрщ и тхыгьэ нэхьыфl дыдэхэр дунейм кьыщытехьар. Псалъэм папщlэ, «Махуэм дунейр и кlыхьагьыщ», «Щlымахуэ мэракlуэ», «Псым ихь кьихьыжыркьым» повестхэри, «Си хьурегькlэ» зыфlища и философии тхыгьэ кlэщlхэри щитхар Совет Союзыр кьутэжу жалэнуэрэ зытетхыхьынуэрэ ямыщlэжу кьалэм зылэщlэлэхэр гьуэгушщхьибл зэхэкlыпlэм кьыщытена ильэсхэрщ.

Ди тхакlуэхэм я нэхьыбапlэм я lэдакьэщlэкl нэхьыфlхэр, нэхь купщlафlэхэр щатхар ильэс 30-50 ныбжьым щитарщ. Хьэхым и творчествэм и гугьу пщlымэ, и тхыгьэхэр кlуэтэху нэхьыфl, нэхь купщlафlэ хьууэ кьысфlющl. Абы и щыхьэтц иужьрей ильэс зыбгьупщlым дунейм кьытехьа и lэдакьэщlэкlхэр.

МЫЗ Ахьмэд,

тхакlуэ

* * *

Хьэх Сэфарбий адыгэбзэ шэрыуэкIэ щIэдджыкIакIуэм деж нихьэ-сырт гупсысэ куухэр. И газет тхыгьэфIхэм фIэщыгьэ хуищIу шытахэм дыхэвгьаплъэт: «Адыгэбзэр кьедвгьэгьэл», «Льэпкьым и бзэр льэпкьым и псэщ», «Ди бзэр кьэдвгьэщтэж», «ЩIэблэм зэрыIурыплъхьэш», «Анэдэльхубзэм еджапIэм кьегьээж». Бзэм теухуауэ иIа гудзакьэр хыболъагьуэ и художественнэ тхыгьэхэми. Философие тельдыджэ зыхэлъ и хьэтIыр зыми хэгьуащэркьым.

Хьэх Сэфарбий адыгэбзэ кьудамэм щеджэ студентхэм я деж куэдрэ езгьэблагьэрт. И тхыльхэр щIэдджыкIырт, дытепсэльыхьырт. Си студентхэм ар фIуэ ялъагьурт. Дэтхэнэ зэIущIэри щIэщыгьуэ ящыхьурти, куэдри дытепсэльыхьыжырт. Сэфарбий адыгэ щIалэгьуалэм я зэфIэкIыр кьиулъэпхьэщырт, утыку кьищIырт, иунэтIырт. И зэмани, и гуащIи щысхьакьым зэи абы папщIэ. «Шыхулъагьуэ» литературэ хасэр Сэфарбий игурэ и псэрэ зыхилъхьа Iуэхуш. Тхэным тегушхуа щIалэгьуалэм я гупсысэр тыншу кьызэрыкIын папщIэ, абы зы Iэмал щыIэу кьигьэнакьым. Кьэбэрдей щэнхабзэм Хьэх Сэфарбий и цIэр кьыхолыдыкI. УсакIуэщ, журналистщ, зэдзэкIакIуэщ, критикщ. Ауэ псом нэхьыщхьэу ар льэпкь тхакIуэщ.

БАКЪ Зерэ,

филологие щIэныгьэхэмкIэ доктор

8

* * *

Хьэх Сэфарбий сэ кьыщысцIыхуащ езым и хьэгьуэлIыгьуэм. Абы и кьуэш нэхьыщIэ Заурбийрэ сэрэ дызэрызедеджам нэмыщI икIи дызэныбжьэгьути, сригьэблэгьат.

IужькIи куэдрэ сыщыIащ ахэр щыпсэуа Аушыджэр кьуажэм, я унагьуэм сихьащ. ЗэкьуэшитIми я усэхэр газетхэм кьытехуэрт, гугьа-пIэ кьозытхэм хабжэрт.

Сэфарбий лэжьапIэр куэдрэ ихьуэжын хуей хьурт, унагьуэр зрикьун улахуэ кьыпэкIуэртэкьыми. Апхуэдэурэ екIуэкIащ, Москва Горький Максим и цIэр зэрихьэу щыIэ Литературэ институтыр, зэрылажьэм хуэдэурэ, кьиухуу «Ленин гьуэгу» (иджырей «Адыгэ псалъэ») газетым кьэувыху. Абдеж и лъэр щигьэбыдащ. Сэ илъэсищкIэ радиом сыщыIа нэужь, 1975 гьэм газетым ськIуэри, абы дыщызэхуээжащ, хэбгьээыхьмэ, зы пэш дыщыщIэси кьыхэхуэу, ар пенсэм кIуэху зы IэнатIэ зэдэтхьэкIащ, зэгьунэгьу дыхьунуи дыхунэсащ.

Нэхь згьэщIагьуэу абы хэлъа хьэлхэм ящыщт щхьэх зэримыщIэр. Аушыджэр кьикIыурэ махуэ кьэс лэжьакуэ кьакIуэрт, и кьалэнхэр зэфIигьэкIырти, пщыхьэщхьэм я унэ екIуэлIэжырт. Ауэ щэбэтымрэ тхэмахуэмри кьанэ щымыIэу зыхухихыр литературэрат. Апхуэдэ дыдэ гьуэгуанэ кьызэпичырти, редакцэм кьыщIыхьэрт, зыри зэран кьыхуэмыхьуу тхэн папщIэ. И ныбжьыр кIуэтэхукIи прозэм нэхь зри-тырт. Апхуэдэу зэлэжьа и повестхэм ящыщ пычыгьуэхэм, рассказхэм газет напэкIуэцIхэм дыкьыщеджэрт иужькIэ.

ЗымышIэм кыгурыIуэнукъым а зэманым газет лэжыгъэм гугъуеху хэлъар зыхуэдизыр. Тхэмахуэ къэс зэ нэхъ мыхъуми, журналистыр машинэкIэ е лъэсу къуажэм кIуэуэ игъэхъэзырын хуейт абы щыпсэухэм я IуэхущIафэхэм ятеухуа тхыгъэ. Мыр нэхъ зытегъэщIари Хьэхыр здэщыIэ мэкъумэш къудамэрт. Сэри апхуэдэ куэд къысхуихуащи, сыщыгъуазэщ ар къызэрыптэхьэлъэм. Абы ищIыIужкIэ, мазэм тIуэ нэхърэ мынэхъ мащIэрэ дежурнэгъуэр къытлгысырт. Лэжыгъэр щыдухри жэщ ныкъуэрт, нэху къыщыттещхьы къыхэхуэу. Апхуэдэ плъырыгъуэхэм деж Сэфарбий къыхуэнэжыр стIоным бгъэдэсу е шэнтхэр зэпигъэувэу тегъуалъхъэу щхъэукъуэнырт.

ИтIани, и IэнатIэр ихуэажыну, адрей тхакIуэхэмрэ усакIуэхэмрэ хуэдэу, «Iуащхэмахуэ», «Нур» журналхэм кIуэну хущIэкъуакъым. Абы къокI ар къыхиха IэнатIэм, зыхэт гупым зэрахуэпэжар.

EtIуанэрауэ, жызмыIэн слъэкIынкъым Хьэхыр хьэгъэшагъэ гуэрхэр зэрихъэу и къулыкъукIэ дэкIуеину е имычэзууэ фэтэр къыхиудыну зэрыхэмытар. Апхуэдэуи слъэгъуакъым ар къилэжъым щхъэкIэ тхъэусыхэуи. Абы щыгъуэми, и сомыр зэпэубыдат. И гуащэ пIэхэнэр зэрихъэрти, и щхъэгъусэ Марие лажъэ хъуртэкъым. Бынищ щапIунагъуэр зыщыгугъыр езым унэм ирихьэлIэрт. ИтIани гупым екIуу хэтащ.

Хьэхыр набдзэгубдзаплъэу, ди жылагъуэм и цIыху щхъэхуэхэми ядилъагъухэр утыку кърилъхъэфу зэрыщытам щыхъэт тохъуэ и Iуэху еплъыкIэхэмрэ и гупсысэхэмрэ къыщызэлIуих «Си хъурегъкIэ» тхылъыр. А тхыгъэ мыкIыхъхэр апхуэдизу Iэзэу гъащIэм къыхиухуэнщIыкIащи, абы и «лIыхъужь» зыкъомыр тыншу къызоцIыхужыф, я цIэхэр къримыIуами.

Хьэх Сэфарбий сыт и лъэныкъуэкIи зылI хуэфэщэн гъащIэ купщIафIэ къигъэщIащ. Абы и фIыщIэшхуэ хэлъщ гугъуехь псори къыдигъэпсынщIэу къыдэгъуэгурыкIуа и щхъэгъусэ Марие.

ШАЛ Мухъэмэд,

КъБР-м щIыхъ зилэ и журналист

* * *

Япэу дыщызэхуэзам, тIуми ди щIалэгъуэ дахэт. Сэ «Ленин гъуэ-гум» сыIузэгъауэ, зы илъэс хуэдиз лъандэрэ сыщылажъэрти, хуабжыу си щIэщыгъуэт.

Сэфарбий илъэситI хуэдизкIэ нэхъыжьти, къуажэ школыр къиуха нэужь Налшык къэкIуауэ, Iэпщэ къарукIэ къилэжъым ирипсэурт.

– Си гуапэу сыкъоджэ газетым къытехуэ уи тхыгъэхэм, – япэ зыкъригъэщаш абы, – хъарзынэу ебгъэжьащ. Ауэ газетыбзэмрэ газет къупхэмрэ зрумыгъэхъэжьащэ, уи гупэр прозэм зэрыхуэбгъэзным хущIэкъу...

Пэжыр жыпIэмэ, сэ сыкъэуIэбжьати, зыгуэрхэр пэздзыжыну къысфIыдрихъейуэ хуежьат, япэу слъагъу цIыхум сригъэдджэжын хуейуэ къыщIилъытэр къызгурымыIуэу. Ауэ мащIэу къыщIэгуфIыкIри, Сэфарбий кIэщIкIэ трилъэщIэжащ.

– Уэим умыщI ныбжесIар, сэ сырабочэ кызырэгуэклIщ, ауэ зыгуэрхэр мащIэ-мащIэурэ сотх... Уи унэцIэр си нэм кыщIыфIэнар сэри Тэнащхэ срапхурыльхуши, аращ.

Апхуэдэу дызэрыцIыхуауэ щытащ ильэс щэ ныкзуэрэ тхурэ хуэдиз япэкIэ. Псы Iэджэ ежэхаш абы лъандэрэ, зэхуэкIыныгъэ Iэджэ ди нэгү щIэкIащ кьэралкIи, лэжыгъэкIи, унагъуэкIи, ныбжьэгъукIи. ЗылI кыгъэщIэным пэплъытын зэманкIэ дэ зы IэнатIэ дыпэрыту дызэдэлэжьаш, Хьэх Сэфарбий литературэ IэщIагъэр Москва щызригъэгъуэта нэужь. А зэман кIыхьым кьриубыдэу дыщызэхуэгубжьи дыщызэкIужи кьэхуаш, ауэ хьэрэмыгъэрэ пцIырэ зэи дяку кыдэхуакъым. И жьэнахуагъэм и зэран Iэджэрэ кьекIами, Сэфарбий и гум имыль щыжиIа зыщIэж щыIэу кыщIэкIынкъым.

Щхэхуэу Сэфарбий и творчествэр зджыну сыхунэмысами, сызыщыгъуазэ тхыгъэхэм сэ зы гупсысэ кьэхэсхаш: тхакIуэм игури и псэри лъэныкьуитIым – блэкIамрэ кьэкIуэнумрэ – зэпаIыгъаш, тIури зэпэщачэу икIи зэрытемыгъакIуэу. КьэкIуэкI махуэр а тэрэзэ-мэзаным и тегъэщIапIэ кьудейуэ арат.

Дунейм тетыху тхакIуэр и гупсысэкIи, и тхыгъэкIи кьыхэкIыфакъым зауэ мыгъуэжьымрэ абы иужь ильэсхэмрэ я хьэзабу и нэгү щIэкIам. Абы зэи и Iум икIакъым и анэм и IэпапIэхэр кызытена чыржыным и IэфIыр.

10

КьэкIуэнум и гугъу пщIымэ, Хьэх Сэфарбий фIыщIэ жыг щIыхухэпсэн лэжыгъэ кызыэринэкIащ: «Шыхульагъуэ» литературэ хасэ кызыэригъэпэщри, зэфIэкI зыбгъэдэль щIалэгъуалэ гуп дахэ игъэсащ икIи абыхэм япэкIэ ягъэкIуатэ я егъэджакIуэр зыпэрыта IэнатIэр.

ТЭНАЩ Анатолә,
журналист, КьБР-м и ЩIыхь тхыль зрата

* * *

Си япэ литературэ тхыгъэхэми адыгэбзэкIэ стха журналист лэжыгъэхэми еджар Сэфарбийщ. Абы IэщIэль «Шыхульагъуэ» литературэ зэгухьэныгъэм сэри сыхэтащ, сфIэфIу, сфIэгъэщIэгъуэну. ЛэжыапIэ IэнатIэ щызмыгъуэтым кыздэIэпыкьуаш. Куэдрэ дыздэмылэжьами, зэи зэпэIэщIэ дыхуакъым. Литературэрт сыт щыгъуи дызытепсэльыхьыр. Ди яужь кьиува щIэблэщIэм Сэфарбий и нэIэ ятетт, сэ езыр куэдымкIэ си щапхъэт – тхэн щIэзыдзагъащIэхэм защIигъакьуэу, зыми игу зэремыуэным хэту, гушыIэ дахэ хэльу апхуэдэт ди нэхьыжьыр.

Сэфарбий и гушыIэкIэмрэ и тхэкIэмрэ зыми ещхьтэкъым. Си гугъэмкIэ, езым и ныбжьым ит тхакIуэхэм япеуэн фIэфIт Сэфарбий. Апхуэдэ зэфIэкIи иIэт. ЗэрытщIэжщи, ар литературэм щыхыхьа зэманым тхакIуэ гупыфI кьэунэхуат, кьэунэхуам и мызакьуэу, ахэр Москва ягъакIуэри ирагъэджат. Сэфарбий и насып кьрихьэкIащ абыхэм яхэхуэну. Езым и кьуажэгъухэри (Журт Биберд, Бицу Анатолә

сымэ) яхэту, псоми кьаггээжауэ лажьэрт. УщызэныбжькIэ, зы Iуэху яужь ущиткIэ, уапеуэнтэкъэ? Ар гурыIуэгъуэщ. Ауэ Сэфарбий хуэдэу а зэпеуэр щIэзымыхъумэ, абы екIуу тегушыIыхьыф яхэта кыщIэ-кIынкъым гупым.

Iуэху дахэ куэд зылэжъа Хьэх Сэфарбий кызыэринэкIа щIэблэм ягу гуапэу зэрилъыным шэч кытесхьэркъым. «Сыхуеи сыхуэмеи сэ а уи лъагъуныгъэм?» – жиIурэ кьыддэгущыIэу щытащ. Си гуггэмкIэ, хуейт, хэт гулъытэ зи жагъуэр? ФIыуэ тлъэгъуащ икIи тлъагъуноуш.

КЪАНЫКЪУЭ Заринэ,
*усакиуэ, «Горянка» газетым
и редактор нэхъыщхъэ*

* * *

«Адыгэ псалгъэ» газетым лэжъакиуэ сызышауэ щытар Хьэх Сэфарбийщ.

Щыху жьэнахуэт ар, кьехьэкI-нехьэкI иIэтэкъым. Игу кыдридзэяр жиIэу арагъкъым, атIэ Iуэхум и купщIэр кыуигъащIэрт. Езыми укыггэщIэнутэкъым, кьэбгъапщIэуи кышхуидэнутэкъым.

Си япэ тхыль цыкIури Сэфарбий и фIыщIэкIэ дунейм кыте-хьащ. Усэхэр сIихщ, зэриггэзахуэри, кызитыжащ: «Мыр тхыль хьэ-лэмэт цыкIу хъунуш, кыдэггэкI», – жиIэри.

Газетым сыщыщымылэжъэжми дызэхуэзэрт, дызэбггэдэст. Уэршэрэгъу бэлыхт: жиIэм купщIэ хэлът, гушыIэ дахэ иIэт, и щIаггьыбзэхэр лэащт. Зи гугъу ищIар занщIэу кыщыбгурымыIуэ кьэхурт, кыуиIуэкIыну зыхуейр, щхьэтечу кыбжимыIэфыр апхуэдиэкIэ щIихъумэфырти. И псалгъэхэм узыщIаггэгусысыжырт.

Банкым и пресс-IуэхущIапIэм лэжъапIэ сраггэблэгъауэ сызэрыкIуэр кыщищIам, и жагъуэ хъуауэ щытащ, ахьшэр тхэным и щхьэ кьэбггэкIуащ, жиIэри. Апхуэдэу ди лэжыггэхэм зэпIэщIэ дызэхуащIри, ди зэхуэзэр нэхь мащIэ хъуащ, ауэ дэнэ щIыпIэ дыщызэIумыщIами, псалгъэ IэфIыр, гуапэр ди япэ итащ.

Си гъащIэм Сэфарбий хуэдэ цыху дахэ, цыху Iуц зэрыхэтамкIэ Тхьэшхуэм фIыщIэ ин хузощI, насыпышхуэуи кызолъытэ ар. Сэбэп кысхуэхъуа, кыздэIэпыкъуа фIэкIа, си жагъуэ кыищIакъым, зыгуэрым зэран хуэхъуауи сщIэркъым. Нобэр кыздэсым абы и псалгъэ Iуц куэд сигу кызоггэкIыж. «Си хьуреяггэкIэ» и тхыльыр Iэгъуэу щыльщи, щIэх-щIэхьурэ кызощтэ. Сыхуэарэзыщ Сэфарбий, жэнэтыр унапIэ хуэхъуауэ Тхьэм кыщIиггэкI.

ХЬЭЩЫКЪУЕЙ Олег,
усакиуэ

* * *

Сэфарбий цыху куут, нэплъыс-нэIуст, пэжу кылъытэр, кьехьэкI-нехьэкI хэмылгу, жызыIэфт. ТхакIуэм и кьалэмыр бэм яхуэггэпсащ жытIэ щхьэкIэ, ар абы нэсын папщIэ и гумрэ и псэмрэ щызэриггэзахуэ

гупсысэхэр тэмэму кьиIуатэу, нэгъуэщIхэми дерс кызыхахын жыпхъэм иригъэувэжыфын хуейщ. Сэфарбий ящыцт к'алэмымрэ к'алэнымрэ зэтезыгъэхуэфхэм. Акъылыр зыузэщI гушыIэ купщIафIэкIэ г'энщIа Iэдак'эщIэкIхэм уи нэгу кыщIагъэхъэ лIыхъужьхэр зэман псоми зэдайщ, кыызэтезыхым «дэри ди жылэм апхуэдэ дэсащ», – жаIэу.

Хъэх Сэфарбий и тхыгъэхэм ятеухуауэ жыпIэн г'унэжщ, ауэ сэ нобэ сытепсэлъыхыну сызыхуейр абы и цIыхугъэрэ и лэжыгъэ г'уэгуанэкIэ нэхъ г'унэгъуу кыдэзыгъэцIыхуа «Шыхульагъуэ» литературэ зэхуэсырт. А зы Iуэхум фIэкIа лъэпк'ым хуимыщIами ирик'унт абы. Тхэным дихъэххэр псалъэ г'ушк'э пхузэтеIыг'энук'ым; зыбжанэрэ к'екIуэлIэнщи... я кIэр к'элъыхъуэж. IэужыфIэу ахэр лъэпк'ым хуэгъэлэжьэным кыыхуигъэщIащ жыпIэнт Хъэхым и гушыIэри, и ауанри, и набдзэгубдзаплъагъэри, уеблэмэ кызык'уипхъуэту кыпхуищIынкIэ хъуну дагъуэхэри. ТхакIуэр псоми зэхуэдэу я гум дыхъэн хуейуэ щыщымыткIэ – щхъэж и щIэджыкIакIуэ иIэжщ – Сэфарбий цIыху к'эс кыыхуигъуэт жыпхъэм ар хуигъэхъэзырырт кыпэплъэ литературэ г'ащIэм. «Ныбжь зимыIэ» Хъэхыр цIыхуми зэманми декIурт, арауэ кыщIэкIынт нэхъыбэу зэхуэсыр зэтезыIыгъэри.

КыищынэмыщIауэ, езым и Iуэху еплъыкIэ зак'уэр псоми яриухылIэу апхуэдэтэк'ым ар: зэхыхъэ к'эс республикэм и тхакIуэ, усакIуэ цIэрыIуэхэм ящыщ зы к'ригъэблагъэрти, мазэм к'риубыдэу кыызэхуахъэса тхыгъэхэм псори зэг'усэу хэплъэрт, чэнджэщ кыда-тырт.

«Шыхульагъуэр» илъэс куэдкIэ зэхэтащ, тхэным хуэхъэзыр хъуа гупыр иутIыпщым, кыкIэлъыкIуэр абы и пIэм к'ригъэувэу. Г'эщIэгъуэнрати, иужь дыдэу зыдэлэжьа цIыкIухэмкIэ иухыжу (ар куэд щIак'ым), Сэфарбий бзэ к'адигъуэтащ, илъэс 80-м зэрынэсам хуэдэу. Ар куэдым к'айхъулIэрк'ым: зэчий щхъэхуэ бг'эдэлъын хуейт апхуэдэ кызэгъэпэщакIуэм.

Антуан де Сент-Экзюпери и псалъэхэмкIэ жытIэнщи, «жэуап уохъ уэ зэпшалIэу зэбг'эса дэтхэнэмкIи». ФIыщIэ ин хуэфащэу, япэу игъэхъэзыра гупымкIэ кыщIидзэри, езэш имыщIэу, ар телэжьащ абыхэм я дэтхэнэми г'уэгу иритыным; псоми я тхыль дунейм кытехъащ, телевиденэ, радио нэтынхэм щIэх-щIэхыурэ дыхишащ, ди к'алэмым кыщIэкIахэр кытрадзэнымкIэ хузэфIэкI кыиг'энак'ым, иужь дыдэу кыдэкIа «Къэбэрдей усэм и антологиемкIэ» иухыжу.

ЛЪОСТЭН Музэ,
усакIуэ

* * *

Хъэхыр к'эсцIыхуащ 2007 г'эм. А лъэхъэнэм адыгэбзэкIэ тхэн щIэздзати, си Iэдак'эщIэкIхэм хэзгъэплъэну КъБР-м и ТхакIуэхэм я зэгухъэныг'эм деж Хъэх Сэфарбий кыщыцэригъэпэща «Шыхульагъуэ» щIалэгъуалэ хасэм сыкыщыцхутащ. Апхуэдэм деж «хеящIэу»

кЪэув нэхъыжьым псори елъытыжаш: ныбжьыщIэм и гукъыдэ-
жым нэхъри зиIэтынуми, тегушхуэнуми, и зэчийр IэщIыб ищIу зэи
хуемыплъэкIыжыххэнуми. А махуэм Сэфарбий «мыр хъуакъым»
жиIатэмэ, тобэ ирехъуи, абдеж дьдэм щыпичыну къыщIэкIынт си тхэ-
ным. Ауэ, а тхакIуэ, усакIуэ телъыджэм апхуэдизкIэ псэлъэкIэ шабэ,
гушыIэ дахэ, шытыкIэ екIу дэслъэгъуат, къызэхъулIамрэ си шыуагъэ-
хэмрэ гурыIуэгъуэу схузэхигъэщхъэхукIати, альандэрэ сызыхуеджа
псори IэщIыб сщIыри, литературэм хъэщыкъ сыхуэхъуат.

ТхэкIэм хабзэ иIэщ, сэ а псоми сыт хэсщIыкIынт, КЪБКЪУ-м
химиемкIэ и къудамэм сыщIэсу?! Сэфарбий и жэрдэмкIэ «Адыгэ
псалъэ» газетым корреспонденту сыкъащтауэ шытащ а илъэс дьдэм.
«Уэ тхакIуэ ухъунуш, ауэ щIэныгъэ пхурикъуркъыми, газетым тхэкIэ
ушрагъэсэнущ. Ауэ хуэсакъ, уи бзэр гъушэ умыгъэхъу, зэман къыдэб-
гъахуэрэ, литературэми телажъэ», – къызжиIат абы.

«Шыхулъагъуэм» зыгуэр къыхэпIэнкIыкIами, ехъулIэныгъэ
гуэр дгъуэтами, тхэкIэ зэдгъэщIами, псори зи фIыщIэр Сэфар-
бийщ. Ар езым и пщэ дилъхъэжа къалэн хъэлъэт – тхэ щIалэгъуалэм
защIигъэкъуэну, иунэтIыну, игъэсэну. Ар гукъабзэу, хъэлэлу,
къыттегужьеикIауэ къызэрыдбгъэдэтам, дамэ къызэрыттригъэкIам
папщIэ дуней хъугъуэфIыгъуэр хуэфашэт.

ФЫРЭ-КЪАНЫКЪУЭ Анфисэ,

тхакIуэ

**«ЗЫ ЦЫХУ ФIЭКИА КЪЕМЫДЖЭНУМИ,
А ЗЫМ ЩХЬЭКИЭ СЫТХЭНУЩ»**

Илъэс зыбжанэ ипэкIэ дэ интервью кьeIытхауэ цытащ тхакIуэ, усакIуэ, журналист Хьэх Сэфарбий. Ди псэлъэгъум и гун-сысэхэр, гьащIэм, литературэм хуиIэ еплъыкIэхэр куууэ кызы-хэщ а тхыгъэр журналым тыдодзэ, иджырей щIэджыкIакIуэхэр щыдгъэгъуазэмэ ди гуанэу.

– Уэ ТхакIуэхэм я союзым ущолажьэ, правленэм ухэтщ, иджырей кьэбэрдей литературэр зыхуэдэми фIыуэ ущыгъуазэщ. Ар сощIэ абы теухуа тхыгъэхэр урысыбзэки адыгэбзэки газетхэм щIэх-щIэхыурэ кызыэртехуэмкIэ. Псом япэу сынызэроупщIынурат... Арэзы утехуэ хьуну литературэм и зыужыкIэм? Уэ езыр узыхуэарэзыж абы хуэпщIа хэльхьэныгъэмкIэ?

– Ди кьэбэрдей литературэм зэман кIэщIым зыужыныгъэшхуэ игъуэтащ. Ар ди нобэрей махуэм поджэж, жыпIэ хьунуц и гьуджэу, ди цIыхухэм я гьащIэри тэмэму кыщыгъэлъэгъуащ. Абы и щыхьэтщ ди газетхэм, журналхэм кытехуэ, тхыль щхьэхуэурэ кыдэки усыгъэхэр, прозэ тхыгъэхэр. Дэ тхуэдэ адрей лъэпкьхэм я литературэм нэхьрэ мынэхьыфIмэ, зыки нэхьыкIэкьым дыдейр. Ауэ мащIэщ сэ абы и зыужыныгъэм хэщIыхар. Щытащ нэхьыбэ хуэщIэфыну. Щхьэусыгъуэ куэдым щхьэкIэ кьэнащ. Абыхэм яхэтщ сэ езым кызыэлъытай кызыэмалытай. Си зэранкIэ кьэнар нэхьыбэщ – щызымыгъэкIуэдын щызгъэкIуэдащ си зэман куэд.

– Андрей тхакIуэхэр уэ пхуэмыдэу, я талантыр тэмэму кьагъэсэбэну лэжьауэ кыпщыхьурэ?

– Кысщыхьуркьым. Куэд, куэд дыдэ кьэнащ абыхэми яхузэфIэкIыну. ТхакIуэхэри адрей цIыхухэм хуэдэщ. Дэ кытхэтщ емыгугъухэри, щхьэхынэхэри, зыкызыфIэщIыжхэри... усэ сатыр Iэбжьыб я кIапэ зэригъэкIуамэ, сэ сыгениальнэщ жызыIэу хэльадэхэри кытхокI. Апхуэдэм ищIэнур ищIащ.

Ди литературэм хуабжьу зэранышхуэ кыхуохьу бэзэр зэхушытыкIэм и хабзэ ткIийм гьащIэр зэрыхуэкIуар. Абы, цIыху псоми хуэдэу, тхакIуэхэри зэщхьэщыхуащ. Я кьалэмыр хыфIадзэри, куэд хэльадэжащ «жылэр зэрыпсэум хуэдэу» псэуну... Ди литературэм зезымыгъэужьхэм я щхьэусыгъуэ нэхьыщхьэу жыпIэ хьунуц критикэ зэрыдимыIэр. ИгьащIэм диIакьым, номи диIэкьым литературэ критикэр уз зыхуэхьуа, ар кызыэфыкIыу и пIэм иримыгъэзагъэ критик. ДиIэщ дэ критиккIэ дызэджэ гуэрхэри, ауэ ахэр мы IэнатIэм щылажьэркьым, куэд щащIэфынуми. Зэрапэсыркьым, яфIэмащIэщ абы кьахуихьыр. Дэ дыкритиккьым, дьтхакIуэщ, дьусакIуэщ, жалэри хыхьэжащ.

Сэ жысІаркыым ахэр тхакІуэкыыми, усакІуэкыыми хьэмэрэ мыдрей-хэм ттхым нэхьрэ абыхэм я усыгыи я прози нэхьыкІэщ, жысІэу, ауэ абыхэм художественнэ литературэ критикэм нэхьыбэ шащІэнут, нэхь сэбэпи щыхьунут.

Ди литературэм и зыужыныгыэм и зэранхэм датепсэлгыыхын щыщІэддзакІэ, пытщэнщ. Абы зэран хуохьу фадэмрэ кьулыкьумри...

– А тІур щхьэ зупха? Фадэм и Іуэхур гурыІуэгьуэщ, ауэ кьулыкьур сэбэп хьун хуей си гугьэу аращ... Но, кьулыкьущІэм нэхьрэ и Іуэхур нэхь тыншу ара абы и унафэ щІэт лэжьакІуэм?

– Мис а и Іуэху зэрынэхь мытыншырщ нэхь щІэтхэри щІэлажьэри. Кьулыкьу зыІыгыым а щихьэмтетыгыуэм и деж литературэ Іуэху зэрихуэжыркыым, пхуцысыжынукукыым рассказ, усэ цыкІухэм заригьэлІалІэу. КьахокІ кыпыхужа нэужь, кьалэмыр кьэзыщтэжхэри. Ауэ зэ кьулыкьущІэу щытар зэи лэжьакІуэ пхуэхьужынукукыым, зыпхуригьэхьыжынукукыым гугьу. ТхакІуэр, вым хуэдэу, щІэшІауэ лэжьэн хуейщ, мыхьэнэ зиІэ гуэр итхын щхьэкІэ. Сэ кьулыкьу нэужьым кьалэм кьэзыщтэжахэм ятхыжышхуаІауэ срихьэлІакыым, пасэу, а кьулыкьум ипэкІэ, зэгуэр ятхауэ щытахэм сабэ трагьэхуж, ядыж-кьадыжу, кьагьэбзэрыфэжрэ кьыдагьэкІыжу фІэкІа. Литературэр тхэмыщкІэщ езыр. ТхэмыщкІэщ ар зыщІри. Хьэуэ, а жытІэм кыкІыркыым мы иджы зэращІыым хуэдэу тхакІуэми абы итхми пщІэ хуамыщІрэ жылэм яІэри ямыІэу гьэпсэун хуейуэ. ТхакІуэр жылэм ещхьу псэун хуейщ. ИтІанэщ жылэ цыхум – бэм – ягу дыхьэн итхын абы щыхузэфІэкІынури. Зи гугьу тщІыр нэгьуэщІщ. Зи щэр кьавэм абы щыщІэн щыІэкыым, хэлкьыым и Іуэхуи!

– КьызэрыбгурыІуэнулкІэ, талантыр зыхуэфашьэми зыхуэмыфашьэми ирет.

– НтІэ. Кьэзыгыэсэбэпынуми кьэзымыгыэсэбэпынуми иІэнкІэ мэхьу зэчийр. КьыпхуэщІэнукукыым абы хэщІапІэ ищІынкІэ хьунур. Еплыркыым цыхум и тепльэми, и кьулеягь-кьулейсызагьми, и щІэныгыэми, и акьылми – зыми! Ар, умыщІэххэу, я нэхь мыхьэнэншэ дыдэу плыагьум и деж кьыщыщІидзынкІэ хьунуш. Апхуэдэу зэрыщытым цыхур хьэлэчу щегьауэ. «Мобы фІэкІа шэреи дуней зимыІэм ищІэр щытхуэмыщІэнукукыым хьэм дишх!» – жаІэри, холгадэ. АрщхьэкІэ мохьщ ар! Талантыр езыр емынэщ. НэгьуэщІыым хьэщыкь утемыхьужу абы укыІэрыхьэми!..

– Сэфарбий, уэ апхуэдэу укыІэрыхьэ абы, кьэплыгьтэжрэ талант уиІэу?

– Кьызолгытэж. Ауэ ар сригушхуэн, срипэгэн, сиІэтын, сытхьэжу сигьэпсэун хуэдэу инкыым. ЦыкІу дыдэкьым, симыгьэпІейтейуэ си щхьэрэ си псэрэ сыхуиту дунейм сытригьэтын хуэдэуи. Сэ абы срипщыІу, кьыпыси кьыпыкІи щымыІэу, бэлыхьыр стелъу сегьэпсэу. Сыту зэгуэудыгыуэ, слыагьу хьуркыым си талантыр!

– Уэ усэкІэ щІэбдзэри, нужыым прозэм зептыжащ. Сыт ар кьызыхэкІар?

– Иджы апхуэдэ дыдэу шытыж си гугьэкьым, ауэ япэм усакIуэхэр пасэу лIэуэ шытащ. Сэ сыхуейтэкьым абыхэм я махуэр кьысхуэкIуэнуи, щIалэгьуэр щидухым, сылIэ нэхьрэ нэхьыфIщ, жыслэри арат... Си фIэшү сыпсалъэмэ, усэр уэрэдщ, кьафэщ, джэгущ. Ахэр щIалэгьуалэм нэхь пэгьунэгьуш икIи нэхь йокIу. ИтIанэ, сэ си гьащIэр езыр прозэм нэхь ещхьщ, абыхэм нэхьрэ. Ауэ си закьуэкьым усэкIэ щIэзыдзэу прозэм хуэкIуэжар, дэ куэд дохьу. Куэд дыхьур сыт, усакIуэ щIагьуэ шыIэкьым мащIэ-куэдми, иужьым прозэ гуэр кьызылэщIэмытхыхьыж. Усэм и тхьэ Пушкин дыдэр, Лермонтов сымэ кьащтэ. Модэ, Тургенев нэгьунэ усэкIэ кьыщIадзауэ шытащ. Мыдэ ди дежкIэ зыкьэгьази, КIыщокьуэ Алим, МэшбащIэ Исхьэкь, ЩоджэнцIыкIуэ Iэдэм... Ахэр прозаикьу кьыщIидзыжащ...

– **Уи тхылхэм ушеджэкIэ, прозэрщ жыхуэслэр, моуэ, кьыббгьэдэтIысхьауэ, кьопсэлъылIэIа фIэкIа умыщIэну, зыгуэру кьыпщохьу. КьызэрыгуэкI-кьызэрыгуэкIуэ, апхуэдэ птхынуи мыгугьуэ. Гугьу уехьрэ ущытхэкIэ, Сэфарбий?**

– Ауэ цIыкIуфэкIуекьым! Гугьу емыхьу тхэ шыIэ, ауэ сэ си Iуэхур егьэлеящ. Япэрауэ, сэ тхэн Iуэхур псынщIэ кьысщицIын хуэдэу, нобэ кьежьа Iэмэпсымэхэм хуэдэ гуэри сиIэкьым – псори IэкIэ сотх. Абы нэхьей, си лэжьэкIэри жылэм ещхь езыр. ЗыщIыпIэ деж зыгуэркIэ ущыщыуэнкьэ, кьизмытхыкIыжу слэькIыркьым.

Си гур кьызэныкьуэкьуу хуожьэри, а напэм шыщу сыт хуэдиз стхами, щIэрыщIэу кьызотхыкIыж. Талантым укьызэгуиудми, куэд пхуэщIэн апхуэдэу? Напэ зытIуш кьыхэзгьэкьэбзыкIын щхьэкIэ, тIушI, нэхьыбэж лейуэ зэхызотхыхь. Бетэмал, тынштэкьэ уIэбэу компьютерым а уи шыуагьэр щызэбгьэээхуэжыну?! Зэпымыуэ сылажьэу, сытхэу сыщысу сыкьээзылгьагьухэм ягугьэщ батэ згьэшү, стхыуэ куэдIей. Ауэ араш си Iуэхур зэрыщытыр.

– **Птхын умыгьуэту хьэмэрэ тхэн гукьыдэж уимыIэу кьыщыхьу шыIэкьэ? Угузавэрэ апхуэдэхэм деж, стхыжIакьым, жыпIэу?**

– Iэмал имыIэу зыгуэр стхын хуейуэ кьэслъытэу, зы махуэ сымытхIауэ дэзгьэкIынкьым жыслэу, сэ зэи секьуакьым. Алыхьым кьызитыр сотхри, срокьу кьызэлыжу.

– **А птхыхэр кьэбгупсысрэ, уи щхьэм кьихьэр птхыуэ ара, хьэмэрэ жаIэу зэхэпхыж сытхэра уи тхыгьэхэм лъабжьэ яхуэхьур?**

– Ахэр псори зэхэлъщ, ауэ сэ нэхьыбэу стхыр сэ езым си нэгү щIэкIарщ, си нэкIэ слгьагьурщ. Кьыщыхьу шыIэщ тхакIуитI, нэхьыбэ шысу художественнэ тхыгьэ хьун хуэдэ гуэр гупым шыжаIамэ, «Уэ ар умытх, сэ стхынуш!» – жаIэу зэпэкIиижү. Сэ апхуэдэ сюжет хьэулейхэмкIэ сыерыщкьым, зырызыххэ кьыщызгьэсэбэп кьэхьуми. Си хьуреягькIэ щекIуэкIыр стхыжмэ, нэхь кьызоштэ. Езыхэм ар ямыщIэ щхьэкIэ, си ныбжьэгьуи, си лэжьэгьуи, си гьунэгьуи, ауэ сызрихьэлIэ кьудейхэри – псори мы дунейр зэрыщыту сэ си черновикш, дахэу кьистхыкIыжурэ, литературэ соцI. Срикьун хуейкьэ?

– **Уи тхыгъэхэр дауэ кышщыхъужрэ езым? Уигу ирихыжрэ?**

– Ирохыж. Иримыхыжу щытамэ, дунейм кыытезгъэхъэххэн-тэкъым, ауэ ахэр дурдылуи, абыхэм хуэдэ щымылэуи кыысщыхъужыркъым. Сэ абыхэм сащытхъуу хъэмэрэ, яубклэ, сакъыщхъэщыжу игъащлэм цлыхум зэхихакъым. Мытэмэму къагурылуамэ, хъэуэ, мыращ ар зэрыщытыр, жыслэу ягурызгъалуэмэ, сщлэркъым армыхъумэ. Уэ птхам и телъхъэу упсэлъэну емыклушхуэщ. Апхуэдэу зыщлэхэм я плэклэ сэ соукытэ. Итланэ, дэнэ и деж укыыщыщхъэщыжынур? Тхыгъэр езыр и щхъэм кыыщхъэщымыжыжыфмэ, уэрыншэу дунейм темытыфынумэ, ар зыри мыхъуауэ, игъащлэклэ мыхъуну араши, и луэху щлызепхуэххэн щылэкъым.

– **Уи тхыгъэхэм флэклэ щытепсэлъыхъклэ пфлэфл?.. Дауэ ар адыгэм зэрыжиэр – щытхъу пхэзагъэрэ? Псоми укъащлхуну ухуей?**

– Щытхъур си жагъуэщ, жызылэм пщлы иупсу, игу иль жимылэу кыысщохъу. Уи тхыгъэр цлыхум ягу ирихъу жалэныр дэтхэнэ тхаклуэм и дежкыи гуапэщ. Аращ дэ дыщлэтхэри, цлыхум ттхыр игу ирихын, жыдолэри. Абы уи къарур уи флэщ ещлыж, нэхъ тегушхуауэ уегъатхэ. Ауэ, пэжыр жыслэнщи, си жагъуэщ лейуэ кыыщыщытхъур, схуэмыфащэ псалъэ лэтахэр щыжалэр.

Мыдрейуэ, псоми укъащлхуну ухуей, жыхуэлэм теухуауэ. Сыхуейкъым! Игъащлэм сфлэфлакъым икыи сфлэфлкъым зыкларымыл пэ лыагэ жьаклуэ-утыкуаклуэхэр, дэнэкыи кыыщыщлэдз зызыгъэпийхэр.

Уи тхыльхэр ягу ирихъу яджу, мы тхаклуэр тцлыхуащэрэт, зэдгъэлъэгъуащэрэт, жалэу, укъащлхуу щытыну нэхъыфлщ, уакъелыж нэхърэ. Ди гъунэгъуу щыта Журт Лъот мыгъуэр куэдрэ сигу къоклыж. Абы лэзэу уэрэд жилэрт, дахэу къафэрт, еклуу цлыхум яхэтыфт. «Хъэгъуэллыгъуэ Лъотт» кыызэреджэр. «Хъэзим-чэрим, – жилэрт абы. – Мо къуажапщэмклэ сыдэклуеямэ, лэплэклэ сыкърахъкыныумэ, мы сызидэс къуажэклэмклэ сыкъыдыхъэжамэ, и наплэ къудейр къилэту, цлыху кыызэплъыртэкъым!»

– **Сэфарбий, иджы цлыхур щлагъуэу тхыль зэремыджэжым уигъашынеркъэ? Сытхащэрэти тхыль кыдэзгъэклэщэрэти жумылэжынри хэлъщ луэхум.**

– Дауи, уи жагъуэ мыхъуу къанэркъым тхыльым пщлэ зэримылэжыр, къазэрыфлэмылуэхужыр. Ауэ абы щхъэклэ сэ сытхэн къэзгъэнэнукъым. Пщлэрэ, Залинэ, абы теухуауэ сэ бжеслэнур? Куэд щлакъым абы лъандэрэ, зы артист цларылуэ гуэр телевизорклэ къэпсалъэу, жилуэ зэхэсхащ: «Залым цлыхуу щлэс мин бжыгъэм щыщу зы закъуэ флэкла кыызэмыдалуэми, а зым щхъэклэ уэрэд жыслэфынуу, си псэр хэслъхъэу!» Сэри аращ – зы цлыху флэкла къемыджэнуми, а зым щхъэклэ сытхэнущ, тхылыи кыдэзгъэклэныуу, кыызэмыхъэлъэклыу!

– ДызэрыщыгьуазэмкIэ, уэ тхэн фIэкIа Iуэху уимыIэу зэи ущытакьым, сыт щыгьуи лэжьапIэ IэнатIэ уIутщ. Птхын кьэнауэ, апхуэдэу щымытамэ, нэхьыбэ, нэхьыфI пхуэтхыну кьыпщыхьурэ? ТхакIуэр хущIыхьэкIэ, зэман нэхьыбэ иIэкIэ нэхь лейуэ тхэну, жыхуэсIэщ.

– Дауи, тхэн фIэкIа Iуэху уимыIэу улажьэмэ, нэхьыбэ пхуэтхынуц, а птхари зыхуей нэхь хуэзэнуц, ущыхуцIыхьэ зэзэмызэм зыкьыдэбдзэурэ, кьалэмым ущепхьуэм нэхьрэ. Абы шэч хэлъкьым. Ауэ сэ зэман сиIэщи, сытхэнщ, иризгьэкьужынщ сымытхар, жьпIэу утIыскIэ, нэхь лейуэ тха узэрымышьури си щхьэкIэ згьэунэхуащ. Пенс ныбжьым сыщынэсым, си хуцIэмышьагьэкIэ сымытхыу кьэна псор зэуэ стхыжын мурад сиIэу, сыпIащIэу сытIысыжри, мазихкIэ сыщысат сымылажьэуи, абы щхьэкIэ нэхь лейуэ стхалауэ кьысхуэцIэркьым.

– Иджы, ТхакIуэхэм я союзым уздэщыIэм, «Шыхульгагьуэ» литературэ хасэр кьызэбгьэпэщауэ, тхэн щIэзыдзэхэм гугьу задогьэхь, уи лэжьыгьэм кьыдэкIуэу...

– «Уи лэжьыгьэм кьыдэкIуэу» зэрыжьпIэр тэмэм дыдэу кьыщIэкIынукуьым. Сэ сыконсультантщ, ар си лэжьыгьэм хохьэ.

– Консультанту Союзым щы иIэщ, сэ сызэрыщыгьуазэмкIэ – адыгэбзэкIэ, балъкьэрыбзэкIэ, урысыбзэкIэ. Ауэ адыгэбзэмкIэ щылажьэ хасэм хуэдэ адреи бзэхэмкIэ абы щыIэу сщIэркьым. Аращ апхуэдэу щIыжысIэр.

– Ар пэжщ. Сэри сызэрыконсультантым щхьэкIэкьым ар кьыщIызэзгьэпэщар. «Шыхульгагьуэ» хасэри ТхакIуэхэм я союзыракьым кьыщежьауэ щытар. Хасэр 1989 гьэм и бжьыхьэм «Адыгэ псалгэ» газетым сыщыIэу кьызэзгьэпэщауэ щытащ. Абы кьыщежьахэращ иджыпсту жьыджэру кьэбэрдей литературэм телажьэр. Адрейхэр псори пенсионерщ е я ныбжькIэ абы гьунэгьу хуэхьуащ. Аращ сэ зи бэлыхь сиукIыр. Армышьумэ, арыншэуи уконсультант мэхьу, зэрынэрыльгагьуи.

– Уэ езым уигу иримыхьыжу, ауэ икIи пхузыхэмыну, уи хьэлым хэльIа?

– Зыкьым, тIукьым... Си пIэм сыкьрашамэ, псалгэм папщIэ, цIыхум жезмыIэн жесIэнкIэ мэхьу, иужькIи сыхуцIогьуэж. Сэ езым схуэмыфащэ кьызапэсамэ, и нэр кьысхуу жэуап схуетыжыркьым. Зэман дэкIыжауэщ мыр тхьэ мыпхуэдэу жезмыIарэ, мыпхуэдэу сымышьIарэ, жьысIэу сыщегупсысыжыр.

– Сыт хуэдэ цIыху лIэужьыгьуэ псом нэхьрэ нэхь шэчыгьуейуэ, декIуэкIыгьуейуэ кьэплъытэр?

– Жьейр, ныкьуакьуэхьыр.

– Сыт нэхь плъагьу мыхьу дыдэу щыIэр?

– ПцIыр! Сэ езым пцIы супсыркьым, кьысхуаупсуи сигу техуэркьым. Кьызолгытэ пцIым нэхьрэ нэхь зэран цIыхум кьыхуэхьу дунейм темьту!

– Хэт нэхь тхьэмыщкIэ дьдэр?

– ПсомкIи ирикьуауэ зыми хуэмыныкьуэж нэхь тхьэмыщкIэ щыIэкьым.

– **Ильэс блыщI. Уи Iуэхум, уи узыншагьэм, уи гьащIэм теухуауэ сыт хуэдэ зэхьуэкIыныгьэхэр кьыплыкьуэкIа а гьунапкьэм ущы-нэсым. СыткIэ зыхэпщIэрэ а ныбжьыр, сыткIэ кьыптещIэрэ?**

– ЗыгуэрхэмкIэ кьыптемыщIэуи зыхыумыщIэуи кьэнэн ар, ауэ зыщIыкIу жьыфэ зэсплыжыркьым. Си лэжьапIэм, си лэжьыгьэм, мыдрей си тхэн Iуэхум яхузиIэ жэрдэмым, гукьыдэжым хэмыхьуамэ, зыкIи нэхь мащIэ хьуакьым.

Сэ кьызэрыслыгьтэмкIэ, жьыгьэр адэкIэ Iэпхьуащ. Япэм ильэс 60–70-м ит ди нэхьыжьхэр нэхь тIорысафэу, дэр нэхьрэ нэхь ужьы-ха-ужьыхауэ, ауэ икIи нэхь Iуцу щыта хуэдэу зыгуэру си нэгү кьыщIоувэж.

Мыдрейуэ, си узыншагьэм теухуауэ жьыпIэмэ, зыгуэр зэмыуз щыIэ, сэри зьдэзгьуэхэр пщIы бжыгьэкIэ кьыпхуебжэкIыфынущ, ауэ мы иужьрей ильэсищI-пщыкIутхум, нэхьыбэжкIи Iэби, лэжьапIэ IэнатIэм сьмаджагьэкIэ семькIуалIэу зы махуэ ськьэнакьым.

– **Уи гукьыдэжымрэ узыншагьэмрэ хэмыщIу Тхьэм куэдрэ уи-гьэпсэу, уигьэлажьэ...**

– Упсэу!

Епсэлъар ИСТЭПАН Залинэщ
2008

Рассказхэр

ХЬЭХ Сэфарбий

УЭЛБАНЭ ПЩЫХЬЭЩХЬЭ

Закьуэныгьэрэ жьыгьэрэ. Псэм тохьэлгэ абыхэм ящыщ дэтхэнэри. А тIури зэуIу хьужамэ-щэ? ФеупщI Кьарэпагуэ. Абы ныщхьэбэ а тIури зэуIу хьужауэ и гьусэщ. Ныщхьэбэ и закьуэ, аращ дапщэщи. Закьуэныгьэр абы щызыхищIам унэ ихьагьащIэт. Ауэ куэдрэ зэгьусатэкьым а тIур япэ щызэхуэзам. Уэндэгьуу гу щызылгытэжа махуэм лъандэрэ и закьуэу зэи ибжыжатэкьым. Зэман дэкIри, аргуэру мис, ахэр зэхуээжащ. ТIэкIу пасэIуэу и Iэпэр кьиубыдащ жьыгьэми. И ныбжьыр иджыри ильгэс хьыщIым нэмысынами, кьетхьухащ, и нэкIур зэлыащ, и тхыми мащIэу зыкьыгьэшащ.

Кьарэпагуэ бэлыхь мащIи игьэвакьым, куэд и нэгү щIэкIащ. Ар а кьомым псэууэ кьелынуи кьыщIэкIынтэкьым, зэпымыууэ зыгуэрым пэмыплъамэ. Зыпэплъари фIыщ. Сыту IэфIт а пэплъэгьуэ махуэхэр, мазэхэр, ильгэсхэр! Абыхэм ящыщ дэтхэнэри фызыжьым фIыуэ, икьукIэ фIыуэ ещIэж.

ГьэщIэгьуэныракьэ, щыщIи, щыжьи а пэплъэныгьэхэм я IэфIагьыр зэхуэдэу зыхещIэ, зэхуэдэуи абыхэм яхуэнэхьуеиншэщ. Сыт хуэдэу гугьэ дахэкIэ, гугьэ IэфIкIэ гьэнщIат зауэр кьызырыхьейуэ фочыр кьэзыщта и щауэм щыхуээжыну махуэр кьыщыхуэмыгьэсым зыхищIэу щыта пэплъэныгьэр! Ауэ ар тIэкIу кIэщIыIуэу иухат. Мазэ зыщыплI нэхь дэмыкIыу, Кьарэпагуэ кьыIэрохьэ мы дунеишхуэм щIытет закьуэм пэплъэн зэрыхуэмеижымкIэ хьыбар. Аргуэру кьоунэху зыпэплъэн – игури и псэри зыхэль сабийр дунейм кьыщытехьэну махуэр. Кьарэпагуэ лъэкIамэ, а мазэ бжыгьэ кьэнам хуэдизкIэ и гьащIэр нэхь кIэщI ищIынти, кьыгьэсынт а махуэ гуфIэгьуэр. ГьащIэм ар зэрыхэщIым емыгупсысу жэщ игьэхьунти, и сабий закьуэм и деж екIуэлIэжынтэкьэ и Iур игьущыкIауэ гуэдз кьыщыха махуэ гьущIахэм? Мис иджыпстуи и гьащIэм а сыхьэтитI-щыр хидзынти, кьыгьэсынт и бын цIыкIухэр кьыщыдыхьэжыну дакьыкьэр...

Кьарэпагуэ зыщыдыхьэшхыж щIыкIэу пыгуфIыкIащ. Апхуэдиэре игьэкIэщIамэ, куэд щIати и гьащIэр зэриухрэ!

Щхьэгьубжашхьэм тет репродукторым псэлгэн щыщIидзэм, Кьарэпагуэ зыкьыщIэжри кьыщылгэтащ.

«Ассымыгьуэт, махуэр нэсащ, сэ иджыри кьэс зыри зэфIэзгьэкIакьым!» – жиIэри, фызыжьыр ашыкхэм яхуеплъэкIащ. Иджыри щы кьэнэжащ. Дауи, чейм из щхьэщищIэжынущ. Уеблэмэ кьыдэхуэжу. Ауэ сыту ищIын апхуэдиэре помидор игьэфIэIуекIэ? Езым зы пэгун иIэмэ, нэхьыбэ хуейкьым. Кьэзышахэращи, кьыдыхьэжамэ, зы фалгэ нэхьыбэ кьыпхуздащтэнукьым. КьызэтеувыIэххэнухэкьыми зы. Я гур гьуэгуьмкIэ щыIэщ. КьыщыхуашакIэ, зэран хьункьым, псори игьэфIэIунщ.

Кьарэпагуэ нэщхьейуи гукьыдэжыншэуи щыттэкьым зэи, ауэ, дапщэщи хуэмыдэжу, нобэ и Iэпкьльгэпкьыр жану гу щызылгытэ-

жым, ар кызыхэкIам зэ и гур теIэбэжри, IэфIу пыгуфIыкIащ. Абы пасэу зыхуигъэхъэзырат и кыуэрыльху цIыкIур ильэсий щрикъу мы махуэм. ИщIэм емыгупсысу, кызыбгъэдэкIыжа помидор гуэрым хуиунэтIыжауэ зыкъешIэжри, гуэгушыхъу гъэшхар зыщIиубыда джэдэщымкIэ егъазэ. АрщхэкIэ щыкбунри и хъэзыркбым. Джэдхэмрэ бабыщхэмрэ кытезэрыгуэжмэ, нартыху гъэлгъалпIэ кыратыжы-нукбым.

Нартыху пэгунышхуэ кыбгъэдэту гуэщым щIэсщ Къарэпагуэ. КIэчанхэр тIэкIу цIынэIуэщи, сатыритI-щы сапэкIэ детIыкIри, итIа-нэщ щыхуэгъэлгъальэр. Мыр зэфIэкIмэ, гуэгушыр фIригъэгъэжынуш. Ари Iуэхушхуэкъэ, махуэу хъэблэм цIыхухъу дэбгъуатэркбым. Псо-ри лэжбакIуэщ. И гъэлгъэлэныр зэпегъэури, зэщIодэIукI. Мылажьэу пIэрэ Хъэжысмел и станокыр? Iэуэлыауэ щыIэкбым. Иджы хуэдэм дэс и хабзэти. Дэсыпэми сыткIэ пщIэн, псэуалгъэкIэ къэщIыхъащи, пщIантIэм дэпльагъукIынуIакбым. Ей, ари ар, зэры-Хъэджыцыхъуш иджыри!

Мыбдежым Къарэпагуэ тегупсысыкIащ. Абы игу къэкIыжащ зауэ нэужь лгъэхъэнэр. Хъэжысмел бригадирт. Зэпымыууэ ихъу-илгъу зэры-щытым кыыхэкIкIэ Хъэджыцыхъут абы псори зэреджэр. Блэ зэраукIа башыжбым хуэдэт ар. Лей мащIи зэрихъа!.. Къарэпагуэ щхъэмыж тIэкIу къищыпам щхъэкIэ районым иригъэшауэ щытащ. АрщхэкIэ зи лIыр зауэм хэкIуэда фызабэ тхъэмыщкIэр а пщыхъэщхъэ дыдэм хуит къащIыжат. Пшапэр зэхэуауэ цIыхубз закъуэр лгъэсу кыуажэм нэс кIуэжауэ зэрыщыта къудейр ирикбунти!..

Шэрэдж и толькбун мащIэ нэпкбым кыжьбэхэуакбым абы лгъандэрэ. Хадэхэм пачри, зы щIапIэ кыызэдидзати, Хъэджыцыхъу кыуажэкIэм къиIэпхъукIри, Къарэпагуэ гъунэгъу кыыхуэхъуащ. Зэ-маныр и пIэм иувэу а бзаджэм и пхъэр кымыкIыж щыхъум, еуэри ежьэжащ. Мылгку лыхъуэу зыкъомрэ къикIухъащ. IэщIэлъ щIагъуи щымыIэу кыигъээжауэ, ильэс зыбгъупщIми щIигъуащи, пощтым монтёр хуэдэу Iутщ. Мотоцикл гуэр зэригъэпэщащ. Щылажьэри дап-щэщ, сыхъэт къэс «тIыр-тIырци» дож, кыдолгъэдэж. ГъущI кIапсэ зэрызэIуащэ станокыжь гуэри игъэуващи, ар кырихуэкIыу нэху къокI. Махуэ къэс тумэнитху и уасэ бжыхъыпхъэ ищэу жаIэ. Унэ дэгъуэри, псэуалгъэ къомри, пщIантIэм дэт хыв гупышхуэри, мыувыIэу зэрыфы-щIэ мотоциклри – псори а станокыжь цIыкIум кыщIиIуэнтIыкIа ахъшэщ. Къуажэри сыту зэ бжыхъкIэ иримыкбурэ?! Хъэжысмел и гуэ-ныхъ сыту ищIын, иджы кыыхуэIейкбым. И унагъуэм исхэри дыщэм хуэдэщ. Къарэпагуэ абы губгъэн хуищIыркбым. Сыт хуэдэу щымы-тами, а зэманым Хъэжысмел щIалэт. И Iуэху нэхъ зэрыдэкIын пылт. БлэкIар блэкIащ, а Iуэху щхъэмыпэ тIэкIури фызыжбым зыщигъэ-гъупщаш, ауэ мис мыпхуэдэу зэзэмызэ и гур фIызоплгъэкIыж...

Асыхъэтым мотоцикл Iэуэлыауэ къоIу. Къарэпагуэ кыщолгъэт-ри, гуэгушыхъур джэдэщым кыщIелгъэф. Хъэжысмел пщIантIэм зы-дидзэжакIэт. Куэбжэр дамэдазэ ещI. Мотоциклыр пщIантIэкум ири-гъэувауэ, лIым нартыхури зэрыдэту къиша бзий цIынэр иунэщIырт.

Фызыжьым гу кыщылгытэм, псори кыегъанэри кыпожыэ.

– Пщыхьэщхьэшхэ хьарзынэ уиIэну хуэдэ, Пагуэ, нобэ...

– Нобэ Заур цыкIу кыщальхуа махуэщ. ЩIалэри нысащIэри иджыпсту кьэсын хуейщ, ар кыздашэу. Фызгьэтхьэжынщ, Алыхь, фызгьэтхьэжын!

Ауэ щыт краным лъыр нригьэлъэсу псы шыдегьэжэхри, гуэгушыр пIащIэу кыдехьэж Къарэпагуэ. Газыр хьэзырыххэти, гуэгушыр зыхикуэну псыр трегьэувэ. Куэдрэт, джэдым щыкьун яритыху, ар кьокьуальэ. Фызыжьым гуэгушыр здыфыщIым, щIэх-щIэхыурэ зэщIодэлукI. Кьэсауэ пIэрэ? Сыту и насып зи бын зи бгьуэщI щIэсыжым. Къарэпагуэ лъэкIамэ, и щIалэ закьуэр зыщIыпIи иутIыпщынтэкьым. Колхозыр япэм елытауэ иджы дыщэщ. Упсэ-унумэ, ухэпсэукIынущ. Машинэр куэд хьуащи, Iэпщэ кьарукIэ ялэжыжыр мащIэщ. АрщхьэкIэ Къарэпагуэ и кьуэр дзэм кьызэрикIыжу кьалэмкIэ зригьэбаш. Iейуи псэуркьым, алыхьым и шыкуркIэ, шылажьэ заводми пщIэрэ щIыхьрэ кыщыхуащI. И адэжь и лъапсэм и гур кьызэрыхуемыIэм нэхь дэбгьуэн щыIэкьым. И щхьэгьусэ цыкIури а заводым кыщигьуэтащ. Хьарзынэ цыкIуц, гумащIэ дыдэщ, ауэ ари кьуажэ хуейкьым. «Уэ кьакIуэ», – жаIэ.

ЗыщIэсым езыхэр щIэхуэ кьудейщ. Дыгьурыгьуум хуэдэу и закьуэ зэрыпсэур аращ ахьу... Ар зыри хуейтэкьым, и кьуэрылху цыкIур кыбгьэдагьэсамэ. Сабий дыщэт, ипIынт, иригьэджэнт. АрщхьэкIэ ядэркьым. Езыхэм ягьэсэжмэ нэхь кьащтэ. Псом хуэмыдэу фызыжьым и гум кыщIитхьыр и анэдэлхубзэр имыщIэжу щIалэр кьызэрыхьурщ. Зы сабий фIэкIаи зрагьэгьуэтын ядэркьым. Цыху хуэныкьуэу зи гьащIэр зыхь фызыжьым сыт хуэдэу и нэ кьыхуикIрэт унагьуэшхуэм!

«Иджыпсту кьэсын хуейщ си дыщэ-дыгьэ цыкIухэр, иджыпсту. Си гуэгушри кьокьуальэри тетщ, си пIастэри нышэдибэ лъандэрэ хьэзырщ. Кьэсынхэщ иджыпсту, иджыпсту кьэсынщи, мы унэ дэгуми, бгынэжауэ фэ зытет мы пщIантIэжьми – псоми, псоми псэ кьахыхьэжынщ... Догуэ зэ, догуэ зэ. Си джэдхэри згьэтIысыжынщ, джэдэщыбжэр згьэбыдэжынщи, Iуэху лъэпкь симыIэжу, хуиту сапэжьэнщ си дотэнэхухэм. Хьэжысмел кьезджэнщ, нэгьуэщI зытIуцми яжесIэнщ. Фадэр сиIэщ, ерыскьыр аращ. Щрес IэфIу, сэри сыгуфIэу. Мис аращ си дежкIэ насыпыр». И пщыхьэщхьэ Iуэхухэр зэфIигьэкIауэ кыщыщIыхьэжым, чейм иплхьэнкIэ хьуIуауэ помидор шынакьи кьыздицтащ. Абы бжьын хиупщIэтэнщи, шатэм хэлъу яхутригьуэ-вэнщ.

Помидор шынакьыр иIыгьыу Къарэпагуэ щыщIыхьэжым, жьы щIыIэ кьыкьуэуащ. И Iэпкьлэпкь пщIэнтIар игьэтхытхыу, и щхьуэ-цыр игьэтэджу. Ищхьэрэжьыр Къарэпагуэ игьащIэми фIыуэ илгьагьуркьым. Аращ уэлбанэ кIыхьри, щIыIэри, уэсри, бэлыхь псори кьэзыхьыр. Нэгьабэ, нобэ хуэдэ дыдэу загьэхьэзырат Заур цыкIу кыщальхуа махуэр ягьэлъэпIэну. Иджы хуэдэу гуэгушыхьу гьэшхаи траIуат сабийм. Щэбэту ирихьэлIэри, пасэ дыдэу кьэкIуэжахэт.

Бжыхьэу умыщлэну хуабэти, пщэфлалэм зыщлэмыгъэбэмплыху, щыбым мафлэ щашлат. И кьуэмрэ и нысэмрэ тыкуэным кьуауэ, Заур цыкьлэ щыгьуу щлэст езыр. Бжэлупэм щыджэгу щлалэ цыкьлур кьыщлэолъэдэж.

– Бабушка, бабушка, горит!

Фызыжьым, абы жиэр кьыгурымылуэу, зришэллэну хэтщ.

– А си псэ закьуэ, а си бзэмылу цыкьлэ, жыплэхэр сыт? Кьакьлэуэ, сэ клэнфет кьомыжыу зыхуэзгъэтлэуэр уэракьэ!

– Сарай, бабушка, сарай горит!

Фызыжьым зэригъэщлэгьуэнур имыщлэу, и лэгур гуфлэурэ зэт-регьауэ: «Уэ сехьуллэщ, «сэра?» же лэ. Ехьей уэра, кьакьлэуэ уэ мыдэ!»

Щлалэ цыкьлэум ищлэнуэр ищлэркьым. Мыр нэхь кьыгурылуэну плэрэ жыхуилэуэ, зэгурэм зэхихауэ цыта псалгэр кьегьуэтыж.

– Бабушка, пожар, пожар!

– Ассымыгьуэт, «пэж ар?» же лэри кьызоупщлэ, – фызыжьыр нэхьри мэгуфлэпэ. – Пэж дыдэщ, тлэсэ, уэращ зыхуэзгъэтлэуэр. Ей, Алыхьым фыгьуэу щылэр зыхуищлэн си нысэ цыкьлэ, адыгэбзэ ирегьашлэ. Мис иджы, зи мыхьуми, зыгуэрхэр кьыжьэдэклэ хьуащ. Кьарэпагуэ клэнфет лэмыщлэ иыгьыу зыкьригъээклэмэ, щлалэ цыкьлур гьыуэ бжэщхьэлум тетт, джэдэщым мафлэ бзийр льагэу щхьэ-щытт. Абы щыгьуи, мис нобэ хуэдэу, ищхьэрэжьыр кьепэбжьауэу щлэидзэри, мафлэр псэуалгэм ихьауэ арат. Фызыжьым и щыфэр тхыт-хаш. Дыдыд мыгьуэ, уи клэтлэй клэпэм кьыпыкьлэ уи быным уи бзэр кьыгурымылуэжыну сыту гузэвэгьуэшхуэ!

... Кьарэпагуэ гуэгущ гьэвам бахьейр кьыщхьэщыху кьригъэ-увэхьжри, шыпс ищлэну бжыныхур щабэу иубаш. Нэгьуэщлэ сыт? Зыми кьыхуэтыжкьым. Мис иджыпсту кьэсыжахэмэ, арат. Лэуэлъауэ щылэ хуэдэ? Бжэр кьылуэх. Лы гуэр, чэфу кьыщлэклэнт, и щхьэ хуэпсэлгьэжурэ, блэклэрт. Хьэжысмел и станокым и лэуэлъауэр гуэщ блын лувым дэгуу кьыщлэу. Ищхьэрэжьыр нэхь хуабжь кьэ-хьуащ, ауэ уафэр иджыри бзыгъэщ. Фызыжьым бжэр хуищлэжа кьудейуэ, аргуэру машинэ макь кьолу. Щлэгъэзыкьыж. Машинэр блэж-ри, жьыжэ дыдэ емыху, кьэувылэщ. Лэщ дохутырыр кьрашэхьжауэ арагъэнщ. Машинэм игъээжу, и мотор макьыр зэхьумых хьужыху бжэщхьэлум теташ Кьарэпагуэ. Кьыщлэхьэжри, заул дэклэуэ, мотор гьуагьуэ макь кьызэхэх. Щлэцлэфтмэ, самолэтщ! Уафэм доплэей. Пшэ фыщлэ лувьжьхэр кьуажэм кьызэрыщхьэщогуэ. Хьэжысмел и станокри увылэщ. Уплгэмэ, плэагьур блынщ. Куэбжэ цыкьлэуэ зыхэлъ бжыхь льахьшэр лэахри, мы псэуалгэ абрагьуэр кьагьэуващ, Кьарэ-пагуэ и унэ щлэлъэныкьуэр щлэхьумэу. «Нэгьуэщлэ мыхьуми, зи бжэ цыкьлэуэ ди зэхуакум хэлъхьэ», жи лэти, Хьэжысмел и тхьэклэумэм цыв иригьапщхьэри, блыныр дрищлэящ. Псэ зи лэуэ уахьгы и лэщ, жи. Ду-нейр псы лэщ, щы лэщ, кьыфлэщ. Ихьуреагькьлэ бадзэ щыдымыркьым. Кьэхьунум пэплэуэ, псори зэщлэувылэклэ хуэдэщ. Жьы кьудей кьеп-щэжыркьым... Щхьэй кьаугьэгугьэ, щхьэй кьаугьэпщлэж. Тхьэмахуэ кьакьлэуэ кьэклэуэжмэ, «тхушлэхьэркьым» жалэнщи зэфлэклэщ. Псори

лэжыггэм кыдэхуэркыым. Япэм хьэщлалэ клуэхэрэ тхьэмахуэкIэ, мазэкIэ шыIэу шытащ. Иджы-щэ? Машинэ куэдым цIыхур щIахьащ. «Гьыргьыргь!» жалэнци, блэцIэфтынщ, «гьыргьыргь!» жалэнци, кыблэцIэфтыжынщ. ЗэплъэкIыпIэ кудей ихуэхэркыым. И адэ кьуэш Iэмырбий мыгьуэр дунейм щехыжам щIалэр зэрыдэтауэ шытар махуищ кудейщ. «Сэ коллектив сыхэтщ, IэнатIэ сыIутщ», жери. Мис езы Къарэпагуэ дьдэ лIэми, махуищ дэсынщи, и лэжыггэм пэрыувэжынщ. Но абы, хамэхэри апхуэдизрэ хэтынущ дьуэщIкыым...

Фызыжыым гуэгуш гъэвар холодильникым делъхьэ. Блын-джабиплIыр кьиплыхуэ, и Iэпхуамбэхэр зэригъэлъэлы тIэкIурэ утыкум ита нэужь, телевизорыр щIегъанэ. Мы щхьэ бацэшхуэ, Iэ хьэнцэжь хьужауэ, шыкIэшшынэ еуэрт. Аргуэру зэ еIуантIэри, нэгьуэщI канал треухуэ. ЦIыхубз гуэр дихьэхыпауэ мэпсалъэ. Алыхьым ещIэ зи гугьу ищIыр. Телевизорыр егъэункIыфI. Но, е жалэр кыгурыIуэркыым, е нэгьуэщIкыым.

Къарэпагуэ пIэр ещIыжри мэгуэлъыж. АрщхьэкIэ и нэм жей кьэкIуэркыым. Нэм кыщIэIэбэр умылъагьуу унэр кIыфIщ. Телевизор иIэщ, газыр аращ, холодильникри зэрыжыщIэ машинэри кы-зэрыхуащэхурэ куэд щIакыым. Нобэ и жьэм кыжьэдэкIыр пщэдей щIалэмрэ и нысэмрэ къаггэсынущ. «Ди анэр зыми хуэдгъэныкьуэр-кыым», – жалэу кыщIэкIынщ.

Шыгьуэгу щхьэгуьжэм нартыху бзий гьурыр кьепIэстхьащ. Абы уэру кытешащэрт бжыхьэ уэшх ткIуэпс щIыIэ зэи зыкIи сэбэп кы-хуэмыхьужынухэр.

ЩЫМ Я ГУПСЫСЭ

I

КьэкIуэжыркыым!

Лэжыггэуэ зэманыр зэриухрэ сыт щIа, итIани кьэтщ щхьэггусэр. Шхын тIэкIури мэупщIыIуж. Ерыскьыр щIыIэмэ, цIыхум фIыуэ кIэрыщIэркыым. Гьэхуэбэжари, щыбггэхьэзырам хуэдэу, IэфI хьужыркыым. Ар ищIамэ, пасэу щIидзэу епIэщIэкIыу пщэфIэнтэкьыми. Бетэмал, сыхьэт ипэкIэ триггэувамэ, иджыри кьэс хьэзыр хьужынут, и кьэкIуэжыггэуэ дьдэм ирихьэлIэу. АрщхьэкIэ сыткIэ ищIэнт апхуэдизрэ кьэтыну? ИщIакыым. Уа, сыту делэ, мафIэ машIэ щIэщIауэ триггэтмэ, щхьэ мыхьурэ? КIэримысхьэу икIи мыупщIыIужу. Аращ ищIэнури...

КьэкIуэжыркыым!

ЛIыр зыIут лэжыггэуэ зэманым и лышхщ. ХуэмыггэфIэн унагьуэшхуэ иIэкыым, нэгьуэщIкыым, щхьэ зыIуиггэлIыхьрэ? Кьызэрысыжу, епсалъэнщ абы теухуауэ. Сыт бэлыхь? Нэхь тыншыIуэу, зэмани кыхудэхуэу, зыщIыпIэ щрелажьэ. Гьунэжщ апхуэдэ IэнатIэ. ГьэщIэггэуэнщ мы цIыхум и гьащIэр! Лажьэм, лажьэм, лажьэурэ, кьызоплъэкIри – бгьуэтмэ къащтэ, гьащIэр блэлъэтри ежьэжащ.

Зигьэпсэхуну, и Ыхьлы ильагьуну, и унагьуэм гу щихуэну, уеблэмэ и щхьэгьусэм, и псэм пищлэ быным псалгэ Иэфи яжриэну зэман ихуэркьым. КИэщлэ жыпIэмэ, цыхум цыхугьуэ игьуэтыркьым. ИэфIыр аратэкьэ, ныщхьэбэ пасэу кьекIуэлIэжрэ я сабийри кьыздащтэу пщыхьэщхьэ уэфIым тIэкIу я нэгү зрагьэужьамэ? Арат. АрщхьэкIэ сыт пщIэн, хьуркьым. Цыхур апхуэдэу щхьэ кьигьэщIауэ пIэрэ? Псэун, и бынунэ зыхуей хуэзэн щхьэкIэ гугьу зригьэхьын, лэжьэн хуейщ. И гьащIэм и нэхьыбапIэр тримыгьэкIуадэу хьуркьым абы...

КьэкIуэжыркьым!

Моуэ иджыпсту бжэр кьылуихамэ! Уа, апхуэдизу пIэщIэгьуэр щхьэ тель? КьэкIуэжынкьэ-тIэ, сыт кьэхьуар, дунейр кьута? Сыту фIыт цыхум и гум ильымрэ гупсысэу и щхьэм щызекуэ псомрэ зыми зэримышIэр! Ахьумэ, ауан кьащIынт мы иджыпсту зэгупсыс кьомым щхьэкIэ. Лю, мобдежым лэжьакуэ щыIэм и кьэкIуэжыгьуэм зы сыхьэт закьуэ щIригьэгьуамэ? Дауэ кьелрэт пасэрей цыхубзхэр? ЛIыхэр зэпымыуэ кьэтт. Иэц ягьэхьуу губгьуэм щитым – итт, арыншарэ, зекуэ ежьамэ, тхьэмахуэкьым, мазэ, нэхьыбэж я мардэт. ИтIани щIэст я щхьэгьусэхэр унэм. Иэдэбу пэплээхэрт кьыщыкIуэжыным. Щэхуу я гум шагьафIэрт, кьэсыжмэ, абыхэм дагьэкIуэну зэманыр. А ежьэгьуэ-кьэтыгьуэхэм яку дэль жэщ-махуэ зырызым хуэпсэурт цыхубзхэр. Иджы сыт, дунейр нэгьуэщIщ – гьащIэр нэхьыфI хьуащ. Хьуащи, цыхубзхэми ирагьэлей. ЯлIхэр я кIэ кьуащIэм зэпымыуэ щIэсыну хуейщ. Метр бжыгьэкIэ Iукуэтамэ, плээкIэ ямыльагьумэ, ахуэшэчыркьым...

КьэкIуэжыркьым!

Сыту гугьу зыгуэрым ущыпэплэр. Зэманыр пхуэгьакуэркьым. Иджы хуэдэу зыкьом щIауэ пIейтеижакьым. ИщIэр ищIэжыркьым. Шыгьу зэрыхидзар щыгьупщэжри, тебэм аргуэру бгьэдыхьащ шыгьульэр иыгьыу. Дауэ Iуэху мыр? Зыми и Iэ-и лгэ хыхьэркьым. ЖьыщIыгьэр кьыфIихьжакьым, тепIэнщIэлгыным ету тедзэн хуейщ, хьэкьущыкьу кьудейуэ сыт хуэдиз зэхитхьэщIэну кьыпэплэрэ! А псори иджырей кьигьэсынутаэкьым, щхьэгьусэр и чэзум кьекIуэлIэжамэ. АрщхьэкIэ...

КьэкIуэжыркьым!

Тебэр иригьэс хуэдэ? Хьэуэ. Плэыжь дахэу зэхэлыбжьа хьуащ. Мис иджыпсту кьыщIыхьэжамэ, арат. ИэфIу, хуабэу шхэнти, езэшами, гугьу ехьами – псори, псори щыгьупщэжынт... Догуэт, апхуэдэу Iыхьэлейуэ егугьуу ерыскьы Иэфи хуипщэфIауэ дапщэщыт иджы нэмышIкIи ар кьыщыгувар? А-а, аддэ япэрщ, зэрызэрышэрэ куэд дыдэ дэмыкIауэ. А ильэс дыдэм хиубыдэрэт, хьэмэрэ... Сытми, хуабжьу елIалIэу, игьащIэм зэримышIауэ, пщэфIат. Ар зымыгьэунэхуам ищIэнукьым, ауэ цыхубзым и дежкIэ сыту насып, гуфIэгьуэ егугьупэу игьэхьэзыра ерыскьыр фIуэ ильагьу и щхьэгьусэм иригьэшхьну! Нэхьри, абы щыгьуэ псэгьу зэхуэхьуагьащIэт. Дахэ-дахэу и шхын Иэфи иригьэшхатэкьым. И пщэфIэкIэр, и Iэзагьыр лIым кьыдилгьэгуа щIыкIэтэкьым. Пэжт, махуэ кьэси езырат зыгьаш-

хэр, ауэ, зэрыхуейм хуэдэ дыдэу мыхуурэ, еклүэклүрт. Лым флэфл ерыскыггуэр хуиггэхьэзырыну щыхуэхум, шыбжий, джэдгын, нэггуэщл зэриггэлэфлнухэр зэулу хуэмыщлу, игу хуэмызэггауэ, ху-триггэувэрт. Сытми, а псори зэфлхьат а пщыхьэщхьэм. Иджы хуэдэу хуэмыхьыжу пэмыплгаи зыкьомрэ. Иклэм-иклэжым, кьыщлөхьэж. Кьызэрыщлхьэжыр дауэ? Зыми хуэмеижу, псомкли ирикгуауэ! Езым ар ищлакьым. Пклаталгьатэу лэнэр кьеггэув. «Зыри сыхуейкьым, си псэ, ныщхьэбэ лгандэрэ рестораным сыщлэсащ, дыггэггуэлъыж», щыжи лэм, шэуэ кьытехуат. Мопхуэдиз бэлыхьыр зыдишэчам зыкли лыр хуэмеижу, хамэ шхынклэ и ныбэр икгуу кьеклуэллэжа нэхэрэ, сыт кьрищлами нэхь кьыщтэнт абы щыггуэ. Тури зэггусэу лэфлу дызэдэшхэнщ, жи лэу, махуэ псом зиггэмэжэлла щхьэклэ, езыми дзэ-кьэггуэ зэлуильхьэжыфакьым. Мис, иджыргуэрым аракьэ! Мэмэжаллэ, ауэ игу техуэркьым тгысу шхэн дэнэ кьэна, ауэ едзэкьэн кьудейлауэ. Уеблэмэ, хьыджэбз цыклури иггашхэркьым...

Кьэклүэжыркьым!

Унэм зэрыщызэггусэм хуэдэу зэпымыуэ зэщлгыгун щхьэклэ, зы лэжпаплэ улутыну сыту флйт. Зэггусэу уклуэнт, укьэклүэжынт. Дап-щэщ кьыггээжыну плэрэ, жыплэу ущысынтэкьым. Щылэщ апхуэдэ зэщхьэггусэхэри. Сыту я насып! Ауэ ар кьохуулэн щхьэклэ тлүми зы лэщлаггэ уилэн хуейщ... Щхьэггусэм дэлажэ гуэр мыжыжыащэу щоп-сэу. Клуэуэ еупщлын? Емыклукуэ? Емыклущ. Зыгуэр хуэдэу кьащы-хьунщ. Хьыджэбз цыклури и закгуэ унэм кьыщлэбнэныр тэмэмкьым, шынэнущ. Узэрызелгьафэу жэщыбгым уздэклуэ унаггуэми сыт жалэн? Хьэуэ, зыщлгыпли клуэнкьым, пэплгэнщ... .

Кьэклүэжыркьым!

II

Кьэклүэжыркьым!

Папэ зимылэхэр дауэ хьурэ? Апхуэдэ щылэ сытми? Псоми ялэщ папэ. Ахэр махуэ кьэс лэжыаклуэ маклуэ, пщыхьэщхьэ зэрыхуу, кьоклуэж. Кьоклуэжри, я цыклухэр яггэггуфлэ. Кленфет, пыченэ, гуащэ хьэпшып, нэггуэщлхэри кьыхуахь. Кьыхуамыхьмэ-щэ? Лло-тлэ, кьыхуамыхьмэ? Абы щыггуэми, мэгуфлэ. Мэгуфлэ, я папэхэр кьызэрыклуэжа кьудейм щхьэклэ. Ар уфлэмащлэ-тлэ? Зэпымыуэ зыбггэдиггэсынт. Зыщлгыпли зэи имыггаклуэу. Арщхьэклэ хьуркьым...

Кьэклүэжыркьым!

Папэ нышэдибэ жьыуэ дэклащ. Хьыджэбз цыклури абы кьыггэггу-гьащ нэхь пасэу кьыдыхьэжыну, пщыхьэщхьэшхэм и пэ кьыхуэу зыкьомрэ щлгыбым дэтыну, уэрамхэм кьыщаклухьыну. Мамэ хущлхьэркьым. Мабзэ-мадэ, мэтхьэщлэ-мэлгасэ... Итлэнэ, мамэ, папэ хуэдэу, псынщлэлейуэ кьижыхьыфыркьым, кьиубы-ду иггэклэрахуэркьым, лгэгэу лэгауэ илгыгыу, щыгуфлгыклуэрэ, кьрихьэклыркьым. Абы флэфлыр «Мэ, дыггужыжы, мы си хьыджэбз цыклури шхы, Махьсидэхэ я хьэужьми тлэклу кьыхуэгганэ!» жи лэу,

идз хуэдэу ищлү кыщиубыдыжырщ. Зэщыпкыу егъэдыхъэшх. Хьэмэрэ и лэгу лъэныкыуэм иригъэтгысхъэу, куэдлейрэ щыдрихьейрщэ? Мамэ апхуэдэу хуэщгыркыым. Итланэ, мамэ кьэгубжыамэ, пхурихулэкынууш. Адэр кьеуэркыым. Гэпэ кьытрильхьэркыым...

Кьэкгуэжыркыым!

Мес, щыбыр кыфл хьуаш, уэздыгъэхэри щлагъэнаш. И чэзу нэсаш, кыщлэмыкгуэжыр сыту плэрэ адэр? Сыту плэрэ папэхэм апхуэдизрэ лэжыаплэм щашлэр? Дауи, мэлажэ. Махуэ псом мэлажэ. Увылэ ямылэу! Ауэ жэщ хьуа нэужь, занщлэу кыщлэмыкгуэжыр лло? Зи ллори? Нэхьыбэрэ лэжъэху, нэхьыфлщи араш. Ар мылажэмэ, ахшэр кьомыжыу кыздикынуур дэнэ? Ахьшэ ямылэмэ, щлакхьуи, шати, клэнфети – псори, псори сытклэ кьашчэхун? Аракъэ мамэ жиЛэр?..

Кьэкгуэжыркыым!

Щхьэгубжэм дэплынти, кьэкгуэжу плэрэ? Зыри ильагьуркыым, кыфлщ. Бжэлупэ нэху тлэклүм флэкла адэклэ кыфлыым зыри кыхэщыркыым. Уи лэр луплхьэкли плыагьуркыым а жыжыу кыфлыым хэтыр. Сыт гугьу зыщлригъэхьыр, абдежым кьэсыжамэ, мыдэкли куэдрэт – кыщлхьэжынти, зэфлэклатэкъэ? Дауи, кыщлхьэжынти. Итлани, кыщыкгуэжыр кьэплыагьумэ, нэхьыфлщ. Пежыамэ, арат. Мэшына щлэкын. Анэми идэнукыым. «Папэ, папэ! Папэ кьокгуэж!» жиЛэу, дуней гуфлэгьуэр илэу пежэжыамэ, кылэтынт хьыджэбз цыкгури, лэплэклэ кыщлхьэжынти. Ебзэрабзэу, игъэджэгуу! Щлхьэжа нэужы куэщлыым иригъэтгысхъэнти, щысынт кьыдэджэгуу. Ауэ кьэкгуэжыркыым. Незэман Фатимэ цыкгу сымэ я папэ кьызэрысыжрэ! Ари мэлажэ. Езым ейр нэхьыбэрэ кьэтын щлхуеыр сыт-тлэ? Мадинэхэ я папи кьыдыхъэжаш. Зыри кьэнакыым, псори кьэкгуэлэжаш. Дауи, ар кыщлэтыр клэнфет кьыхуихьынууши араш. Сыт хуэдэу плэрэ кьыхуихьынуур? Зэрейм ещхь кьыхьамэ, хьунут. Щабэт, лэфлт. И ныбжыэгьу цыкгулхэм яритати, «Сыту папэфл уилэ, сыту клэнфетыфл кьыпхуихьа!» – жаЛэри кьехуэпсат...

Кьэкгуэжыркыым!

Иджыри яритынт, клэнфет кьыхьрэ кьэкгуэжамэ. Арщхьэклэ – мэхь-мэхь, кьыхьыркыым. Кьыхьын, кьэмыкгуэжмэ? Зыри кьымыхьами идэнт, езыр кьэсыжамэ. И куэщлыым исыну е и щхьэц лувыр зэлищлэу бгъэдэсыну сыту флэфлыуэ-тлэ! Апхуэдэ папэфл зыми илэу кыщлэкынкыым. Ныщхьэбэ адэм хуилуэтэжын и мащлэт? Мэракгуэхьэ зэрыкгуари, псым зэрыдыхьари, я мамэ щлыгьуу хадэм зэрыщылари, гуашэ дахэ цыкгу кьызэрыхуашчэхуари, я гьунэгьум плэплу зэрыщрифари... Ауэ кьэкгуэжыркыым адэр! Мыжеиж щлыклэ кьэсыжамэ, арат. Сыту флыт ар! Занщлэу и куэщлыым дэльеинти, джэгуу исынт. «Увылэ, ар лэжыакгуэ щылаш, ешаеллауэ кьэкгуэжаш, тлэклу зегъэгэпсэху!» жиЛэнут, дауи, мамэ. Ауэ абы щхьэклэ кьыгъэнэнтэкыым. Папэ апхуэдэхэм деж «ягъэ кынкыым, сэ ар зыкли зэран кьысхуэхьуркыым, и гугьу умыщл, пэжкэ, щхьэц баринэ?» – жиЛэурэ, куэщлыым нэхь тыншу ирегъэзагъэ, кьыдоджэгу. Абы флыр – кылэтауэ, аддэ унащхьэм нэс щыдрихьейклэщ. Лыагэу елэтри, уэздыгъэм

кIэрыль абдж жьгыру цIыкIухэм и IэпэхэмкIэ ирегьэлусэ. «Уемыплъ езы уэздыгьэм, уи нэр игьэузынуц!» жеIэри кьрехьэхыж. Апхуэдэу ищIынщ ноби кьызэрысыжу. Сыту фIы папэ уиIэну! Арауэ кьыщIэкIынщ папэхэр щIыщыIэр, хьыджэбз цIыкIухэр ягьэджэгуну, ягьэфIэну...

КьэкIуэжыркьым!

Езы цIыкIуми егьафIэ папэ, егьэджэгу. Нобэ хадэм щыкIуам зыхуэза хьыджэбз цIыкIум кьыжриIа усэр сыт хуэдэт? ИщIэжыркьым... ЗэгьэщIэгьуафIабзэт ар, зэ-тIэу фIэкIа зэхимыхыуи и гум ириубыдат. ИтIани щыгьупщэжащ. А-а, кьыщIэжащ:

*Жыг кьудамэр кьыумышэх,
Кьепшэхами, кьытумыч,
Кьытытчами, уемыдзакьэ,
Уедзэкьами, хьэрэм пхухьу!*

«УсэфIкьым, бгэ хэтщ, жумыIэ» – кьыхуигьэдэхатэкьым нобэ анэм ар. Ауэ абы щхьэкIэ кьыгьэнэнкьым, папэ жриIэнщ. «Сыту хьыджэбзыфIыщэ мы ди щхьэц баринэ, плъагьуркьэ, абы Iэзэу зэрызэкIэлъыху» жиIэнщи, кьыщытхьунщ, кьытригьээжурэ, тIэу-щэ жригьэлэнщ. Ауэ хэт сыт жепIэн, кьэмыкIуэжмэ?..

КьэкIуэжыркьым!

III

КьакIуэркьым!

Зэманьр нэсащ, кьыкьуэкIыркьым. А-а, абыхэм я хабзэщ тIэкIу загьэгувэу. Узыпагьаплъэмэ, нэхъ кьащтэ. Щхьэ щыгьупщэжат щыщIалэм кьращIэу щытар. Зыкьым, тIукьым унагьуэ щимыщIым ар цIыхубзу зылуцIар. Дэтхэнэри апхуэдэт, тIэкIу зигьэгувэмэ, фIэфIт. Едэ, хуейми зыкьыкIэрырегьэху, ауэ кьрекIуэ...

КьакIуэркьым!

ЛIым и нэгу кьыщIегьэхьэ ныщхьэбэ зылуцIэну зыгурыIуа пщащэ нэкIу хьурей дахэр. Абы и Iэпкьлъэпкьыр гукIэ зэпиплъыхьыху, нэхьри темпыIэж мэхьу. Ауэ дэнэ щыIэ? КьэмыкIуэххэмэ-щэ! Хьэуэ, хьэуэ кьэкIуэнщ. ЩызэбгьэдэкIыжым абы и нэ фIыцIэ пIащэхэр кьызэрэплъыжа кьудейм кьегьэлыагьуэ Iуэхум кьэгьапцIэ зэрыхимыльхэнур. Дэнэ лъэныкьуэкIэу пIэрэ кьыздикIыну? ИщIамэ, зи мыхьуми, зы лъэныкьуэкIэ плъэнт, автобус псори игьэхьунтэ-кьым. Иджы, зигьэкIэрахьуэрэ, и щхьэр унэзащ. Сытемынэ автобуси кьыщыувыIэрэ абы нэхьей мы зэлущIапIэ ящIам. ИхьуреягькIэ кьэувыIэпIэщ. Модэ мо ищхьэрэкIэ кьыщызыгьэша автобусышхуэм кьыкIыу пIэрэ? БжитIри зыIуагьэуэщIыкIауэ кьызэрох, цIыхур Iууц. Гугьуц псоми зэуэ уакIэлъыплъыну. Сыт уащIыкIэлъыплъыну? Абдеж кьэсауэ игьээжын, кьакIуэмэ! Абы нэхьрэ нэхьыфIщ кьуэгьэнапIэ зищIынщи. Дакьыкьэ дэкIыркьым кьэзыщIыху гуэр

Гумыуэ. «ЛЮ, мыбдежым щхьэ ущыт?». «ЛЮ, мыбыкIэ щхьэ укьэгьуэща?» Псоми жэуап нэпцI кьахуэгьуэтын хуейщ. Неблагьэ жаIэу, кьыкIэрыхьыжьэр нэхьыбэщ. «Уэ зыгуэрым упоплэ!» – кьыбгьэдэувыIат и лэжьэгьу гуэр. Уэршэрыну кьыщIэкIынт. «Мес, си автобусыр кьэсащ» жиIэщ, пежьэ хуэдэу зищIри, IуигьэкIыжащ. Я хьэблэм щыщ гуэр гу кьылгьимытамэ, арат...

КьакIуэркьым!

ЛьэныкьуэкIэ увауэ щытщ. Маплэ, мэдаIуэ. И щIыбагьымкIэ «цырхь» щыжиIамэ, кьоскIэ, «хьушт» жиIэу кьызоплэкI. ЕмыкIукьэ, зыбудыгьуауэ ущыту, уи цIыхугьэ гу кьыплгьитэмэ! Дыгьум хуэдэу зеущэху. Дыгьукьэ-тIэ? Дыгьущ, и щхьэгьусэм йодыгьуэ...

КьакIуэркьым!

Автобусхэр мыувыIэу зэблож, цIыхухэри уэру зэблэкI, ауэ езыр зэжьэр кьахэкIыркьым. Мес, зы щIалэрэ хьыджэбзрэ жыг щIагьым щIэтщ. Зи насып. А щIалэм и пIэм иджыпсту итыжамэ, аратэкьэ? Дэнэ и деж щытынуми, хэт IущIэнуми хуиту. Сыту фIыт ар!.. Хьэуэ, итIанэ и щхьэц баринэ цIыкIур дэнэ кьыкIынт? Абы нэхьей, джанэ хужьы щимытIэгьан нобэ. Псоми кьальагьу. ЩIыи худихуу щIидзащ. Бжьы-хьэр кьызэрихьэрэ пщыхьэщхьэпэ, пщэдджыжьыпэхэр щIыIэтыIэщ. Нобэ хуабэIуэти, кIэстумри щихат... Ахэр Iуэхутэкьым, зэ и мыгьуэр кьэсамэ!..

КьакIуэркьым!

Зэман щызэгурыIуам фIыуэ фIэкIащ. Зигьэгьуэнуми ирикьуауэ щытын хуейщ, кьэкIуэххэну и мурадмэ. Ярэби, сыхьэт бжыгьэр нэгьуэщIу кьыгурыIуауэ пIэрэ-тIэ? Сыту щытми, иджыри зы сыхьэт пэплэжьынщ. Псы сыту Iейуэ хуэлIэрэ? КIуэнти ефэнт, ауэ апщIондэху зыпэплэр кьыIухьэрэ, тIэкIуи щыгувакIэ, щымытыж и гугьэрэ IукIыжмэ? Хьэуэ, зыхуигьэлIэнщ хуэлIэIуэми. ЩIыIэми ирес, псыи хурелIэ, иреша, иремэжалIэ – пэплээнщ, щытынщ, и пIэ имыкIыу. Ар нэхьыфIщ. Хьэмэрэ, мес псыр, жэрэ псынщIэу ефэу кьыгьэээж мыхьуну пIэрэ? И Iур игьущIыкIащ. Аращ ищIэнур...

КьакIуэркьым!

Модэ мо гьуэгум зэпрыкIым сыту ещхь ар. Уа, армырауэ пIэрэ? Iур зэрыгьум дыгьур ирокIуэ жаIэ, псы ефэну щыкIуам кьыIухьэри, кьимыгьуэту IукIыжащ. КIэлъыжэрэ, нэгьуэщIу кьыщIэкIмэ. Сыту кьызэмыплгьэкIрэ! Мес, зыкьыгьэзащ. Аракьым. Уа, сыту делэу кьыщIэкIа, щхьэ тэмэму, шэч кьыщIытепхьэжын щымыIэу, гурымыIуэрэ?! «Зыщумыгьэгьупщэ, мыращ сыхьэт бжыгьэ дыщызэIущIэнур» жиIэу, щызэбгьэдэкIыжым зэ игу кьыгьэкIыжамэ, кьакIуэмэ – кьэкIуат, кьэмыкIуэмэ, сыт ищIэнт, езыри и унэ екIуэлIэжынт.

КьакIуэркьым!

ГьэщIэгьуэнщ, бынунэ зэрыхьурэ сыт щIа, и ныбжьыр здынэсами еплэ. ИтIани... Аддэ, япэм, кьыщимышэм щыгьуэ, и нэ кьыхуикIырт щхьэгьусэм, ехьуапсэрт пIэщхьагь зыщIахэм. ДэнэкIэ ущыIэми, укьэкIуэжамэ, уи унэм щхьэгьусэ кьыппэплэу зэрыщIэсыр пщIэуэ.

Бжэр кыIупхамэ, гуфIэу кышпежьэу. Уэ ар уи гурыфIыгъуэу, езыми арауэ... Абы нэхрэ нэхъ насып нэгъуэщI зыгуэр щыIэу жеггэIэфынтэкъым а зэманым! Иджы-щэ? Уа, цIыхум зэ псэгъу ищIам фIэкIа нэгъуэщI зыми емыплъыжыну щхэ кымыгъэщIарэ? Сыту фIыт, апхуэдэу цытамэ! АрщхэкIэ щыткъым. Болъагъу, уохуапсэ. АпхуэдизкIэ уохуапсэри, уи щхэм итыр иреху, мис, мы иджыпстуи ещху, уи псэм бэлыхыр телъу, уи гъащIэр бохь...

КъакIуэркъым!

Уэрамым цIыхуу тетыр нэхъ мащIэ хуащ. Нэхъ кIэщхъащ автобусу къекIуалIэри. Пшапэр хэкIуэтэпащ. КъэкIуэххэну кыщIэкIынкъым. КъэкIуэну цытамэ, зэ къэсынт. Сыт хуэдиз щIигъуа цызэгурыIуа пIальэм... КъигъэщIащ. Мес, я унэм зэрыкIуэжыну автобусыр къэувыIащ. ИтIысхъэнци ежъэжынщ. Хьэмэрэ зы Iуэху Iэмалыншагъэ гуэр кытехуауэ къэгувэрэ? ЕтIуанэр кыIухъэху пэплъэнщ. Хэт ищIэрэ...

КъакIуэркъым!

КЪУРШ ПСЫНЭ

Сэ сыкЪурш псынэщ.
 Къыпхысхщ къырри,
 СыкЪыщыщIэжащ бгы лъапэм.
 Iуащхэшхуэхэри
 Мывэ шыкЪырри —
 Куэд мэхъу къиувэхэр
 Си япэм.
 Ауэ ялъэкIкъым саубыдыну.
 Ар ирегувэ,
 ИрещIэх —
 Къыспэувам симыгъэкIуэну
 И гущIыIу сохъу,
 Сыщхэдожжэх.

СощIэ
 Хышхуэхэри, тенджызи,
 Псы уэр Iэджи зэрыщыIэр.
 Ауэ сылейкъым —
 Зэзэмызи
 IэфIу ирафыр
 Си псы щIыIэр.

Сэ сыкЪурш псынэщ,
 Сытенджызкъым,
 Сыхыкъым —
 Къыстемыхъэ кхъухъ.
 Ауэ
 ИкIи сыугЪурсызкъым,
 Къулейсызыгъэ
 Сэ къэзмышъ.

Къэхъуауи щIы сыщыкЪиини,
 Зы чы щIыкIу къисчу сымыхъа,
 Хышхуи, тенджызи,
 Псы уэр ини
 КъабзагъкIэ къыслъэщIэмышъа!

Сэ сыкѳурш псынэщ,
 Сыкѳурш псынэщ —
 СылуфщIэм
 СлѳокI кѳыщызудын...
 СыпсыIэрышэкѳым,
 Сыпсынэщ —
 КѳэфтIыху си лѳабжьэр,
 Сохѳу нэхъ ин!

СИ ЛѳАХЭМ

Си нащхѳуитIыр куэдрэ сэ сфIодийри,
 Уи Кавказ кѳурш дзахѳэм топлѳызыхъ,
 Си гупсысэм кIапсэу зеукѳуэдийри,
 СфIыхохъэж уи тхыдэми, зеплѳыхъ.

Си псэ дыдэм пэсщIу гум щызгѳафIэм
 КѳысфIыщIохъэ нэгум уи блэкIар:
 Мы кѳуршыжьхэр кѳыхэжыху уи щIыфэм
 Хэт и щIопщ си лѳахэм кѳыптехуар?

АУШЫДЖЭР КѳУАЖЭКIЭМ, БГЫЦХЪЭМ СЫКѳИТУ

ЗэщIопщIыпщIэ си лѳахэ кѳуршылъэр,
 КѳыпфIэщIынщ дыщэпскIэ ар гѳэжауэ.
 Пщэдджыжь дыгѳэм гуапэу Iэ кѳызелъэр,
 И бзий цIыкIухэр бгым кѳыкѳуигѳэжауэ.

Кѳуэм удэплѳэм, псыр уолѳагѳу плэтIауэу
 Мывэ кѳуршым хэлѳу ныджэм телѳу.
 Пщэдджыжь пшэплъыр хэлѳу а псым уфафэу,
 Бгыр кѳреIэ абы нэкIуцхъэплѳу.

Зыкѳэбгѳазэм — убгѳуащ губгѳуэ тхѳуэплъыр,
 Удз гѳэгѳахэр кѳопль удахъэхыну.
 Ахэм ебгѳэпэммэ, пIэм сымаджэ хэлъыр,
 Си фIэщ хѳуркѳым кѳэмытэдджыжыну.

Кѳурш тхырыгухэм я цхъэфэ сырыхум
 Телѳ уэс Iувым сэ кѳысщIехъэ и мэр.

Сыздэщытым, бгы задеим сыщыхум,
Щыльщ и куэщI сихуэну к'уаажэ щимэр.

Мэз л'эбыцэ щытхэр си нэ-си псэщ,
Псынэ к'ишк'урык'хэм сигу хаг'ах'уэ...
Уей, си л'ахэ, сыту си насып сэ —
Сральхуащ уи бгыж'хэм я к'лэдах'уэ!

ЗЭМАН ЯБГЭ

Ильэсхэр си нэк'ум
Тк'уэпс щы'лэу к'ищащэу
Лэщ'ыг'уэхэм сапхольэтык'I,
Блэк'лам сог'эээжри,
Л'эпк' тхыдэм Iушащэу
К'ыызжи'эм сыдыхощэтык'.

К'ыызжелэ си л'эпк'ыр
Мащ'лэуэу щытауэ,
Зэк'уэмытауэ к'ыызжелэ.
К'ыызжелэ си л'эпк'ыр
Бэлых'ым хэтауэ,
Си гущ'хэр ф'ыщ'лэу к'релэ.

А псом сыздедалуэм,
Гузавэ к'эсщтауэ,
Блэк'лахэр к'эк'луэnum хузохь.
К'эрабг'эу щымытми,
Мы си псэр к'эщтауэ,
Зольатэ —
Сэ нобэ гуг'у сохь:
Иджыри аращи,
Адыгэр мащ'лэуэщ,
Иджыри аращ —
Зэк'уэмыт...
Зэман дызыхуэк'уэр,
Сольаг'ур,
Ябг'элуэщ,
К'эх'уну жыхуэп'эм
Щ'лэ л'эпк'и щ'лэмыт!

* * *

Цыхухэм ахъшэ бжын щагъэту,
Я щхьэр хуиту зэ кьалэту
ЭэхэцIыкIыу ябгъэдэлъыр,
Хьэлэлагъыу я гум илъыр,
Я гулътэм и инагъыр,
Я нэмысым и лъагагъыр,
Я кьабзагъэр,
Я захуагъэр,
Я гуапагъэр,
Я дахагъэр,
Я цыхугъэр
Эыхуэдизыр сэ кьэсцIарэт!

КIЕЙ

Бжэгъу хьуху ежьэнт —
ЕIэри,
Кьагъэшащ чы щIыкIэ
КIейр.
Иджы,
Кьуаншэщ, жаIэри,
Яуб
Iушэу кIей дэкIейр!

ТЕНДЖЫЗ IУФЭМ

Гъатхэпэщ,
ЩыIэIуэщ,
Хьуркъым зыбгъэпскI,
Ауэ тенджызым уетхьэкъур,
Псым ухэмышьэу жыжьэу ублэкI
Кьудейми,
Плъагъум урокъур.

Месыр,
Толькьуным лъагэу зелэт,
Нэпкъым и Iэплэр хуеущIыр,
АрщхьэкIэ нэсмэ,

ЗанщIэу кьокIуэт,
Мэхуу кьарууншэ, мэжэщIыр.

Нэпкьым и дежкIэ ар зыми щымыш.
Кьримыдзэххэ, уегуакIуэм,
Мыдрейр делагьэкIэ мэхур ерыщ,
Джалэм тэджыжу ныхуокIуэ.

Ахэм саздеплъым, сегупсысащ
Дэ тIум дяку кьихуэ илэпкьым...
Толькьун мыувыIэу пхэрыр сэращ,
Сыту уещхыIуэ уэ нэпкьым!

ЦIЭНТХЪУЭРЫГЪУЭЩ

Зыр щыбакъуэм,
ЩIэцIэнтхъукIри,
ТIэкIущ джэлэным иIэжар.
Адрейр блэкIат,
ПыгуфIыкIри —
ПэкIэ щIисащ езыр ар.

ЗэрымыцIыхуитI,
КIуэрыкIуэм тету IэплIэ зэхуащIащ,
Джалэ фызыр
Жыг IэплIакIуэм
Щепхуэм,
Лым IурыIэбащ.

Лыжьи
Пщащэ нэкIущхьэплъи —
Нэжэгужэ псори хьуащ,
Мэдыхьэшхыр щыти щылъи —
Я хьэм бажэ кьиубыдащ!

... ЦIыхум езым нэщхьыфIэну
И нэ кьокIыр, армыхьуам,
Сыт хэль атIэ гьэщIэгъуэну
ЦIэнтхъуэрыгъуэ зэрыхьуам?

* * *

Дэ зэи дихуэркъым пылэгъуэ,
Уэ еплъыжит гъэзагъи уи гур,
Докъур димылэу увылэгъуэ
ДухыхукIэ ди гъащIэ гъуэгур.

Ди нетщ мурадхэм лъэлэсыныр —
Дэ дихъу-дилъ зэпытурэ доллэж,
Дыла нэужькIи кхъэм ди сыныр
ХэлэтыкIа нагъыщэу къоувэж!

ХЬЭХ Сэфарбий

СИ ХЪУРЕЯГЪКIЭ

* * *

Пщэдей хуэдэм кьуажэм ськIуэжын хуейти, машинэ щхьэкIэ сыщIыхьат си цIыхугьэм и деж. Ськьыгьэгугьауэ ськьыздьщIэкIыжым, дэ тIуми ди цIыхугьэж нэгьуэщI зы сыIуоуэ. Абы и хьэтыркIэ ськьызэтеувыIэжауэ, хэгьэрейм кьрегьажьэри, кьыщIыхьам йопсалэ, щIэмыкьуаншэ гуэркIэ игьэкьуаншэу. Абы езыми ищIэжырт а зыхущIэбжэм лажьэ зэримыIэр.

Сэ си жьэр суцIат зыгуэр жысIэну. АрщхьэкIэ абы ськьыщхьэщыжрэ, мо пцIы зыупсам игу зэзгьабгьэмэ, кьуажэм лэьсу ськIуэжын хуейуэ кьысхудэкIынкIэ хьунути, зызущэхужащ.

Арати, си щхьэм ифI щхьэкIэ кьэнащ пцIым сыпэувын... А сцIамкIэ ськьуаншэу зыслытэжынуи сигу кьэкIыхьакьым!

Мис апхуэдэу дызэрыщытыр армырауэ пIэрэ дунейр кьы-зэриухуэрэ цIыхур зэбэн пцIым кIэ имыIэрэ пэжым бгьурыту кьыщIэгьуэгурыкIуэр?

* * *

Уэрамыр егьэджакIуэщ, гьэсакIуэщ икIи театрышхуэщ, уи трагедиери, уи комедиери зэщIэту щекIуэкIыу. Мыр мыбы щыслыгьагьункьым хьэмэрэ щызэхэсхынкьым жыпIэу, зым щхьэкIи шэсыпIэ уихьэ хьунукьым...

Зыщэдджыжь лэжьакIуэ дыздэкIуэм, жыжьаплэуэ зылI кьы-долыгьуэ уэрам зекIуапIэ дьдэм зэпрыууэ теукьуэдияуэ. Асфалыт гьу-рым нэкIукIэ хэIубат, и пыIэ тIэкIури ибгьукIэ ауэ кьыщылт, щхьэ-рыхуауэ.

– Модэ фышлэьт, – и Iэпэр абы и дежкIэ ишиящ лIы кьы-згьурытым. – Пщэдджыжь нэмэзым дапщэщи хунэса апхуэдизу щIэбжьэхьуэну!

– Ей, фэ цIыхухьухэри фэ цIыхухьухэр, – и щхьэр игьэкIэрэ-хьуащ ди гьусэ цIыхубзми, – фитхьэлэнуми, зевгьэтхьэлэнущ фадэм!

– Ара фи гугьэр? – ауаныщIу пыдыхьэшхыкIащ нэгьуэщI зыи. – Абы узэрыхуэдэн, и тIроцэщ, и тIроцэ!

Дынэсмэ – кIапсэ куэдыкIей щызэблэкI мащэ ток зекIуапIэм и Iум зыIуигьээзэгьауэ, а лIым зы кIапэ гуэрхэр и Iэ пыдиикIахэмкIэ зэпищIэжырт, бэлыхьыщэр телгу.

ГьэщIэгьуэнуц, цIыхум дэтлыгьуэ псор занщIэу мыхьумыщIагьэм хуэтхьыну щхьэ дыхьэзыр?!

* * *

Мы дунейр зыуэ кызыэрыгуэкиши, упсэуныр зыми щымыш зы тынш гуэру кыпщоху. Ауэ ар апхуэдикиэ кызыэрымыкIуэши, умылIэу узэрытетыф кьудейр умыгъэщIагъуэу кьанэркьым!

* * *

Бзу лIэужьыгъуэ гъэщIэгъуэн гуэр щыIэу жаIэ, щызыкIуэкIэ, и льякъуэ цыкIухэмкIэ сурэт дахэ дьдэ ищIу. Ауэ а сурэтыр зэи зыми ильагъуркьым – и кIэ кIыхь ильэфымкIэ трегъэкIыж.

А кьуалэбзу цыкIум ещхь цыхуи щыIэщ, кыпхуищIэр игъэкIуэдыжу.

* * *

Абы хуэщIа Iэдэ цыкIукIэ и набдзитIыр егугъуу трифыщIыкIш кьабзэуи, езыр зэрыхуей дьдэм хуэдэу кьэрэндащ фIыцIэкIэ трищIыхьыжарэ и нэкIур зэрыщыту кылыкIауэ зы хьыджэбз гъуэншэдж льяпахъуэ кьакIуэрт, зэрызищIынур имыщIэрэ хьэлыншэу зызэфIишу.

38

– Уа, хьыджэбз, мы гъуэгур мы гъуэгумкIэ кIуэуэ пIэрэ? – зыхузогъазэ езым ещхьыж упцIэ мышыукIэ, ар зи цыху лIэужьыгъуэр кьэсщIэну.

И дамтитIыр и тхьэкIумитIым жьэхэуэу дрешей, Iэбжьанэ кIыхь Iей зыпыт и Iэпхуамбэхэр укъуэдияуэ иIыгъуу и Iэхэр егъэкIэрахъуэ, а узэрыпсалъэ бзэр кызгурыIуэркьым, жыхуиIэу.

Сэ абы сыщыгуфIыкIащ – си жагъуэ Iей хьунут, ар адыгэу кьыщIэкIамэ.

* * *

И лъэм имыIыгъыжу ешарэ и псэр пыхуу, ерагъкIэ пIэм и щхьэр пщыхьэщхьэкIэрэ нехьэс Хьэжмурат. АрщхьэкIэ, и мыльку, и ахьшэ кьомыр щикъухьам и гупсысэхэр щыфIызэбгрожри, дахэ-дахэу жеяи, зыгъэпсэхуаи мыхъуауэ, кIэху кыщищIым кьотэджри, аргуэру сомым кIэлъожэжьэж. И псэм зы махуэ уэху жимыIэу тетщ дунейм а хьарышыр, и узыншагъэри хильхьащ. Ар кIуэху нэхь Iеиж мэхьу, цыхум яфIэпсэкIуэдщ...

Нэпсейр, мыльку нэхьыбэ иIэху, нэхь тхьэмышкIэ мэхьу!

* * *

ЩалэщIэ гуэр гъэшауэ блэкI лIыжь тешхыхьыпам зыкIэ пагэу, льягэу кыхуеплтыхьу кьеплъати, пщIэнтэкьым, зэрыгушхуэ,

и напщIэ телъу и щхьэр щIиIэт а щIалэгъуэ-бжьыфIэгъуэр езым и лIыфIыгъэкIэ кIыхьарэ модрейм ар хузэфIэмыкIыу кIэнауэ фIэкIа!

* * *

Щыхум хуэпщIар игу кIэбгъэкIыжыну, абы утепсэлыхьы-жыххэну икIагъэщ. Ауэ ар пцогъупщэ, а хуэпщIар зыхуэпщIам зэрыхуэпщIам ухушIригъэгъуэжамэ. Апхуэдэ гуэр кысщыщIауэ сыщыст, сызэгъуэу. КызыщIэздзыжурэ, си гупсысэ-губжьхэм тхэ щысIуэрт абы си фIагъ игъащIэ псокIэ езмыгъэкIыжыну..

Абдежым си нэр хуозэ ди адэм хисауэ пщIантIэм дэт дэшхуеиш-хуэм. Сыт хуэдиз удын кытехуэрэ абы ильэс кIэс, кыпыкIэ дэр зышххэм кытрадзэу! ИтIани мы гъэ гуэрым ар кIэщхьэлъат, и дэ купщIафIэхэмкIэ аргуэру абыхэм етэну!

* * *

– Ар генийщ! – щыжаIэм, зы щIалэ хуабжьу кIэуIэбжьащ, а зэхихар абы и фIэщ зэрыпхуэщIын мы дунейм зэрытемытым гу лып-тэу:

– ПэжкIым а жыфIэр, ар сэ си гIунэгъуш, зиунагъуэрэ!

А щIалэжым зыкIомкIэ ещхь дымыхъуу пIэрэ дэ псори, нобэ кытхэт гений зырызыр кыдгурыIуэн, ди фIэщ хъун и лIэныкIуэкIэ?

* * *

– Уузыншэщ, уи кIэру ильыгъуэщ, итIани... – гукIанищэр хуэсщIрэ жезмыIэ щымыIэу соущие нэхьыщIэм. – Бетэмал, а уэ уи ныбжьым иджыпсту сэ сыкIыхутэжамэ, пIагъунт сщIэр!

– НтIэ, сэ си ныбжьым уитакъэ уэ?!

– Абы щыгъуэ уэ а уи щхьэм иджыпсту ильым хуэдизщ сысейми ильар!

* * *

– Мыр тхакIуэшхуэщ, – жраIэ ахьшэлI-мылькуIым, хьэщIэр бгъэдашауэ. – Дауи, уэ абы и цIэр зэхэпхащ...

АрщхьэкIэ лIы нэпсейм, ахьшэ, мыльку ищIынымкIэ сэбэп кы-хуэмыхъунум Iуэху лIэпкIэ тезымыщIыхьу псэум, ищIэххэртэкIым апхуэдэ тхакIуэ дунейм тетуи темытуи. Зыуи кыщыхьуакIым цIыхубэ тхакIуэр, кIеплыхьхакIым.

Ар икIи гъэщIэгъуэнкIым: былымым и дежкIэ тхыльри губгъуэм иль мывэжIри зыщ – тIури пхъуэкIу хъунукIым.

* * *

ЛэжьакIуитI. Зыр лажьэрт, цIутI жимыIэу. Адрейр мыувыIэу тепсэлыхьырт ищIам, яригъэгугъэрт куэд илэжьу. Гъэр иухри, зэрыгурыIуэгъуэти, лэжьам и гуэныр изт, Iээу псальэм ейр нэщIт...

Ар сигу кыщIэкIыжаращи, хьэм нэщI щхьэIуо щеуэ жьэрыIэээ-Iэпээадэхэм я зэманыр имыкIауэ (зэгуэр икIынкIэ хьунумэ), гьащIэми дунейми зыгужь яIэнукъым!

* * *

Псоми апхуэдэу яхущыту кыщIэкIынт а лIыр – кысхуэгуапэт, хуэзмыщIаIами. Сэлам кыщызыихкIэ, си Iэ иубыдам кыблэкIуэ-тырт, и-и, IэплIэ кысхуещI иджы, жызигъэIэу кызэкIуэталIэу. Жыжьэу сыкбилъэгъуа къудеймэ, и щхьэр медан зытхухкIэ кысхуигъэ-джэгурт, сэлам кызыихыу.

Зы махуэ сыщыхуэзам зыхуэсхьынур кысхуэщIакъым абы и щытыкIэр – зблэкIащ кьэмыувыIэу. Сэлам есхар сIихарэ сIимыхарэ схузэхэмыгъэкIыу, мащIэу и щхьэр ищIа хуэдэу кысфIэщIри, блит-хьуащ. ЩIыIэу сигу кьэкIащ: ярэби, махуэ кьэс кьохьуIа, гуауэ иIамэ, сыхуэгузэвэн хуеяуэ пIэрэ?

IужькIэщ кьэхьуар кыщысщIар – кьэралпсо мыхьэнэ зиIэ кьу-лыкьу кьратауэ арат!

* * *

Зыдэс кьалэм щальхуа-щапIат щхьэгъусэ зэхуэхьуахэр. Хьарзы-нэуи зэдэпсэурт, ауэ... Ауэ унэгуащэм ерыскьыр игъэфырт. ЩIакхьуэр щIакхьуэу, лыр арауэ, гьэшыр, кIэртIофыр...

Пэрыхьэту ипщэфIынт, зэ хэшхыкIынти, кьэнар, а зрапщэфIыкIа дыдэм кызэринам хуэдэу илбынт махуэкIэрэ, тхьэмахуэкIэрэ... ЛIым абы гу лIимытэу, хьэмэрэ и жагъуэ мыхьуу щыттэкъым – ауэ жриIэм кьикIартэкъым – щхьэрыгъажэ ищIынти, фызым махуэ бжыгъэкIэ гукьыдэж иIэжынтэкъым.

Апхуэдэу екIуэкIыурэ, щIы кIапэ тIэкIу кьратри, мы гьэм кIэртIоф ящIат. Гугъу дехьащ и хэщIэнми и зехьэнми, ауэ кьэтIыжы-гъуэр а псоми хуэдэжтэкъым. Бжыхьэ щхьэкIэ, дыгъэр гуащIэт. КьатI-кьащыпыжми, махуэ псом я пэр щIым етауэ лэжьащ ахэр. Зы ткIуэпскъым, тIукъым унэгуащэм и пщIэнтIэпсу щIым хэткIуар.

А цIыхубз цIыкIум абы лъандэрэ кIэртIоф имыгъэфыжым и за-кьуэкъым, ерыскьы лъэпкъ Iисраф ищIыжыркъым.

* * *

Си щхьэр вындыкIэу фIыцIэрэ си гур уэсыщIэ къесауэ къабзэу, нэхутхьэху дахэу сыкьытехьат мы дунеижьым. Иджы си щхьэр уэсу хужьрэ си гуцхьэр фIамыщIу уфIыцIауэ сытекIыжынуц!

* * *

Си Дыгьуасэр, си Нобэр, си Пщэдейр – Iэнэ лъакьуищым фIэтц си гьащIэ Iыхьэр зэрыщыту. Си Дыгьуасэм си фэм ириха жыхуэпIэм уцIэмыупщIэ! Зи, нэхъ бэлыхъ мащIэ сигьэшэчыркьым си Нобэми.

Ауэ а псори сцигьэгъупщэнущ си Пщэдейм!

* * *

Зыхыхьа унагьуэр игу ирихь-иримыхьым щыщIэупщIэм, зэрашэрэ куэд мыщIа пхьум лъэкIакьым игу къеуэ тIэкIур и анэм щибзыщIын.

– Псори хьарзынэт, – жиIащ абы. – Зы закьуэр мыхьужамэ... Уи фIэтц зэрыхьун, сазэрыхыхьэрэ зы пщэдджыжь напэIэлъэщI гьущэкIэ зысльэщIыну кьысхуихуакьым, зытхьэщIыпIэм фIэлгыр сыт цыгьуи псыфу срохьэлIэ!

– Ар дагьуэкьым, – къэпсэлыащ псори зэхэзыха адэр. – Жьыуэ къэтэджи, напэIэлъэщIыр гьущэу щытынуц.

* * *

Си фIэщу сыкьоIэ, кьысхуэIэтын си гугьэу – кьысхуэIэтыркьым. Си фIэщу зызоч, сыльэщIыхьэн си гугьэу – сыльэщIыхьэркьым. СытекIуэну фIэкIа сымыщIэу зызопщыт – хьуркьым... Апхуэдэхэщ – сэ си гугьэщ схузэфIэкIыну, арщхьэкIэ схузэфIэкIыркьым.

Ар кьызыхэкIыр си Iэпкълъэпкьыр жьы хьури, си псэр зэрыщIалэу къэнащи аращ. Абы сэ хуабжьу гугьу срегьэхь, ауэ апхуэдэу кьыщIэкIынуц зэрыщытын хуейри – псэм иджыри Iэджэ, Iэджэжьи кьыпэщылъщ...

Бетэмал, дауэ ухьу, дауэ хьууэ сыкьытеухьат мы дунейм, сыту зэман куэдыIуэ щысфIэкIуэда!

* * *

Хуабжьу фIыуэ и Iуэху дэкIыу, сату хьарзынэ ищIырт лIым. ЩIэмыль щыIэтэкьым и тыкуэным. УIэбэмэ, улъэIэсыну гьунэгьуу кьыщыст нэгьуэщI зылIи, сабэм хэлъ и пыIэ фIейм жьгьей тIэкIу илъу.

– Мы уи хьугьуэфIыгьуэ кьомым щыщ гуэр ептмэ хьуркьэ мы тхьэмыщкIэм, – жьзоIэ сьздыблэкIым.

– Мыбыи? – факьырэм и дежкIэ и щхьэр ещI кьулейм. – Уэлэхьи, «щыщ гуэр» дэнэ кьэна, си льяпсэм илгь псор зэрыщыту естынщи, ар а зэрыфакьырэу кьэнэжынкIэ!

* * *

Пхьашэт, ткIийт зи гугьу сцIыр. И Iэри, и жьэри джатэт. Зы мацIэри фIэгьэнапIэ ищIырти, кьайгьэ кьилэтырт, цIыхум яхэзагьэртэкьым, Iузагьэртэкьым лэжьапIэ, дэтхэнэри и дауэгьу-зауэгьут.

– Сэ иджы зыми зы щхьэкIи гукьанэ хуэсцIыжыркьым, псоми псори яхузогьэгьу, – жиIащ зымахуэ а лIым, и щхьэ тхьуар ирихьэхри.

Абы мыр сигу кьигьэкIащ: цIыхур ерууншэу, гуапэу, шабэу дунейм кьытохьэ. ИужькIэ Iэджем Iэджэуи захьуэж. Ауэ жьы щыхьум, псори тосабырэж, мэхьу IэтIэлъатIэ – щIым езым кьызэрыхэкIам хуэдэу фIэкIа кьищтэжу кьыщIэкIынкьым. Бахьэу кьыхэкIар мыл кIанэу кьыщытехуэж щыIэщ, ауэ ари мыткIуауэ зыхигьэхьэжыркьым.

* * *

Хуабжыу сешарэ иужькIэ тIэкIуи сеIубыжауэ, лэжьапIэм сиджэдыкIыжырт зыпщыхьэщхьэ. Си щхьэр фIэлэлу сьздэкIуэжым, джэдугужьеям сигьуэгурзэпиушцIри, ауэщыт жыгышхуэм шэцIывауэ дэжеящ. Асыхьэтым мы дунейжьыр зэрыщыту зыIуригьэлгьэдэным хуэдэу, зы хьэ гьумыщIэ кьыкIэлъос. Ар джэдум лъэIэсыным зы джэдуукIэ хуэдизщ иIэжар!

Хьэр жыг щхьэкIэм пысым худэплъейрт, и нэр кьыхуу. Зэпкь-ритхьынт, кьыIэрыхьатэмэ. Ауэ кьыIэрыхьэртэкьым икIи кьыIэрыхьэнутэкьым. Сыт ищIэнт – щытщ-щытри, IукIыжаш.

Сьуври, мо тIэкIуи утхьуа си щхьэм Iэджи щызекIуэу, Iэджэрэ сегупсысыжащ IукIыжа хьэми, жыгым тес джэдуми, сэ езым си Iуэху зыIутми...

А джэдум и жыгым хуэдэ сиIащэрэт!

* * *

Зымахуэ зы цIыхубз кьыщIыхьат си деж. Дьуэршэращ, зи щхьэфэ димыIэбаи кьэнакьым. ЗгьэщIэгьуаращ: и щхьэгьусэри, и бынхэри, и гуашэри, и тхьэмадэри, и гьунэгьухэри, и лэжьэгьухэри, и ныбжьэгьухэри, ауэ и цIыхугьэ кьудейхэм нэгьунэ – псори фIыщ, дахэщ, губзыгьэщ, цIыху дыщэ защIэщ ихьуреягьыр.

Сэ абы седаIуэщ, седаIуэри, моуэ сигу кьэкIащ: «Мыр езыр нур кIапэщи аращ. Здынэмысым нэсыркьыми, зыхуэдэр ищIэркьым, зды-

нэсым и нурыр тредзэри, зэцIопсэ, дахэ мэхьу, мэлыд налкьутнал-мэсу».

Нэхум кIыфI щыIэу ищIэркьым.

* * *

Мыгъатхэ-мыщIымахуэщ. ЩIы хьурейр зэрыщыту щIихьумэ и гугъэжу, уэс цIынэр кьреупцIэх пIащэу, зэпытIэтIыжу. АрщхьэкIэ, ятIэ хьудырым зэрыхэхуэу, хоткIухьри – щыIаи щымыIаи.

Сэ автобусым ськьокIри, бгы задэм сыщхьэщохьэ.

– АбыкIэ уехьжыфын мыгъуэ нобэ хуэдэ махуэм? – кьыскIэ-льопль ськьызэрыкIа машинэм исхэр.

Сэ, кьуажэкIэм зэрыдыхьэ Шулъагъуэри мыхьуу, абы и пщэ-дыкьым хуэзэу щыщIызотхьури, сокIуэ, зыри жызмыIэу. Сьт хуэдэ псалъэ а сэ кьысщысхьу кьыскIэлыпльхэм яжесIэнур, дауэ кьазэрыгурызгъэIуэфынуур, кумблэмбхэм, мывэжэ кьом икьухьахэм, пабжьэм, ятIэ куум пхыкIыу ди унэм – ськьыщыхьуа адэжэ лъапсэм занцIэу хуэкIуэ мы лъагъуэ бгъузэ цIыкIум нэхьрэ нэхь джафэрэ нэхь тыншрэ мы дуней псом гъуэгу зэрытемытыр?!

Усаклуэ Балъккызы Батий кызыэралъхурэ илгэс 75-рэ ирокъу

ФЫМ И ДЖАКЛУЭ

Усаклуэ нэсым сыт шыгъуи дахагъэр и плъаплэщ, езыри цыхугъэ лъагэм и шапхъэщ, нэщхъеягъуэ гуэрым е дунейм шызеклуэ хабзэ мыхъумыщлэхэм щатетыхъым дежи ар фым и джаклуэщ. И творческэ щлэинымрэ кыклуа гъащлэ гъуэгуанэмрэ зэрыщыхъэтци, еклуу дунейм теташ, зэрыпсэуам хуэдэуи кызыэрыгуэклуу, ауэ купщлэшхуэ хэлъу тхаш усаклуэ Балъккызы Батий.

Балъккызы Батий лэсхъэд и къуэр (15.07.1948 – 13.02.2020) КъБАССР-м (иджы КъБР-м) и Бахъсэн районым хыхъэ Къулькъужын Ипщэ къуажэм кыщальхуаш. Курыт еджаплэр къиуха нэужь, 1967 – 1969 гъэхэм дзэм къулыкъу щиллащ. Абы кыкыжри, 1969 – 1971 гъэхэм «Къулькъужын» совхозым и ухуаклуэ бригадэм хэтащ; 1971 – 1998 гъэхэм КъБР-м Къэрал клуэцлэ лэхухэмклэ и министрствэм (МВД-м) къулыкъу шрихъэклащ, милицэм (иджы полицэм) и майору пенсэм клуаш. 1981 – 1987 гъэхэм А.М. Горькэм и цлэр зэрихъэу Москва дэт Литературэ институтым щеджащ. 1991 гъэм щегъэжъауэ Урысейм и Тхаклуэхэм я союзым хэтащ. 1999 гъэм кыщыщлэдзауэ дунейм ехыжыху Налшык къалэ администрацэм и дежурнэ-диспетчер лэнатлэм и унафэщлу шытащ.

Балъккызы Б. и тхыгъэхэр блэкла лэщлыгъуэм и 70 гъэхэм лъандэрэ КъБР-м кыщыдэклэ газетхэмрэ журналхэмрэ кытохуэ, и усэхэр урысыбзэклэ зэрадзэклауэ «Молодая гвардия», «Аврора», «Россий-

ский писатель» журнал цлэрылуэхэм традзащ, апхуэдэуи автор гупым я тхыгьэхэр щызэхуэхьэса сборникхэм хыхьащ, тхыль щхьэхуэу кьыдэкIахэщ. 1984 гьэм «Нэхулгэ кьыщицIым» зыфIища и япэ усэ тхылыр дунейм кьытехьащ. Абы кьыкIэлгьыкIуащ кьэбэрдей-шэрджэсыбзэрэ урысыбзэкIэ кьыдэкIахэу тхыль зыбжанэ: «Адыгагьэ» (1990), «Хьэндьркьуакьуэ космонавт» (1994), «Тхыдэжь гьуэгухэр» (2005), «Гум ит уэздыгьэ» (урысыбзэкIэ – «Светильник в сердце», 2017).

2018 гьэм Балгькьыз Б. «Урысейм и кьыу хужьхэр» («Белые журавли России») фIэщыгьэм щIэту льэпкьхэм я зэныбжьэгьугьэр гьэбыдэным хуэунэтIауэ ирагьэкIуэкI литературэ фестивалым и лауреат хьуащ.

Балгькьызым и усыгьэм темэ зэмылIэужыгьуэхэр кьызэщIеубыдэ, ар лирикэми, лиро-эпикэми щылэжьащ, абы и псалгьэхэр щIэлгьу уэрэд зыбжанэ дунейм кьытехьащ. УсакIуэм и IэдакьэщIэкIхэм лгьабжьэ яхуэхуар хэкур фIыуэ лгьагьун, тхыдэр художественнэ тхыгьэкIэ кьэггэлгьэгьуэжын мотивхэращ, апхуэдэуи абыхэм лгьагьунгьэм, адэ-анэм, благьэ-Iыхьлыхэм, лгьэпкьым хуэггэпса усэхэм уащрохэлIэ. Зытеухуа и лгьэныкьуэкIэ зэщхьэщыкIми, абыхэм щы-нэхьыщхьэу икIи ахэр зэзышалIэу усакIуэм и дуней лгьагьукIэ щхьэхуэр, и хьэтIыр, и псэм и кьабзагьыр кьапкьрыщащ.

Зэ еплгьыгьуэкIэ фIэщ щIыгьуей пфIэщIынуми, Балгькьыз Батий и дэтхэнэ усэми гуапагьэ щIэлгьщ. Аращ абы и усыгьэм фIым и нэцэнэу «нэхущ вагьуэм», «насып вагьуэм», «хьэуа кьабзэм», «гухэль телгьыджэм», «псынэ цIыкIум», «дахагьэ псэггэуфIэм», «кьуршыпс уэрхэм», «тафэшхуэ хуитым» я образхэр куэдрэ теггэщIапIэ щIыхуэхури. УсакIуэм и псалгьэр фIым и Iэщэу ем пэщIэтщ, абы кьару кьезытри кьыдалгьуауэ, пкьрыгьэшпыпсыхьауэ пкьрыт гуапагьэрщ. Псалгьэм папщIэ, «Сэ гьыбзэм сыщошынэ...» зыфIища усэм деж Балгькьызым кьыщиIуэтат и творчествэ псом щынэхьыщхьэу абы купсэ икIи купщIэ хуэхьуа мыпхуэдэ гупсысэр:

*Гуапагьэр сэркIэ фIыгьуэщ,
Си узыр цIыху и нейрщ!
Сугуэшмэ псэ тыншыгьуэр,
ГуфIэгьуэщ си дунейр.
(«Сэ гьыбзэм сыщошынэ...»)*

Гуапагьэмрэ гущIэгьумрэ зэлэпэгьуу, зэтIольхуэныкьуэм хуэдэу, зыр адреим гуэхьпIэ имыIэу епхауэ гьащIэм кьыщызэдогьуэгурыкIуэ. Балгькьыз Батий и усыгьэми а тIур щызэщIыгьуу, абыхэм ещанэу усакIуэм и цIыхугьэ лгьагэр кьагуоувэ. Ар Батий и дэтхэнэ тхыгьэми хьболгьагьуэ, ауэ псом хуэмыдэу «Хьэм и гьы макь», «Ульэтэн пхулгьэкIами хьэрш жыжьэм...», «Хиросимэ и макь» усэхэм щынэрылгьагьуу. Иужьрейм деж усакIуэм ер зезыхьэхэм мыпхуэдэу захуегьазэ:

*Уэ цIыху уиIатэкэ, тхэмьщкIэ?
УкылэтыкIыу хы адрьщкIэ,
КъытцIихэжыхукIэ цIыху сырымэр,
Щхэ бгэсыфат уэ Хиросимэ?*

*Анэ гумащIэм уэ и бгэафэм,
Гуцэ уэрэдхэмкIэ уигэафIэу,
УцIунIыкIатэкэ зэгуэрым...
Щхэ уиубыдат е бзаджэм гэру?..*

(«Хиросимэ и макъ»)

Усэр гупсысэ куукIэ зэрызэдам и щыIужкIэ, усакIуэм жиIэну зыхуейм тхыгэм и фащэри «ежьюуэ» гьэпсащ. Къэтхьа едзыгьуитIым зэрыщынэрылгагьуици, ар рифмэ зэгуэгьухэмкIэ тхаш. Рифмэхэр къулейщ – ахэр, зы макъ-макытIкIэ мыхьуу, макъ зыбжанэкIэ зэпэджэж псалъэхэмкIэ къэхьуащ: *тхэмьщкIэ ↔ адрьщкIэ, сырымэр ↔ Хиросимэ, бгэафэм ↔ уигэафIэу, зэгуэрым ↔ гэру*. Абыхэм ящыцу *сырымэр ↔ Хиросимэ* жыхуиIэр «авторскэ рифмэщ», апхуэдэхэр ди лъэпкъ усыгэм щымащIэщ.

46

Усэ гьэпсыкIэм и гугьу щытцIакIэ, абы къыпытцэу къыхэгьэщыпхьэщ Балъкъыз Батий и усыгэм къыщигьэсэбэпа строфикэ ухуэкIэхэри зэрызэмылIэужьыгьуэр икIи зэрыгьэщIэгьуэныр. Нэхьыбэу абы узыщрихьэлIэр сатыриплIу зэхэт строфар аращ, ауэ сатырищ, сатыритху, сатырих хьу строфа лIэужьыгьуэхэми зыужьыныгьэ пыухыкIа шагьуэтащ. Псалъэм папщIэ, усакIуэ-уэрэдус ДыщэкI Залымхьан и фэепль «Ильэс мин дэклиами...» усэр сатырищ строфакIэ тхаш, апхуэдэурэ ар едзыгьуиплIу зэхэтщ. Тхыгьэр рифмэкIэ къулейуэ пхужыIэнукъым: рифмэкIэ зэпхар едзыгьуэ къэскIэ я ещанэ (усэм и ещанэ, еханэ, ебгьуанэ, епщыкIутIанэ) сатырхэрщ: *къыщIигьэщыжыныц ↔ къелъэлъэхьыжыныц ↔ жаIэжыныц ↔ укыигьэщIыжыныц*. Ахэри рифмэ къулейкъым: япэрауэ, глагол рифмэхэщ, етIуанэрауэ, зэрызэпыщIар сыт хуэдэ глаголми пыувэфыну – *жыныц* Iыхьэрщ. Андрей сатырхэм рифмэ зэпыщIэныгьэ зэхуаIэкьым, ауэ ритмикэр дыкьуакьуэу, усэм къеджэгьуейуэ щыткъым, ар зи фIыгьэри абы и строфикэ ухуэкIэрщ. Зи гугьу тцIыр япэ едзыгьуитIым и шапхьэкIэ къэдгьэлъэгьуэнщ:

*Ильэс мин дэклиами,
Псэужмэ адыгэр,
Уэшхым уи гухэлгыр къыщIигьэщыжыныц.*

*Щыблэр уэныци ину,
УафэхьуэпскIым пылгьу
Бууса уэрэдхэр къелъэлъэхьыжыныц.*

(«Ильэс мин дэклиами...»)

«Виктор Харрэ» усэр сатыритху строфаклэ тхаш. Мыбы дызыщрихьэллэ рифмэхэр ищхьэклэ дызыхэплэа усэм хэтхэм нэхьрэ нэхь кьулейщ, ауэ уситлми зы щхьэхуэныгьэа зэщхьу яхэлъщ – ар едзыгьуэ кьэсклэ зэриух сатырхэр клэух рифмэклэ зэрызэпыщларщ. Щапхьэу кьэтхьынщ усэм и пэщлэдзэмрэ и клэух – еханэ – едзыгьуэмрэ:

– *Кьысхуеуи уи гитарэм,
КьызжеЛэт, Виктор Харрэ,
Фашистхэу хьэщхьэрылуэм
Сэ жанклэ ущайлэм,
Ар дауэ пхуэшэча?*

<...>

*Кьызэрыгуэклэ уэрэдми,
И телхьэт си народри,
Арац згьэлуа макьамэм
Щытетыр ноби дамэ,
Гьуэгу лэджи зэпичау.*
(«Виктор Харрэ»)

Мыбдежми гитарэ ↔ Харрэ «авторскэ рифмэ» гьэщлэгьуэным гу льытапхьэщ, апхуэдэ рифмэ ллэужьыгьуэр Балъкьызым и хьэтлым и щхьэхуэныгьэхэм ящыщщ. Кьищынэмыщлауэ, едзыгьуэхэм деж клэух рифмэ зэгуэгьур кьыщыгьэсэбэпаш, абы япэ сатырымрэ етлуанэмрэ, ещанэмрэ еплланэмрэ зэпэщлэ. Едзыгьуэхэм я клэух – етхуанэ – сатырхэр, ищхьэклэ кьызэрыхэдгьэщайуэ, езыхэр рифмэклэ зэпхаш: кьэтхьа пычыгьуэм деж – *пхуэшэча* ↔ *зэпичау*.

Гьэпсыклэ и льэныкьуэклэ «Хьэуа кьабзэ, хьэуа кьабзэ...» усэри кьызэрымыкьлуэщ. Ар сатыритхуу зэхэт едзыгьуитл мэхьу. Едзыгьуэ кьэсклэ сатырипллыр тлурытлурэ рифмэклэ зэдзыллащ, етхуанэр, зэ епллыгьуэклэ, рифмэ кьызыдигьэщлэын гуэгьу имылэу лей кьохьу. Ауэ ар зэ епллыгьуэклэщ... Едзыгьуэхэм я гьэпсыклэм нэхь куууэ упкьрыплмэ, япэрауэ, сатыр лей хэткьым, етлуанэрауэ, Щоджэнцлыкьлу лэдэм и псалъэклэ жыплэмэ, «рифмэ тлуащлэ» – клэух рифмэрэ луэрылуатэм и рифмэрэ – кьыщыгьэсэбэпаш. Зи гугьу тцлыр нэрылыагьу хьун папщлэ едзыгьуитлми дыхэплгэнщ (ахэр я рифмэ гьэпсыклэклэ зэщхьэщокл):

*Хьэуа кьабзэ, хьэуа кьабзэ,
Ухохьэфыр уэ цлыхунсэм,
Псэклэ бошлэ хэти и бзэр,
Гухэм уохьэ, укьоклыж.
Щэху кьэтицлами богьэтицкьлуж.*

*Сэ пхузилэщ зы льэлу закьуэ, –
Кьыхуэтицлыхуклэ си гум льягьуэ,*

*СоцIэ, уэ уолъыхъуэ пэж.
ЦIыхур фIыуэ зэрыслъагъур
КхъыIэ, псоми схужеIэж.
(«Хьэуа къабзэ, хьэуа къабзэ...»)*

Япэ ездыгъуэм и рифмэ ухуэкIэр – АААbb, етIуанэм ейр – ССbCb (цIыхубз рифмэр хьэрфышхуэкIэ, цIыхухъу рифмэр хьэрф цIыкIукIэ къэггэалъэгъуаш). Мыбдежым рифмэ къэзыггэщI хьэрфхэр щызэтемыхуэ къэхъуми, я IукIэкIэ зэрызэпэгъунэгъум, зэрызэщIэжьыуэм ахэр зыхэт псалъэхэр рифмэкIэ зэпыщIауэ къэтлгытэнымкIэ шэсыпIэ драггэхъэ. Япэ едзыгъуэр рифмэ зэгуэгъукIэ тхамэ (*къабзэ ↔ цIыхунсэм ↔ и бээр; укбокIыж ↔ боггэтицIукIуж*), етIуанэм рифмэ зэгуэгъури зэблэдзари «щызэдолажьэ» (рифмэ зэгуэгъу: *закъуэ ↔ лъаггъуэ; рифмэ зэблэдза: лъаггъуэ зэрыслъагъур, пэж ↔ схужеIэж*). Ауэ нэхъ ггэщIэгъуэныраши, едзыгъуэхэм IуэрыIуатэм и рифмэми ущрохьэлIэ: япэм деж абы етIуанэ сатырым и кIэухымрэ ещанэм и пэщIэдзэмрэ (*цIыхунсэм ↔ псэкIэ*), етIуанэм деж япэ сатырым и кIэухымрэ етIуанэм и пэщIэдзэмрэ (*закъуэ ↔ кгъыхуэтицIыхукIэ*) зэпешIэ.

ИщхьэкIэ дызыхэплъа псори усакIуэм и анэдэлъхубзэр фIыуэ ищIэу, усэ ггэпсыкIэм и щэхухэм щыгъуазэу зэрыщытам и щыхьэт наIуэщ. Тхыггэхэм я ухуэкIэм, я фащэм дыккыпыкIыу, абыхэм я купщIэм, кыщыIэта Iуэхуггъуэхэм я дежкIэ къэдггэгэжмэ, Балккыз Батий и усыггэм нэхъыбэу зыщызыгъуар философии, лъаггъуныггэ лирикэ лIэужыггъуэхэрщ, иужьрейм пейзажри хэухуэнауэ кыщыкIуэр мащIэккыым. Мис, мыпхуэдэу:

*Мес, ваггъуэ цIыкIухэр
ПыщIэу мэкIэзызыр,
КIарцI штахэр
Жыбггэ цIыIэм еггэгызыр.
МазэщIэм,
И тхыр уаем ныхуиггэшу,
ГуцIэггъу хуэтицIыным хуэдэу
Зызэхуешэ.*

(«Мес, ваггъуэ цIыкIухэр...»)

Дунейм и теплъэггъуэ хьэлэмэт кызыхэщ мыпхуэдэ сатырхэмкIэ кыщIидзэ усэр етIуанэ едзыггъуэм деж и къалэн нэхъыщхьэм – гухэлъ куу къэIуэтэным – хуокIуэж: «*Уи Iэ пIыщIахэр / Си бггэм есхьэлIауэ, / Сытхуэсаккытэу / IэплIэ ныщытхуэсцIкIэ, / Ди лъаггъуныггэр / МафIэу кгэлыдауэ, / Мы дунейшхуэр дэхуэбэж кысфIоуцIыр*».

УсакIуэм и псэ къабзаггэр, псом хуэмыдэу наIуэу, и лъаггъуныггэ усэхэм къапккырыщаш. Поэзие лъаггэм и щапхьэщ, псалгэм папщIэ, «Си насып» усэр, хэхауэ къэбггэалъаггъуэмэ, абы щыщ мыпхуэдэ сатырхэр:

*Си насып,
Уэ кысхуэкIуи бжыыхьэкIэу,
Тхьэмнэ гуэжэ игьуэ дахэу кытыху.
Кыу лъэтэжхэм кысхуэкIуэ я макькIэ.
Нэчыхьытх пшынэ макькIэ кьепсых.*

*Вагъэбдзумэ хьагъащIэ мэ IэфIкIэ
Уэ си унэм гухэхьуэу кыщIыхьэ.
Нэхуц дахэм и вагъуэр щыгуфIэм,
Уэ мы си пкыым кьарууэ кыыхьхьэ.*

(«Си насып»)

Мыбдежым усакIуэм бжыыхьэкIэм и сурэт дахэ ди нэгү кыщIигьэхьэ кьудейкыым, атIэ «вагъэбдзумэ хьагъащIэм и мэ IэфIыр» кытIурегъауэ, «кыу лъэтэжхэмрэ» «нэчыхьытх пшынэмрэ» я макьхэр ди тхьэкIумэ кьрегъаIуэ, «нэхуц вагъуэм и гуфIэкIэм кьарууэ кыпхилхьхэр» зыхыдегъащIэ. Апхуэдэ образ телъыджэхэр кьэзыгъэщIыфынур, дауи, Балъкьыз Батий хуэдэу зи дуней еплъыкIэ щхьэхуэрэ зи хьэтIрэ зыубзыхужыфа закьуэтIакьуэхэрщ. АрщхьэкIэ абы и усыгъэр дахагъэ защIэрэ гухэхьуэ зэфэзэщу зэхэлъкыым, гъащIэ щыхьукIэ, усакIуэр зыгъэнэщхьэ, гухэщI кьезыта Iуэхугъуэхэми ирихьэлIащ.

Батий и творчествэм Кавказ зауэмрэ ИстамбылакIуэмрэ я напэкIуэщI шынагъуэхэр щызэфIигьэувэжа тхыгъэхэм щIыпIэ хэха щаубыд. Ахэр я бжыгъэкIэ куэд мыхьуми, я мыхьэнэр инщ. А тхыдэ кьэхьугъэшхуэу лъэпкыым насыпншагъэ кыхуэзыхьахэм теухуащ, псалъэм папщIэ, «ХамэщI щыпсэу адыгэхэм деж», «Сыхьу хьумэ си хэкум пэIэщIэ», «Гьуэгужьхэр» усэхэр, «Тхыдэж гьуэгухэр» поэмэр.

Поэмэм и япэ Iыхьэм деж усакIуэм адыгэхэр ижь-ижьыж лъандэрэ кызыэрыгъуэгурыкIуам, я щIыналъэр кьрым хъанми урыс пащ-тыхьыдзэхэми щахьумэу, «напэ кьабзэр я мэIухуу», хабзэ дахэхэр я гьуазэу зэрыпсэуам щыгъуазэ дыхуещI. Ар поэмэ псом гупсысэ нэ-хьыщхьэу хэхуэнащ.

«Тхыдэж гьуэгухэр» поэмэм и ещанэ Iыхьэм нэс образ гуэри хэп-лъагъуэркыым. ЕплIанэ Iыхьэм кыщыщIэдзауэ Идар Темрыкьуэрэ абы ипхьу Гуащэнейрэ я образ уардэхэр кыхохьэ. АрщхьэкIэ мыбы-хэм тхыгъэм зыужьыныгъэ щIагъуэ цагъуэтыркыым, ахэр усакIуэм тхыдэ лъэхьэнэ зэхуэмыдэхэр зэрызэпищIа «Iэмалу» кыгъэсэбэпауэ аркьудейщ.

Поэмэм зы гъэщIэгъуэнагъ хьболъагъуэ: Балъкьызым, адрей тхакIуэ, усакIуэхэм кьащхьэщыкIыу, Тырку кьэралыгъуэм гужь-гъэж хуиIэкыым, уеblэмэ, и кьуэш хэхэсхэр зэрыхуихьумэм папщIэ хамэщIым фIыщIэ хуещI.

«Тхыдэж гьуэгухэр» поэмэри Балъкьыз Б. и нэгъуэщI тхыгъэ-хэри зы гупсысэм зэрешалIэ. Зэ еплъыгъуэкIэ ар кызыэрыгъуэкIщ, ауэ нэгъуэщI лъэныкьуэкIэ укьыщеплъмэ, дунейр зэтэзыIыгъэри кьэ-

зыхүмэну узыщыгугьынри арац – кызыхэкIа лъэпкърэ зэрахьэ динрэ емылгытауэ, цIыху псори зэрыIыгынырыщ, мамыру зэдэпсэунырыщ.

Поэмэм нэмыщI, Балъкьыз Б. лиро-эпикэм хыхьэ нэгьуэщI жанрхэми и зэфIэкI щеплгыжащ – зы балладэрэ зы баснярэ и кьалэмыпэ кыпыкIащ. ТхыгьитIри я купщIэкIи, я фащэкIи зэрытха жанрым и кьупхьэм йозагьэ.

«Эммэ и лъагьуныгьэ» зыфIища балладэм жанрым и нэцэнэ нэхьыщхьэхэр хэлъщ. Балладэм зэрихьэлү, тхыгьэм хьыбар гууз лъабжьэ хуэхьуащ: Эммэ фIыуэ ильэгьуа щIалэр шэшэн зауэм хокIуадэри, зи насып кьэкIуэгьуэ пщацэ ныбжьыщIэм и дунейр кьытоункIыфIэ. Балладэр абы и гукьэкIыжу зэхэлъщ: зы лъэныкьуэкIэ, Эммэ фIыуэ ильагьум дигьэкIуа махуэ насыпфIэхэр кьытхуеIуэтэж, нэгьуэщI лъэныкьуэкIэ, абы и лIэныгьэм кыхуихьа гуауэшхуэм щыгьуазэ дыхуешI. Жанрым зэрыщыхабзэу, тхыгьэр «гуауэ нэхукIэ» еух: пщацэм и псэм и щIасэм тхьэрыIуэ хуешI псэхукIэ фIыуэ ильагьуну, игьэпэжыну. Тхыгьэм и сюжетыр кызыэрыгуэкIщ, ауэ, нэхьыщхьэращи, абы и зэхэлгыкIэри кызыэрыIуэта хьуа щIыкIэри балладэ жанрым и фащэм йозагьэ.

Балъкьыз Батий и усыгьэм, адреи и IэдакьэщIэкI псоми емыщхьу, зы тхыгьэ гьэщIэгьуэн кыхоцхьэхукI. Абы и жанрыр езы усакIуэм зэIухауэ кьыгьэлъагьуэркьым, ауэ щIагьыбзэкIэ жеIэ: «Эзоп зезгьэщхьу» – арац тхыгьэм зэреджэр. Япэрауэ, куэдыр зэрыщыгьуазэщи, Эзоп басня жанрым и лъабжьэгьэтIылъу кьалгытэ пасэрей алыдж усакIуэщ, еIуанэрауэ, Балъкьызым и тхыгьэр и купщIэкIи, фащэкIи, щIэль щIагьыбзэ куумкIи басня жанрым итц. Ар нэрылбагьу хьун папщIэ, тхыгьэм зэрыщыту хэплъапхьэщ:

*Кхьуэ анэр щIэнэкIащ
Зэгьуэр кьаплэным:
– Уэ зы шыр закьуэщ
Кьэплъхуфар, си тIасэ,
Сэ шыр пщыкIутху
Кьэслъхуащ, Ар сьт и уасэ?
Джэду тхьэмадэм
Хеш и папщIэр ину:
– Си гурыIупсыр
Кьэбгьэжащ, кхьуэ лъапIэ!
Ар тхьэ Iэмыру
КьыщIэкIыниц, Си гуапэщ.
Фэ фьщIэкуэдыр
Дэ кьаплэныхэр дытхьэу,
Ди ныбэр изу
Дыпсэуным папщIэщ.
(«Эзоп зезгьэщхьу»)*

Басням зэрыщыхабзэу, мы тхыгъэм хэт персонажхэр хэкIэкхъуэкIэхэщ, сюжетым гушыIэ щабэрэ щIагъыбзэ куурэ щIэлъщ, и кIэухым деж философиие гупсысэкIэ кIэIунэ етыжащ.

Балькъыз Батий и творчествэм хужыпIэн куэд бгъуэтынущ. Дызыхэплъа мащIэм наIуэ кызыэрищIащи, абы и IэдакъэщIэкIхэм гупсысэ куухэр, гурыщIэ къабзэр, гуапагъэр, хуабагъэр щызэщIэлъщ; анэм, анэшхуэм, сабиигъуэм, кыщыхъуа щIыпIэхэм, и лэжыгъэIэщIагъэм, ныбжьэгъугъэм щIыпIэ ин щаубыд. Сыт хуэдэ зэмани гъащIэм кыдекIуэкI лъапIагъэхэм зэрахуэусар, зэригъэлъэпIар аращ Балькъыз Батий и тхыгъэхэр гукъынэж пщызыщIыр, усакIуэм и цIэр лъэпкъ тхыдэм кыщIыхэнар.

ХЪЭВЖОКЪУЭ Людмила,
филологие щIэныгъэхэмкIэ кандидат

НЭХУЦ ВАГЪУЭ

Нэбэнэушэу сигу пльыржьэрыр
ГугъэщIэ минхэм кIэлъыпхъэру
Адэжь губгъуэщIым сынолъадэ,
ГурыщIэр си псэм къыполъадэ...

– Ей, гугъэ гъуазэу нэхуц вагъуэ,
Мо къуршхэм адкIэ сыт къэпльагъур?
Хъыбар телъыджэ къызэбгъащIэм,
Уэстынт гъунэжу сэ гуфIапщIэ.

КъызжеIэт пэжыр, насып вагъуэ,
Мо мазэ ныкъуэр сыт щIэфагъуэр?
КъуэкIыпIэ дамэр щхъэ пльыжьыгъэ?
Мыхъуауэ пIэрэ щIыр уIэгъэ?

КъызжеIэт пэжыр, нэху зыдэщым
БзаджащIэу дапцэ къыщIэцар?
ЦIыхугъэ щыпкъэм Iуэху зэпэщу
Ныжэбэ дапцэ щилэжьбар?

Гухэлъу дапцэ къэгъэгъар?
Сабийуэ дапцэ къытехъуар?
Мы дунеижьу хъийм икIам
ЦIыхупсэу дапцэ иукIар?

Сыхуейщ, сыхуейщ гугъапIэ нэхуу
Уэ цIыхухэм я псэр бгъэтыншыну.
Сыхуейщ псэуну щIыльэр, цIыхур,
Уэ зэикI, зэикI уимыжыну!

* * *

IэубыдыпIэншэ къуршыпс уэрхэр
Къыр дзакIэм къапыщэщырт.

Тaфэшхуэ хуитым хуарэ жэрхэр
Цыджэгурт, ину цыщу.

Мыщэжьи кыакIэм кыдэкIауэ
Псы цыIэмылым ефэрт.
Мыщэ шыр цыкIухэри цыкIауэ
Зэрышхыу зэдэджэгурт.

Цхьэщыуфэразэу кыи цыгу уэсым
Кыуршыбгьэр уафэм щесырт.
ЦхьуантIагьэ дахэу бгы жьэгьу мэзым
Бзууицэхэр цыусэрт.

Хэку жьибгьэ кыабзэм бзэр игуэшти,
Псеижьхэр кыигьэпсальэрт.
Льэрыгемыгу,
Кыигьэушти,
Кыурш бжэнхэр кыщIэлъэтырт.

МывитI зэхуакум псыр Iуцащэу,
Бзэрабзэу кыщыдэжым
Сэ сыщыпэплъэрт бгырыс пцащэ,
Гухэлъыр гум кыдэжу.

Льэс лъагьуэ закьуэу нэшэкъашэм
Ар кысхуишэн кысфIэщIу,
Кхьуэщын иIыгьыу а дахашэм
Сыпэплъэрт сэ си фIэщу...

КЪРУУКЪУЭ

Сытетц уи цыгум, Кыруукъуэ,
ГукъэкIыж альпым сыношэс.
Си сабиигьуэ насыпкьуэм
ГуфIэгьуэ макъIэ сыплъоIэс.

Ауэ зэхэсхкыым джэрпэджэжыр
Сыт зеиншафэ ущIэхьуар?
Мо псынэ цыкIуу кьуэм кыдэжыр
Апхуэдэу нобэ цхьэ утхьуа?

Абдежым кьоIур кьру макъхэр.
Сэ уафэ кьашхъуэм сыдоплъей,
КъысфIощIыр щтауэ ахэр, сакъыу
Нэхъ лъагэу адкIэ дэлъэтей!

Зэгуэрым, щIэжрэ, уи щхьэщыгум
А кьуалэбзухэр кьызэрысу,
БлэлъэтыкIын пымыкIыу я гум,
Уи куэщIым ахэр кьыщытIысырт.

ЩызэдэхащIэрт я гур псэхуу,
Уи анэ бгъафэм щIэжеикIт.
И дауц макъым уи псы цIыкIум,
Iэхъуэ уэрэдхэм щIэдэIукIт.

Загъэпсэхуарэ я гур хэхъуэу
Мо уафэ гъуэгум нытехъэжт.
Ухэлти я псэм гурыфIыгъуэу,
Бынхэр я гъусэу кьыпхуэкIуэжт.

АтIэ, кьызжеIэт, апхуэдизу
Кърухэм я гур щхьэ кьута?
Быдзышэм пащI уи зэнзэныпсым
Хэмыфу, дауэ блэлъэта?...

Щхьэусыгъуэншэу, сощIэ, ахэр
ЕпщIыжкъым зэикI я гухэлъ, —
Гу лъыдмытэжми мы ди Iуэхум,
Насыпыншагъэ кьыдбгъэдэлъщ...

Блолъэт сатыру кьру хужьхэр,
ПшэкIухь тенджызым пхыролъэт.
ХъухункIэ ахэр нэхъ спэжыжьэ,
Си гуныкьуэгъуэм зыкьеIэт.

АтIэ дахагъэу псэгъэгуфIэр
КъытекIэпауэ кьру дамэ
ТелъэтыкIыжу пIэрэ щIыльэм,
НэгъуэщI дунейкIэ дихъуэжауэ?!

САБИИГЪУЭР

Си сабиигъуэм и лъэужьхэр
Адэжь щыналъэм щызэблож...
Си сабиигъуэр ди мэзыжьым
И лъапэм псынэу къыщыщлож.

Зэм школым щолур ар, тхьэгъушу,
Зэм, жэм бу макъыу, псэр доушыр.
Зэм шкIащIэ цыкIуу,
КъальхуагъащIэу,
Къобзей мы си Iэм,
СодэхащIэ.

Къызоджэ зэм и макъкIэ нанэ,
Щакхъуэмэ IэфIу зэм къысщIехьэ.
И зы лъэужьы къээзмыгъанэу
ГукъэкIыж гъуэгухэм сынытохьэ.

Тельыджэ щыпкъэу сабиигъуэр
КъысфIощI пщэдеикI къыспэщыль.
Аращ си кIэнхэр зыхуэсхъумэр,
Чын згъэвууари пхъуантэм дэлыщ.

* * *

IуощIэ япэу сабий цыкIур гъатхэм,
И гурыщIэм япэу зыхищIау,
Щыльэ бауэм ныщIодэIур псэхуу,
ГъащIэ нэхум зыкъригъэщIау.

Сабиибзэ IэфIкIэ агъэ-быгъэ
Дуней гъагъэм къыхуепсэль абы.
И дамыгъэ дахэу мамырыгъэм,
IуощIэ япэу гъатхэм а сабийр.

Дыгъэ бзийхэр IэгукIэ къеубыдри,
Ириджэгуу и Iупэм ныхухьэ.
Зэхиха хъунщI бзухэм я уэрэдхэр –
И щхьэ цыкIур адэ-мыдэ ехь.

Гъатхэ къаджэм и гур хуэплейтейуэ,
Анэ бгъафэ лэфлым зыкыщлеч.
Щлэгуфлэн флэкл, мы дунейм гукъеуэ
Тету зэклэ ищлкъым абы шэч.

МЭЖЕЙ САБИЙР

Мэжей сабийр, гущанлэм хэкъузауэ,
Жей лэфлым хэту, зэм кыпогуфлык.
Сыт ар зэщлыхьыр, и гур ехъуэпсауэ?
Шэч хэлькъым,
Дэ балигъхэм дигу къэмыклщ.

Ельагъу таурыхьыу зыми имытгахэр,
Щлым мамырыгъэу зэйкл щымылар.
Пэжыгъэ нэхур,
Зэкъуэшыгъэ дахэр
Ельагъу, игу цлыклур лэфлым кьиулау.

Ельагъу насыпу щлльэм щымылахэр,
Гуфлэгъуэ ину цлыху кылыммысар.
Гухэль пэжагъыу псэхэм зэлэпахыр,
Гъащлэщлэу цлыху акъыл кымытлэсар.

Ер зи гум илэи,
Пцлы зыупс цлыху леи
Абы и щлыхьым ауи кыыхэмыхуэ.
Мэжей сабийр, ещлыхьу дуней нэхум,
Гуауэншэ гъащлэ псэклэ щлым шиухуэу.

* * *

Зы гъащлэ закъуэщ
Цлыхум илэр.
Ар маклуэ, маклуэ убэкъуэху,
Зэ закъуэ хуиту убэуэху,
Ар маклуэ, маклуэ къэмыувылэу.

Зы насып вагъуэ кыпынэху,
Зы гухэль мафлэ зэщлэнэхуклэ,

Зы мурад фыгъуэ къохъулэху,
Ар маклуэ пашлэу,
Къемыплъэклыу.

Телъыджэщ гъащлэр,
Дуней нэхуш.
Къыщлалъхур цыхур
Фымы и закъуэщ.
Зэрыхъур гъащлэр
Гур къеуэхуш,
Пэжыгъэ нэсым ар хуцлэкъуу.

Зэ закъуэ блэжъмэ ем и луэху,
Цыхугу уилэжкъым,
Увылаш.
Ухуейми псэу дунейр къутэху,
Уэ уи псэр мылу упщлыуаш.

Телъыджэщ гъащлэр,
Насып защлэш,
Фы пщлэмэ,
Сытри уэ ууейш.
Араш фы ящлэр
Ем теклуаши,
Щлэмыкъутэжыр мы дунейр!

ХИРОСИМЭ И МАКЪ

Уэ цыху уипатэкъэ, тхэмыщклэ?
Укыльэтыклыу хы адрьщлклэ,
Къыпщлхьэжыхуклэ цыху сырымэр,
Щхьэ бгъэсыфат уэ Хиросимэ?

Анэ гумащлэм уэ и бгъафэм,
Гушэ уэрэдхэмклэ уигъафлэу,
Ущлпыхклатэкъэ зэгуэрым...
Щхьэ уиубыдат е бзаджэм гъэру?

Убгъэдэлыбатэм гухэль хъуасклэ,
Япон къалитлым нумыхъэсу,

Ажал емьнэу бомбэ жагъуэр
Хэбутипщхэанти хы абрагъуэм.

Цыхууклыу щылэм урагъуазэу
Хэт хульэклат уэ уигъэсэнү?
Бэлыху блэжым ущыгъуазэу
Цыху хей минищэхэр бгъэсыфу?

Хэт укыильхуами, а уи лъэпккым
Телынщ и напэм хеиль бжыгъэр!
Уэ пхуэдэ гуэрхэр щыпсэу хэкум
Жалэнккым лъагэу иль цыхугъэр!

СИ НАПЭ

Зыузэщыт, си напэ,
Цыхугъэм и гъуджэу,
Ар хэтми, зи пльаплэм
Цилъагъур телыджэу.

Цыхуфыр кыплъэнщи —
Гухэхуэр лыбгъэсу.
Гугъэфым щлэбэным
Дыгъэщлэу ухуепсу.

Цыху лейхэр кыплъэнщи —
Защлэжрэ зэщыджэу,
Ягу илым кыхынур
Я нэгум щлэбгъэклыу.

Си напэ, си напэ,
Си гъащлэм и наплэ,
Псэм нэхри нэхъ лъаплэу
Узилэщ гугъаплэу.

Си гъуэгур кыхь дыдэу
Псы уэру мыклуэщми,
Уэ зыр усфлэклуэдмэ,
Силэжккым сэ гъащлэ.

* * *

Сэ гыбзэм сыщошынэ,
Сэ гыбзэм сыхуосакъ.
КъысфIоцIыр сылыщIыну,
Зэхэсхымэ и макъ.

Ар щыблэу зытехуаи,
СоцIэжыр, сыхуэзащ.
Хуэфашэу пэщIэхуами,
Мы си лыр щIэузащ.

Гуапагъэр сэркIэ фIыгъуэщ.
Си узыр цIыху и нейрщ!
Сугуэшмэ псэ тыншыгъуэр,
ГуфIэгъуэщ си дунейр.

Хъуэхъу гуэрхэр къысхуэлэжъым
НасыпкIэ саузэщI.
Сохъу гыбзэм нэхъ пэжыжъэ,
КъуэшагъкIэ сохъу нэхъ лъэщ.

ГЪУЭГУЖЪХЭ

Гъуэгужъхэ, гъуэгужъхэ,
Адыгэ лъэужъхэ,
Фэракъэ си лъэпкъыр хэпхъауэ зыщIар?
Кавказым пэжыжъэу
Хы ФIыцIэ адрьщIкIэ
КъызжефIэт адыгэм ухыгъэ хуэфщIар.

КъызжеIэт, хы ФIыцIэ,
Кхъухъ нэщIэхэм ярызу
Уи куэцIым адыгэу цIыху дащIэ къина?
Мъшынэу, мыгызу,
Уэрэдхэр яусу,
КъэщIэжыт а лъэщхэм уэ я псэу бгъэнар!

КъэщIэжыт, хы ФIыцIэ,
ПцIы лъэпкъ умыупсу, —

Си лъэпкъым, си лъэпкъым уэ сытыт къуищлар?
 Кхъухъ фахэу бгъэщэщэм
 Адыгэу къищэщым
 Уехъуапсэу я хабзэм уи лыгъэм пэщлат?

Гъуэгужьхэ, гъуэгужьхэ,
 Къэгъазэ фымышлэм,
 Си лъэпкъыу икIахэр гъуэгуанэ тефшэж.
 Хъурейщи мы щIышхуэр,
 Хы лъэпкъи хэмышуэу
 Си къуэшхэр, си шьпхъухэр Хэкужьым къэфшэж.

ХАМЭЩI ЩЫПСЭУ АДЫГЭХЭМ ДЕЖ

Тенджыз Iуфэм кхъухьыр къридзылIэрт.
 Ныджэжь ябгэм щIыхухэр зэрегулт.
 Хэку бгынэным бэлыхъ фезыхулIэм
 Пэувыну къыфхэттэкъэ зыл?

Къыфхуэщыщырт пыхъэу адыгэшхэр,
 Къуршхэм я щхъэр уэсурэ къетхъухт.
 НыфкIэлъыгъыу къэвгъанэу фи къуэшхэр,
 ХамэщI ябгэр дауэ къыхэвухт?

Хъэхэм къугъыу Iуфэм къыщажыхьырт,
 Яхуэмышху хыжьым хэпкIэжыфт!
 КъызэвнэкIыу адыгэщI и щIыхьыр
 Адэжь хэкум дауэ фикIыжыфт?!

Бгъэкъуэншэныр зыгуэр — ар Iуэху гугъукъым...
 Си гу пцIанэр мафIэм къресыкI.
 Ар хуэныкъуэщ фэ фи напэлыагъум —
 Псы фыщIэжьым сфIызэпросыкI...

Iуащхэмахуэ нобэ зи хъуэпсапIэм,
 ХамэщI ябгэр фэ къэвбгынэжыху,
 Сывольэлур, фхъумэ адэжь напэр,
 Фи гугъапIэр фхъумэ, псэр фпытыху.

А гугъапIэм къывитынщ фэ дамэ,
 Адэжь напэр шэсыплэ фхуэхъунщ!

ХыфIэвдзами адэжь и къудамэр, —
Къэвгъэээжмэ, фэ къыфхуигъэгъунц!

* * *

ГъэункIыфIыгъуейщ гухэлъыр зи Iэпэгъуу
ЗэрылъагъуитIым къащIэнамэ мафIэр.
Дуней нэхъ гугъури ахэм я щIэщыгъуэщ,
КъалъэIэсащи гухэлъым и IэфIыр.

Уэхыйр къехауэ къапиубыдми Iуэхур,
Жьыхъэнэмэм исыну къыхуаIуэхуми,
Къыхохъуэ ахэм я гухэлъ пщтырагъым...
ТекIуэн щымыIэ фIыуэ зэрылъагъухэм.

* * *

Мес, вагъуэ цIыкIухэр
ПIыщIэу мэкIэзызыр,
КIарц щтахэр
Жьыбгъэ цIыIэм егъэгызыр.
МазэщIэм,
И тхыр уаем ныхуигъэшу,
ГущIэгъу хуэщIыным хуэдэу,
Зызэхуешэ.

Уи Iэ пIыщIахэр
Си бгъэм есхьэллауэ,
Сыпхуэсакъыпэу
IэплIэ ныщыпхуэщIкIэ,
Ди лъагъуныгъэр
МафIэу къэлыдауэ,
Мы дунеишхуэр дэхуэбэж къысфIоцIыр.

СИ НАСЫП

Си насып,
Уэ къысхуэкIуи бжьыхъэкIэу,

Тхьэмпэ гьуэжь игьуэ дахэу кьыпыху.
Кьыу лъэтэжхэм кьысхуэкIуэ я макькIэ.
Нэчыхьытх пшынэ макькIэ кьепсых.

Вагьэбдзумэ хьагьащIэ мэ IэфIкIэ
Уэ си унэм гухэхьуэу кьыщIыхьэ.
Нэхущ дахэм и вагьуэр щыгуфIэм,
Уэ мы си пкьым кьарууэ кьыхыхьэ.

Ауэ, си гур мыплъэжу,
Си гьащIэр
Из кьэщIыну сыхуейкьым,
ЗэгьащIэ!
Уэ кьыздэшэ, кьыздэшэ гьуэгущIэ,
Мы си гьуэгум, си гугьэм кьыпыщэ.

СЭ СЫХУЕЙЩ

Сэ сыхуейщ нэхущ дахэм и гьусэу
СьщIэплъэхукIэ уи нитI кьэушам,
Кьысхуахьыну
ГуфIэгьуэ дьгьэпсу
Япэ дьдэ хьэщыкь сызыщIар.

Пщэдджыжь кьабзэм хуэдабзэу
ГурыщIэр
Псалъэ закьуи жумыIэу
КьэсщIау,
Сэ сыхуейщ
Махуэ кьэскIэ щIэрыщIэу
Си гу кьуэпсхэр гухэльым пысщIэн.

Уи Iэ щабэм селусэм
ЗыхэсщIэу,
Гур пIейтейрэ и уэгьуэм хэхьуау,
Сэ сыхуейщ
СогуэкIуэну щIэрыщIэу,
Япэ махуэм хуэдабзэу сыхьуау.

* * *

Упсэуши, дапщэши
Къызэпту гунэджыр,
Мы си псэм пэльэщкъым
Ижэгъур къепыджми.

Уи нитIыр Iэдэбу
ГъэнщIаши гухэлкIэ,
Къысхуоблэ насыпрэ
Дыгъэпсу зэхэлъу.

ЗыгуэркIэ сыщыгуэу
Уигу сеуэм, уи плъэкIэм
СфIегъэщIыр щымыIэу
Сэ схуэдэу цIыху икIэ!

Дапщэши уи напэр
Схуэкъабзэ зэпытци,
Аращ уэр нэхъ лъапIэ
Къэслыхъуэу зымыдэр.

* * *

Си адыгэм ижъкIи хэлът лыгъэжъыр,
Хэлът цIыхугъэ, ищIыфт нэмыс лей.
МылъкукIэ зэи напэр имыщэжу
Псэурт адыгэр, зэи мыгужъейу.

Нобэ напэ тIэкIур фIэмыкIуэду
Мылъку зыщIыфыр адыгэм я лейщ.
Ауэ щыIэщ мылъку зымыIэ куэдхэр.
Дыадыгэм — дывмыгъэгужъей.

Тхуэхъумэфтэм хэти адыгагъэр,
ЩымыIэнт дэр нэхърэ нэхъ къулей.
Берычэти тхуэхъунт а дахагъэр...
Дыадыгэу дывмыгъэгужъей!

Усэхэр

БЕШТОКЪУЭ Хьэбас

64

ГЪУЭГУПЭ ПСАЛЪЭ

Си гупсысэр

Сэ сыхуейкъым жыслэр сымьщлэжу
Мо зи макъ нэхъ гъумым зыпысщлыжу,
Бгым ар дэклмэ — клэсу сыдихынуи,
Е ныщыжмэ — сэри сыздихынуи.

Си гупсысэр згъэлъэтэнщ, альп лъэщу,
Си гурыхъ хэчыхьыр — шхуэлу зэпэщу.
Сыпхылъэту сымьгъуащэу жэщми,
Вагъуэхэм я лэхур къысхуашэщлу.
1962

Си пщлыхьэплэ

Слъэгъуащ пщлыхьэплэу: сэ ракетэм систи,
Гуфлэгъуэ пщтырым си гурыгъур къысырт.
Абы къалэмым флэкл сщлымыгъуу сисми,
Кхъузанэ нейклэ псэр шынагъуэм изми,

Слъэгъуакъым сэ кхъузанэм сыкъинэжу,
Сильэтырти, сэр-сэру сыкъэнэжырт.
Ракетэ натлэм зэлылуибзырт пшэхур,
Къэслэтым наплэр, дыгъэм зиуцэхурт.

Эгъэджэгут ракетэр, сэ згъэса тхэрыкъуэу,
Сылыатэрт, самышыныр си тхэрылуэу.
Къалэм! Хъуэпсаплэр слъагъужащ щылыхъэплэу,
Ар уэри сэри нобэ тхурецхъэпэ.

Гум зыреЛэт, щыгушхуэр хуримыкъуу.
Хуэджэгу, къалэм, а си гум уэ тхэрыкъуэу!
1962

* * *

Си щэ лъынтхуэшхуэм зэш уэрэд къреш.
Сэ щысщыжауэ ди бжэлупэм си плэр,
Сопль уафэм: уафэм вагъуэхэр къреш;
Ар си гупсысэм ещыр егъэзыплэ.

Къельэnum хуэдэу, мазэр щылым къоплтых,
Акъужыи къопщэ. Уафэр къонэщхыдзэ.
Вагъуэ асмыж зыбжани щылым къолтых,
Къэмысуи мэлъэлъэжыр хъуаскIэ жыгъыдзу.

— ИгъащIэм уэгум ситщи, си псэр поху,
Сынольэр, — жиIэу Марсым зыкъегъэщхыр.
Уэ ужеинум — сыткIэ сэ си Iуэху? —
ЖыхуиIэу Нэхуц вагъуэм ещыр нэщхыр.

Вагъуэ зэшиблыр зодэмэпкъэуэж:
— Зэ дывгъэбауэ, дызэрывгъэутIыпщи.
— Зи языхэзри пхуэхъунц шэ къэуэж,
ЗэрыутIыпщыжхэу, зэ къытепкIэм ди щылым.

Мо Вагъуэбашым и нэр кърегъэж,
— Собамплэр, — жеIэ, гъащIэр бамплэу соххыр.
СынетIысэхмэ, ффIэфIми сыфIэвгъэж,
Схуэмьшэчыжу сынежащ, сынохыр.

Зэт, уафэ бынхэ, физэрымылбэлъ!
 Сэ – цыхур – унэ здэсщым сезэшаци,
 Пщэдей шэджагъуэм деж дызэпсэлбэнц,
 Мис апщлондэху фымылэуэльэуащэ.
 1962

* * *

Гъэгъахэм я щхьэм Iэ дэплбэну
 Уигу кыпылбадэмэ, делагъктым.
 Мывэжыыр уеджэу къэбгъэплбэну
 Ущлэхуэпсынри делагъктым.

Делагъщ а мывэр зэрыпсэншэр
 Зэгуэрми уи гум къемылэныр.
 Делагъщ а удзхэр зэрыбзэншэм
 Хигъаплбэр кыбгурымылуэныр.
 1962

ШыкIэпшынэ макъамэ

ШыкIэпшынэ макъым ситхэкъуну
 Жыыбгъэр и Iэпэгъуу кыспежыхыыр.
 Ауэ а макъамэм си тхэкIумэр
 Сэ схутемыухуэ сыхущыхьэу.

И шыщ макъым си гур игъэпхъэру,
 Гур щлэхуэпс зэпытц къуршыпс макъамэ.
 Сыт гугъэшхуэм псэр иыгъкли гъэру,
 Уи къуршыпс макъамэр уигу ихуамэ.

Жыыбгъэр щыбкIэ йоклуэтыжри плащIэу,
 ШыкIэпшынэ макъым сыкбегъанэ ...
 Си гур зиуцэхуу бгъэм щопащэ,
 Си тхэкIумэм итц къуршыпс макъамэ.
 1963

Дунейм гугъэшхуэ тепхыжати...

Мыпхуэдэу махуэхэр блэльэтмэ,
 Пхуэслуэнц, цыху гъащIэр – бжыизкIэ.

Блумыгъэлъэт, къеджэжхэ, плъэкІмэ,
Къарур а уи пкъым щизкІэ ...

Къарур Іэпкълъэпкъым куэдрэ изрэ?!
Къарури йокІуэсыкІыр —
Псэ щтырым махуэ къэс укъисмэ,
Псы щІыІэ куэд уисыкІмэ...

Къызыщыгъэхуэ уи мащэ щхьэгуэм
Махуэбэр телъэтыкІыу...
Къэнахэм ящыхуауэ щхьэкІуэ —
КъыпфІэщІрэ хэщэтыкІыу?

Арамэ, къуэш, ущоуэ Іейуэ, —
Эманыр хэткІи мащІэщ!
Гугъэшхуэ тепхыжат дунейми,
Жъым къетІэщІыж уи мащэр.
1963

Сыт и уасэ?

Уи нэ къабзитІыр къыстедиеу
УкъыщІэдэлурти си усэ,
Насыпу щыІэр дэ тІум диІэу
Зэрыслъытэжыр сыт и уасэт?

Уи нэ лыдитІым я щІыбагъым
Къыкъуэт къысщыхуэу а уигу къабзэм
ЛъэІэсмэ усэм хэль хуабагъэр —
КъысфІэщІырт жиІэу: «Сыт и уасэ!...»

СфІагурымышхуэ си къеджэкІэр
Уэ уи нэмыскІэ нэхъ сегугъурт.
Сыкъызыпхуеджэ усэр фІыкІэ
Уэ уигу къинэну сыщыгугъыуи —

Сакъ Іэпэ щІагъым щІэлъ шот кІэну,
Уи зы нэр напІэкІэ уокъузри,
УкъызоупщІыр си хъыджэбзыр:
«Усэ сатырыр сыт зи уасэр?!»
1963

Си гум илъыр жыслэм...

Си гум илъыр жыслэм сыту сфлэфлт игъащлэми,
Хьэлъэщт уи гум урищхьэтэпхьуэну.
Фыгуэ зэрыслъагъур сэ абы къезгъащлэмэ —
Сфлощл а луэхум сытеунэхьуэну.

Е къезмыгъэщлэххэу хьунукъэ сыпсэуми сэ?!
Сытыт щлэмышьунур, ар слъэкламэ.
Ауэ, дыгъэ пщтырым дэхуэбамэ, фоми зэ
Къызэгуетлэпкъыры и без клапэр...

Ло, лъахъэбжъэ папщлэу лъагъуныгъэ силэклэ —
Гъащлэм сыбгъурыту сыдеклуэкклэ?
Сэ си лъагъуныгъэр стхьэлэжынут си лэкли,
Сошынэж мы сигури дэзгъэклуэнклэ!
1963

* * *

Сэ псор — сызынэт, наплэр лъэтэжауэ,
Уэрыншэу сыкъэнауэ убзэхыжт.
Сыпкълэпылпылуэу гу зылыстэжауэ,
Щхьэгъубжэлуплэр псынщлэу къыхуэсщлыжщ.

Зы наплэзыплэм зэлудзыжри луплэр,
Си плъэгъуэм хэлъу си псэр несхьэжъащ.
Зыгуэр шэчыбэу къафущэщт си лупэм,
Абдж хэплъэм хьэлъэу си щхьэр незгъэщлащ.

Къэплейтеяуэ си лэпкълэпкъ гузавэм
Дэхьщлэу бзийхэр си нэм къыхуоджэгу.
Сагъэудэлъу уэ зыпхуагъэгусафэу,
Си гупсысафэр псэклэ къысхураджэж.
1963

* * *

Гушлэм къыщришажьэу, псэм къыщлишу,
Хьэ тхьэмышьклар пщлантлэм къыщокъугъ.

Мы си бжэ-щхьэгъубжэм жэщ къыщишэм
Сыпхырыплъу дыгъэм сыщогугъ.

Жэщым и къэухьыр къридэкӀыу,
Хьэ псэкӀуэдыр щӀантӀэм къыщокъугъ.
Си гум нэху къыщысхуелъыхъуэ дэнэкӀи,
Си гур тхуэпэж дыгъэм ныщогугъ.

Жей къещакӀуэм дэсабырми си хьэр,
БампӀэр си псэм укъысфӀыхошхыхь.
Ягъэ кӀынкъым, Іуэхукъым нобэ сыпхьыр,
Ауэ къысхуэхьыж зы «дыгъуэпшыхь».
1963

Къэбэрдей

Къэбэрдей уэгум уэгунэбзум
Щыдрешей и пшыналъэр,
Къопсэ ди щӀыгум дыгъэм и нур,
И псэм химых ди щӀыналъэр.

Ежью:

Къэбэрдей, Къэбэрдей —
Бзум къыщрешыр уэгум.
— Си дуней, си дуней —
Бгъэм щысхухешыр си гум.

Къэбэрдей уэгум щыджэгум хьэуам
Хоф зигъэщхьауэ уафэр.
Гъуэгуанэ гугъум псэр дэбэуам —
Уэ ныпхуокӀуэжыр къафэу.

Ежью.

Уэ уи зы махуэм си зы илъэс
ЩӀэстынт сымьгупсысэу.
Си хэку Іумахуэу хэку-анэ нэс,
Уришугъусэщ си псэм.
1963

Саратов

Шэщлэхум

Шэщлэху машинэм шэ уэрэдыр
 Зэпешыр — жьылуэщ — мыплэщлэххэу.
 Клуа жэщым и гупсысэ куэдыр
 Фыз цлыкIум и щхьэм щызэщлэхури:

— Алей, ныжэбэ си кьуэ закьуэр
 КъысхуэкIуэжауэ сьагьурт пщIыхьу.
 Езыри хьуауэ тIэкIу хуэщIакьуэ...
 Сыгьащ жэщ кIыхьым си гум хыхьэу.

— Хьер дыдэ пхухьу, тхьэмыщкIэ, пщIыхьыр,
 Ей, бынри... Бынми гу щыдмышуэ...
 КъэкIуэжрэ уи кьуэр мы гьэ бжьыхьэм?
 — ЖыхуэпIэ, гуцэр, насыпышхуэт.

НэхьыщIэ цлыкIури бжьыхьэ кьакIуэ
 Дашыну тхылъыр кьратащи,
 Зи, мы гьэмахуэр псынщIэу макIуэ...
 — Сыт пщIэн? Ди закьуэ? Кьэрал Iуэхущ ар.

Къэмыхьумэ зауэ, ильэсищыр
 Дгьэвынщ, хуэм-хуэмурэ, дыпсэумэ.
 Нэлат! Ажалу а зауэжьыр
 КьэнамкIи, кIуамкIи — зыщ ар псомкIи.

— Ей, армэ льэпкь щымыIэжыну
 ООН-м тхылъ итхыну жари.
 — Алей, а зыр кьытхуащIэжыnum,
 Ястынти ди пкIэм кьинэжари...*

— АтIэ сыт, анэхэ, фхуэтщIэнур?! —
 Дунейр дыпоплъэ балигь хьуным...
 ООН-м сэ фхуэсхьынт шэщлэхури,
 Шэщлэхум кьэсхьыжынт ООН-р.
 16.07.1964

* Ду зимыIэхэм наргыхур пкIэунэм иральхьэрт. (авт.)

* * *

Сепхуатэ, сыдельэф, сешыхьыр,
Шэрхъ хьэлъэу зэшыр мэджэрэз...
Си нобэм хэлъщ си дыгъуэпшыхьыр,
Пщыхьэщхьэр си пщэдджыжьым хэсщ.

Сешыхьыр. СеуплэнщІри щІыбкІэ,
Гъуэгу пшагъуэм зэшыр хокІуэдэж...
СыкыщІохужри зэман гупкІэм,
Сыпхуээшыну собэуэж.
1966

Эрнест Хемингуэй

Эрнест Хемингуэй! Сэлам-алейкум!
КъомыхьэлъэкІ. Мы письмо кІэщІыр сІых.
Ар къысхуумьщІэфыну сэ, алейкІи,
Си гуапэу щІэзджыкІа уи тхыль зытхух.

Гу нэхукІэ къэбгъуэтыжу кІуэда щІэблэр,
КъалэмкІэ мыжурэпэр зыупэгуа!
НэбгъузкІэ ныбэизхэр къыпхущІэплъми,
Гугъуехьым тхакІуэ лыгъэр тебгъэкІуат.

КъызжеІэгт: дэнэт къыздипхар а лыгъэр,
Ар гъащІэ ябгэм къыщыпхиІулар
Дэтхэнэ хэкурт, е дэтхэнэ лыгъэрт?
УщІыхущи, пэжмэ, зы псэщ уэ пІутар.

Пыхьами Кетчум, нобэ уэ нэбгъузкІэ —
Эрнесто лаш — жызыІэхэм уакъопль.
Гупсысэ гугъухэм си гур къыщакъузкІэ,
Уэ нызохьэллэр ахэм щыщ зыкъом...

Си нэгум щІэтщ: ауан зыщІэз уи нитІым
Бжьын сыр — жэщ Іусыр — щІэбжьэу уотх роман...
Дэ зэныбжьэгъухэр нобэ тІэкІунитІэ
Деджамэ тхылъым, къаджэр — ресторанщ...

Блолът зэманыр, губзыгъагъэр дибэщ.
Тэмэмщи псори — гъащІэ гугъу умыщІ.
ЩІэбдзамэ повесть птхыну нышэдибэ,
Шэджагъуэ мыхъуу и кІэхыр ІупщІщ.

Гупсысэр, бжыну, ди нэм кыщыщІэбжьэми,
А «бжыным» дэ иридмытхыф роман.
Фыз Іээу махуэр ди нэм кытхущІопщэ,
Сакъыныгъэшхуэр — псоми ди Іиманщ.

Эрнест Хемингуэй! Къызэт уи лыгъэр!
Сэ гъащІэ ІэфІым кысхимыІулар.
Къызэт махуищкІэ уэ пхэла цІыхугъэр,
Узылми, псищэ, пэжу, уэ пхэлащ!
1966

* * *

Зэгупыр, зэшым кыгъэщтауэ,
Бгъэ фІыщІэм хуэдэу, гум кьолът.
МэкІий, зелэтри кьэгубжъауэ,
Уи деж тІэкІу жьыІуэу неунэтІ.

Бгъэжь цІыкІур, и пэм щыщтэжауэ,
Нызэрынэсу тхэрыкъуэху
Мэхъуж и дамэхэр Іэтауи,
Пщыхъэщхъэ кыфІыр кьегъэнэху.
18.11.1966

* * *

Сумыгъэкъуаншэ. Си къуаншагъэр
Уи лъагъуныгъэм щІэгъэпщкІуэж.
Іэпкълъэпкъри псэри езэшауэ
Аргуэру уэ сыныпхуокІуэж.

Сумыгъэкъуаншэ... Си къуаншагъэр
И къуагъ сигу щатэм къуэгъэсыж.
Апхуэдэу мыхъумэ, уи захуагъэр
Сэ си къуаншагъэм йогъэшхыж.
1966

* * *

Си щІэгъэкъуэну мрамор щІыІэр
Сэ мывэ блыным сыщхьэщытщ.
Дэнэ иджы уэ уздэщыІэр?
Уи «иджыпстухэр» дауэ щыт?

Сыт уи мурадыр? Уи гум щыщІэр?
Мо ущІэщымыр? КъыпщыщІар?
Сыт апхуэдизу ущІэщІыІэр?
Уи хъыбарыншэ сызыщІар?

Си хьэлхэр къысщызыгъэпсынщІэ
А уи псэ щабэр зыпсыхьар?
Хэт сэр нэмышІ ди щэху къэзыщІэу,
Си щІэгъэкъуэныр сфІэзыхьар?

Е гукъеуэшхуэ гум щыпкъузу
Си гухэхуэгуэр степхыжауэ,
Умрамор быдэу, мрамор плъызу
Ущыс, уи гугъэ схэпхыжауэ?
03.03.1966

* * *

Мы си гум Азиер щоцатэ,
Европэр си щхьэбгъуитІым исщ.
ЩыузкІэ, гур йоІусэ кършым,
Кършыпсым хопкІэ хуэнэпсейуэ.

Гум гъусэ хуэхъур
Къыу дин ткІийм
Къримышэфмэ и фэр покІ.

Европэр си щхьэм
Нэхъ и кІуапІэщ,
ЩыхуищІи щыІэщ реверанс.

Сызэпалъэф материкитІым,
Сызэпалыгъыу сызэпаш.

Зэманыр бгъэгум къыдолъейри,
КъэкӀуэнуи хуещӀыр щхъэщэ.
23.02.1968

* * *

Зэманыр щӀихьӀуащи, зэплъэкӀыжыркъым,
Мамырмэ, атом лъэщым ищӀкъым мэ...
Сэ суцӀырхъат зыгуэри — къысхуихыжыркъым,
Къыпхуимыхыжым сыт и мыхъэнэ?!

Пшхыжыным къэблэжьар гугъуехь пымылбу
Неандертальцхэм лъандэрэ къокӀуэкӀ.
Си гугъэщ нобэ лыгъэ нэс тхэмылбу,
ИщӀащ ди лыгъэр зэман лъейм зэгъуэкӀ.

И гугъу умыщӀ Рембо, къэгъанэ Байрон...
Арами, ди псэм «пищэфыну псэ»
Ди жьыщхъэ хэкухэм зылӀ къахуэдмыгъанэм,
Къысщыхъужынуц дьидж лыи сщӀӀэтыр сэ.

Бэлыхъц — зуплӀыхьмэ: цӀыху тэмэм ди куэди!
ЩытӀысыр ящӀӀэ. ЯщӀӀэ щытэдджык.
Дефэху дохъуахъуэ: ди ныбжьэгъухэр Іэдэу,
Я фызи, быни, я щхьи ирапӀыж...

МэгуфӀэр ди ныбжьэгъухэр, я нэр цӀумэ,
Абы къыуегъащӀэр жыпкӀэ зэрыбейр...
Псэ нэщӀхэм уи гур кӀапсэу ягъэзумэ,
ХуеплъэкӀ нэщхъейуэ Тхъэгъэзит Зубер.

Зубер Іэдэбми, и къалэм ІэщӀӀӀыры
ИджыкӀэ дигъэгуфӀэу илыгъыфщ...
НэгъуэщӀи щыӀэхэщ, быдэу узэщӀӀӀӀӀмэ,
Нэхъыбэм дахэплӀамэ — тӀыси гыи...

ЩыӀащ зэман: лъэпкъ пхъашэм къыхэгъыкӀхэр
КӀэкъынэм хуэдэу, ди цӀым щӀищӀӀӀӀӀмэ.
КъэкӀуащ зэман: нэхъыфӀу къыхэхъукӀхэр
КъыхэмыгъыкӀмэ — яхуэмыхъу нэм.
1968

Усэхэр

ГУГЪУЭТ Заремэ

75

* * *

ЗэрымышцлэкIэ дызэрыщIэрт,
Уи гум жиIэхэр гукIэ сцIэрт.
Зызухыжти, гухэль кыисщыщIырт,
Си гум уи нэхэр щызэщIэстг.

ЗэрымышцлэкIэ сцIыхут уи гьащIэр,
ЖьпIэ мащIэр си гьащIэм хэст.
Дунеишхуэр тIууащIэт, цащIэт,
СьлугIысхьэрти уи нэм и нэз.

Кыитебгъазээрэ си цIэр жыIэ,
Кыитебгъазээрэ сигу щыпсэу.
ЗэрымышцлэкIэ... кхьыIэ... кхьыIэ...
Си цIэр жыи, дунейр кьээу.
10.08.2021

* * *

Мы си псэр едапщанэрэ хэкIа,
Дуней къээгупсысам сытемыхуэжу.
Зэм жьыбгъэм мафIэ лыгъэр ешэкIат,
Зэм уэшхт, сыщыужьыхкIэ, кыистеткIуэжу.

Иджыри си гум щIыIэу укъэкIат,
Уэлбанэм си гупсысэр пэрыздзэжри.
Си плъэгъуэу хъуар уи гущхъэм кыщычат,
Зэ бгъеижарэ минрэ ущыщIэжу.

Си псалъэу хъуар уи ужьым кынэжат,
Я пIалъэр зы лIэщIыгъуэм нэхъыбэжу.
Аргуэру хэкIа си псэр пщыужат,
Зихъуэжрэ закъуэныгъэм кыщцежьэжу.
13.08.2021

* * *

Сэ сыщыIэкъым, сэ сыщыIэщ,
Си гур кIуэдурэ, уэ уесыжыр.
Сэ сыщыIэкъым, сыти жыIэ,
Жьыбгъэм сахуэу сыщIегъэпщыжыр.
Сахуэ щIыIэу сыщIегъэпщыжыр,
Си щIи си щхьи хэкIуэдэжыхукIэ.
Гуауэр нэхъри мэкъугъ дыгъужьу,
ИотIысэхри мэгъыж иужькIэ...
Сэ сыщыIэкъым, сэ сыщыIэщ.
30.08.2021

* * *

ПщIыщ, сэ бжьыхъэ жэщу сыкъальхуакъым,
Бжьыхъэм и псэр кыисIукIакъым — пщIыщ.
Пщэдджыжьыпэм и нэр къэпщIырт сакъыу,
ГъадэщIыдэу къэсщIэжам сыщыщт.

Хъэкум щызэщIэстырт гуарцэ мафIэ,
Уэгум вагъуэ минхэр щыкIэзыт.

Уд къысфлащырт — си нэр удзыфафэт,
Сымыщыыху си анэшхуэм сриныбжът...

Сэ къысфуклэрт си адэжъхэм я псэр,
Сылэнкуну я нэ кугъуэм ситт.
Си гур мы дунейм и адэжъ лъапсэт,
Къаулам тхэлъэлуу ящхэщытт.

Пцъыщ, мы сыщыпсэур си зэманкъым,
Къызобжыжыр ену илъэс щитт.
Уэ зэтелът иджыри уи шы-уанэр,
Угупсысэу жыхафэгум уитт...

Си псэм къыщлэпфуклэрт шы лъэ макъыр,
Къамэклэ дамыгъэхэр тепщлэжт.
Шыплэм укъеплъыхт: «Зэманыр маклуэ»...
Сэ еклуэлэжыгъуэмклэ згъэзэжт...
16.10.2021

* * *

Тхэмпэр пылъэлырт, пылъэлырт, пылъэлырт,
Жъым ищыпыжырти класэу гухэлыр.
Псалъэ къэнами, скъузти, сущэхурт,
Бжъыхъэм и фыгъуэм щылыр щымэхырт.
Щыму ухэплэрт, ухэплэрт, ухэплэрт,
Жэщыр ущылыррти, гущлэр кыгъэплэлырт.
Мазэ изыбзэр сфлэщырт кызэплэу,
Мазэ изыбзэр си нэм къыщлэплэу.
Си нэм къыщлэплэурэ, сищырт пльыржъэри,
Мазэ изыбзэр мафлэу кысщлэнэрт.
Сщлэртэкъым сщлэнур, сшылэнур, жыслэнур,
Сигу кышхэсчыжымклэ уи гур сулэнут...
Тхэмпэр пылъэлырт, пылъэлырт, пылъэлырт,
Мазэ изыбзэр уи нитлклэ кызэплэлырт.
1.11.2021

* * *

Гуауэм къабзэ щIэхъукIа уи нитIым
Къищыр зэрыщыгу си дунейщ,
Ауэ сащIэплъэфкъым ахэм хуиту,
СащIэплъэфкъым, укъыдэмыплъей.

Уи цIэр щIы хъурейм къытызобжыкIыр,
Ди щымыкIэр зэпумыуд къудей.
Сэ сыкъыхонэжыр бжыхъэм и кIэм,
Уэ щIымахуэ хадэм ихъерей.

Уи гупсысэр уэсчэсейм хэлыгъэ,
УигукIэ жыпIэ защIэу си цIэ лейр.
Жэщ гупсысэм зыхильхъауэ лыгъэ,
Вагъуэ щыпегъанэ уафэ жейм.

* * *

Пльыржъэрщ мы жэщыр, жэщ мыжейм
Хесхъэж мы си гур.
Гухэль ныкъуэсыр щогужьей
Си гъащIэм и кум...

Си гущхъэм уэ ущоуфIыщI,
ЩIымахуэ шылэм.
ГукъэкIыж гуэр къыхоузыкI
Сызытет щIыльэм.

Къэгъази, псалъэкIэ сукI,
Щиуви лыпIэ,
Лъэбакъуэ лей къыщыпызбжыкI
ГъащIэ бжэлупэм.
3.12.2021

* * *

Псей гъэщIэрэщIаи,
Щэху ямыбзыщIаи

Къалэ ныкбуэтIэшIым
Йоцэтэж и куэщI.
Уэсыр налъэ-налъэу
Жэщым къытогъуалъхэ,
Къалэ нэчыхьыншэм
Жьыбгъэр йопэщэщ.
Псалъэ къыщIагъалъэ,
Псэншэхэм Iэ далъэ,
Я гур къиуIэжу
Я нэ кугъуэр нэщIщ.
Дуней нэкъыфIэшIым
Жэщым зрегъэщIыр.
Пкъо уэздыгъэ напэу,
Къалэр мэупIэрапIэ.
1.01.2022

* * *

Щтырыгъущ. Мы си гур щтырыгъущ.
Абы уислъэгъуэну гугъущ,
Уизмылъэгъуэнуи гугъущ.

Щокъугъ. Жьыбгъэр си гум щокъугъ,
СфIэхуабэу мыл джанэ сщыгъщ,
Сыкъысу уэс налъэ сIыгъщ.

ПIыгъщ. Уэ си гупсысэр пIыгъщ,
ЩIымахуэм уи плъэкIэр щIыгъущ,
Хъэуа сызэлубыр щхъухъщ.

ПщIыхъщ. Тхэм ещIи — мы гъащIэр пщIыхъщ.
Гупсысэм зешыхъ... зешыхъ...
ПщIыхъ миным сыхозэрыхъ.
26.12.2022

Адыгэшым и нэр

Адыгэшым и нэм сыщIэтынт,
Си псэр бгыжхэм куэдрэ щыпIейтейуэ.

И нэ вагъуэм IэфIу сыщыжейуэ,
Адыгэшым и нэм сыщIэтынт.

Сыдилъынти, псым адрьщI сикIынт,
ТкIуэпсхэр жыы къэпIам щызэбгырыспхъуу,
Мы си нэIум зэлъа защIэ теспхъуэ,
ГъадэщIыдэм гъуэгу щызэпысчынт.

Адыгэшым и нэм сыщIэтынт,
Шы лъэ макъ хъэуам щызущыкъуейуэ.
Уафэр зэрыщIэншэм срибейуэ,
Адыгэшым и нэм сыщIэтынт.

Адыгэшым и нэм сыщIэтынт,
СызэIубыр псынэпс щыIэмылу.
ГъащIэр сухыхункIэ си гум уилъу,
Адыгэшым и нэм сыщIэтынт.
14.01.2022

ЩыIэ

Си нитIыр щыIэщ, щыIэщ, щыIэщ,
Мы сыздэщыIэм сыщымыIэ.
Дунейр иныIуэщ, сигу къиуIэу,
Сумылъагъуж, укъызэпIыIуэм.

Зэманыр мащIэщ, мащIэщ, мащIэщ,
Сыщыпсэуакъыми игъащIэм.
Дунейр мэджэгу, дунейр мэпIащIэ,
Сэ сигу щIэпхъуар гукъеуэ защIэщ.

Ухуейми жыIэ, жыIэ, жыIэ,
Псалъэр изыIуэщ, си гурщ ныкъуэр.
Сигу щIэпхъуэм сыкъыщоуввиIэ,
Мы сыздэщыIэм сыщымыIэ.
19.01.2022

* * *

Сигу узольхъэри, сесыр щыIэм,
ЩыIэм сисурэ, псэ къысIуокIэ.
Уае щыхъукIэрэ, мылыр гъуджэу,
Уи цIэ щэхум къуэпскIэ сыхокIэ.

Хъэуа щыIэр щыIызокIэр нэкIум,
Нэм щIалэгъуэр къыщIоукIуриикI.
Щыгъэу зблэри, ислъхъащ си Iэгум
ГукъэкIыжхэри, къыпызобжыкI.

Си гу лъащIэм укъыщыгузу,
ГукъэкIыжым сыхокIэзызэ.
Уэср къесрэ, мазэр изу,
Жэщ мыжейм пэрызодзэ усэ.
9.02.2022

* * *

Аргуэру си гум укъыхоузыкI,
Псэр ебудэкIыу гупсысэ Iорысэм.
Сэ гукъэкIыжхэм щхъэзыфIэфI сохъукI,
Сэ гукъэкIыжхэм зыщызогъэгусэ.

Аргуэру си гур къызэмыдэIуэж,
Нытохъэри, йохуэх лъэмыж хъыринэм.
КIэлъыжысIахэр узу зыдегъуэж,
КIэлъыжысIахэм щохъур гур гъыринэ.

Жэщ ныкъуэ щыхъум вагъуэхэр къещып,
Абыхэм епсэлъэнущи нэху щыхукIэ.
ЗыщIэни Тхъэр мы си гум илъщ насып,
Щыларэ тIыгъуэжа насып тхъэмьщкIэ.

* * *

Сигу щыIэм ущохуабэ,
Уигу хуабэм сыщодий.

УщыщлэзгъапщкӀуэм наплэм,
Нэхущым зеукъуэдий.

Эгъэзэжурэ жыг хадэм,
Уэшх щабэм сыщлодэлу.
Сигу щыӀэм жиӀэр пщлатэм,
Ухишэу и тхьэлъэлу!

Уэшх щабэр гукъэкӀыжым
Льолусри, мэщашэ.
Сигу щыӀэм къыщочэжри,
Гукъанэр мэхъу тӀуащӀэ.

Сигу щыӀэм и къеуэкӀэм
Жэщ щыӀыхур ещӀ жейншэ.
Уигу хуабэм и щыӀэкӀэм
Дунейр щлохъукӀ зейншэ.
13.05.2022

* * *

Уэшхыр аргуэру къешхыу,
Уэшхыр къысщыдыхъэшхыу.
Сыбгынэжа пщыхъэщхъэм
Уи гур щызэрыбгъэшхыу.

Хъэуа узэрыбауэм
Си гур къыхэщӀыкӀауэ.
Сэ сыщыхыжым гуауэм,
Уи гур щыкӀа-щыкӀауэ.

Псалъэр ещэщэхыжу,
Си гум уихужу, уихужу.
Уэшх къыстешха нэужьы,
Уафэ улам сеплъыжу.

Жъыбгъэ сызыгъэпӀыщӀэм
Си гум зыщииутхыпщӀу.
Махуэ нэбэнэушэм
Жэщым къэхъуар имыщӀэу.

Пшэплъым лъащлэу сыыхьэу,
Пшэплъым сахуэ сыщыхуу.
Зиухыжарэ... бжьыхьэу...
ФЫуэ слъэгъуар слъагъу мыхъуу.
22.05.2022

* * *

Си гупсысэр щыкIэзыт уи пащхьэм,
Уащхуэм вагъуэ щIыIэхэр икъузт.
Жэщыр дамэм щIэзыгъащкIуэ бгъащхуэм
И абджынэм си гукъеуэр изт.

Жэщыр кIэншэт, жэщыр щIыIэмылт,
ЩIыльэм гъуэгущхьиблыр щызэхэкIырт.
Бгъащхуэм и нэ щIыIэхэр мыджылт,
Си псэм и удыгъэр щришэкIым.

Налъэ-налъэу сыхэщэщт дунейм,
Сысей яхэмытт мо гъуэгущхьиблым.
Сэ абджынэм сиплъэм, сыгужьейрт,
Си гум щIыIэ-щIыIэут узэрилъыр.
6.08.2022

* * *

КъыщIегъалъэ жэщым хьэуа пщтыр,
Псалъэхэр есыжыр уи Iубахьэм.
Зы нэпс ткIуэпсым къригъэумэ хыр,
Си гур кърегъауэ и къутахуэм.

Уафэ щIыхум зыкъеублэрэкI,
Вагъуэ быныр и гупсысэ лъагъуэу.
Зэхихакъым зыми, жэщым фIэкI,
Закъуэныгъэм узэрыхэслъагъуэр.
12.08.2022

* * *

Си нэ щылитым ущыхэхэсц,
Щызэтрихъэри гукъанэ щашлэр,
Си гущхэм, мылу, укъыщычащ.

Уи мыл къутахуэр си гум щызгъэст.
Си нэ щылитым уи цлэр тецащэу,
Жэщ курыкупсэр тлу исщлыклащ.

Мы си гупсысэм жбыр шыетащ,
Вагъуэм жьэхэуэрэ щигъэунклыфыкыу,
Мы си гупсысэм жбыр шыетащ.

Зы гъащлэ хуэдэклэ ськъэтащ.
Дуней адрьщлым ськъыщилукыу
Пшыхь нэкъыфлэщлым сыщыхэтам.
16.08.2022

* * *

Зы гупсысэ гуэрым жэщ къэсыху соллыкIри,
Зы гупсысэ гуэрым щлэуэ ськъельхуж.
Гухэлъ нэкъыфлэщлым ськъыхоклиикIри,
Нэпсу ущыслъэщлкIэ, сэ соущлылуж.

Жэщым ишэчахэр, пшэплъу, къызэщлонэ,
Си гухэлъыр къонэ дунейм и адрьщл.
Къызыщлэспхуэтыжри ди пщыхьэщхьэ къомыр...
Ныбжьы къэдгъэнакъым, мазэ плъыр нэмышл.

Къуажэр жейм хыхьэхукIэ, къоклуэр зы гупсысэ,
Зы гупсысэ лаллэ, зы гупсысэ цхъухь...
Мы сигу щылэмылым иджы уемылусэ,
Уи нэм цыдияуэ, жбыбгъэм къыщеклухь.

Жбыбгъэм ськъыхокIыр, жбыбгъэм ськъельхуж,
Къээмышлыхуж нэщхьыр лъэщу къызоунщл.
Нэщхьым зыщехуэжри, си гур мэхуэ иныжь,
Мафлэ къыщлэнауэ, есыр ильэсипщл.
7.09.2022

* * *

Си гур си бгъэм илбыжкъым, тобэ,
Си гур ІэщэкІэ зэІэпах...
Зыр псэхэхым и куэщІым щобэ,
Нанэ щыІэкъым джатэ и щІагъ.

ИлъэсищэкІэ хаха ди псэр,
ЗыкъэтщІэжмэ, пылт фочыпэм.
Уафэ щІыхум из нэмэзыбзэ
Къелуцэщыр нанэ и Іупэм.

Хъэдэджадэу къекІухъ псэхэхым,
Лы еукІри, ІэфІу Іурех.
Зэм шынагъуэу ар мэдыхъэшхыр,
И нэ бзаджэхэм хъуаскІэ къыщІех.

Шэ зыгехуэм, иужьу бауэу,
ЗэтрепІэри и нэр, зэхех
Сабий макъ: «ЩремыІэ зауэ»...
Зы щІыху гъащІэ абдеж щеух...

Димызауэм дихьыжмэ, дауэ?
Тхыдэ гуауэу диІари хъунт.
Щхъэхуимыту адыгэ анэр
Иужь дыдэу Іуоплъэж и бын.

Си гур си бгъэм илбыжкъым, тобэ,
Си гур ІэщэкІэ зэІэпах.
ДыщыІын-дыщыІэнур мынобэ...
Зы нэпс ткІуэпсым толькъун и кууагъщ.
30.09.2022

* * *

Къэчэн хуэдизу щІыІэщ уафэр,
Силын хуэдизу бжъыхъэ жэщщ.
СыщІигъэщкІуауэ тхъэмпэ бгъафэм,
Сигу нэщІым щІыІэу къопэщэщ.

ЦыкIу-цыкIуу уи цIэр суцыхъуейри,
Тхэмпэ щхъыщхъ макъым хэспхъэжащ.
Си нитIым бжыхъэр цыгужьейри,
Жэщ щIыфэр игъэундэрэщхъуащ.

Зы бжыхъэ гуэр йоуж и куафэм,
Гупсысэр жьыбгъэм зэбгредз.
КъыхокIри жэщым ажэгъафэ,
И псалъэ хъуэрхэр къыскIэлъедз.

Зы бжыхъэ гуэрым къонэ си гур,
Ар мафIэ щIыIэм ес жэщ къэс.
Дунейр щокIуэд гупсысэм и кум,
Мы си пкъым си гур щыхэхэсщ.
4.10.2022

* * *

Сигу уфIыщIым къыщIегъалъэ бжыхъэ,
УхищIыхъу уафэ блын къэчам.
Си гум зэшэзэпIэу уизукIыхъри,
ЭгъэсыжакIэщ къуэпсу хэгъукIар.

Гухэлъ чэнжым сыщыхитхъэлыхъым,
Цхъухъ схуэхъуати Iубыгъуэ утхъуар,
Мы дунейуэ сызищхъэузыхъым
Хуэгъэвакъым си гукъеуэу хъуар.

Сэри пхуэзгъэгъуакъым бжыхъэ псэншэр,
Къуаргъ нэпсейхэм ебгъэуIужар.
ЩIыIэм систи, щэхуу си Iэм сепщэрт,
Ауэ си гур пщыкIри диижат.
31.10.2022

* * *

Си гур щIопхъуэри, хохъэжыр гъадэщIыдэм,
Гухэлъ щIыIэрысым егупсысу.
Уафэм еIубыну зрепщытыр,
Вагъуэхэм зырызурэ еIусэу.

Вагъуэ щокIэзыз псэзэпылрыплэм,
Си гур хъуаскIэ щIыIэхэм шоуз.
Си гукъеуэр иувауэ лыплэ,
Уи цIэмкIэ ещIыжыр псалъэм из.

ЩIыр хъурейкъым. ЩIыр ди зэхуэдитIу
Псалъэ Iуфэм щызэпытхукIащ.
СыщIэкIуэдэжынути уи нитIым,
Уигу зэшам сыщыхури, сиукIащ.
23.11.2022

* * *

Сигу уэлбанэм езудэкIыж пэжым
ЦIхъэж и гукъэкIыж кыкIэлъедзыж.
Ущизыубыдар мы си гум сцIэжккъым,
СцIэжыр уафэрщ, сцIэжыр тхъэмпэ плъыжыщ.

Сэ сылъапцIэт, дунейр уэшх нэужьт,
Схьыжырт си гур зыуIа жыг хадэм.
Тхъэмпэр жьым ипхъуатэрти, гъущыжт,
Хъужырт гъадэщIыдэ сигу сымаджэр...

ЩIыр зэгуохур, тхъэмпэр еццэхьу,
ЦIхъэхьу сокIуэ щIым и гъунэм нэс.
Нэпкыи къэзгъуэтауэ сыщехуэхым,
Мэхьу кыскIэльосыр зы илъэс.

Сыкытоувэжыр илъэс кIапэм,
Лъапэм кыкIэрихьу ажалымэ.
Бжьыхьэ гукъэкIыжхэм я IэпапIэу,
НапIэм щIызогъапцIкIуэ тхъэмпэу схъумэр.

Сигу уэлбанэм кыыхэсчыжккъым банэ,
Бланэу къотэджыкIыр гукъэкIыж.
КъокIэрэхьуэкIыж гухэль архъуанэр,
КъызыкIэридзыжу тхъэмпэ плъыжь.
10.12.2022

* * *

Си гупсысэхэр уэс мэхъужри,
Къопэщэщыр си нэку зэлям.
УезудэкӀыгурэ сигу мыхъужым,
Йоль щӀымахуэ сызыпэпӀар.

ИзошэкӀри уэс нальэм си псэр,
Хъэуа щӀыӀэм сыкъыпощэщ.
Уэс джэрэзым ӀэкӀэ уелусэу,
Гухэль жылэ пумыгъэльэль.

Щымахуэку щызогъэс уи нитӀым,
Махуэ къэскӀэ пэрыздзэу уэс.
ГукъэкӀыжым и ужьым сити
Согъээжыр уи гущӀэм нэс.
23.12.2022

* * *

Льы ткӀуэпс щыгъэ плъыжьхэр телъщ псалъэ фэрыщӀхэм,
ХэкӀуэдэж сыныжьхэм тратхам еплъыжкъым.
ДжыдэкӀэ якъутэ кхъахэ хъуа льэмыжхэр,
Кхъахэ хъуа льэмыжхэм кърикӀуэн тетыжкъым.
Куууэ къыщӀагъальэу я гупсысэ чэнжхэр,
Мы дунеижь гупкӀэм пысщ ерыщу пхэнжу.
МафӀэу къапыльэльым егъэткӀуж льы щыгъэр,
Ину щыдыхэшхыу йоплъыж я укӀыгъэм.
Псатхэр ялуплъэхукӀэ, къыщеудри магъыр,
Я нэхэр ягъэщкӀуми, псэр зэрымыщӀагъуэщ.
МащӀэу загъэхъеймэ, нэхъри шынагъуэу,
ТхэкӀумэкӀыхыгъуэм исщ благъуэ унагъуэ.

* * *

Жэщ уафэм и щӀыфэ щӀыхум
МазэщӀэм зыщегъэсыж.
Уи жьэгум щыхъэщӀэ пщӀыхьым
ГухэлькӀэ зыкъеумысыж.

Зэманым сыщокIэрахъуэ,
Зэманым сыкъыIэпоху.
Абы хэгъуэщэж си лъагъуэм
Сытехэмэ, щылыр пхоху.

Мы си гур цыкIу-цыкIуу щашэу,
Уи нитIым сыщокIуэдэж.
Мы гъашIэр мэхъу щы тIуащIи,
Уи нитIым къыщIонэр пэж.
3.01.2023

Iубыгъуэ

Жэщым солубри, къесыр си Iупэр,
Жэщыр езэгъкъым жейм.
Уи цIэр мыхъейуэ пылзу бзэгупэм,
Уи нэм сыщогужьей.

Нэхур кIэзызу тельщ пкъо уэздыгъэм,
Къалэ уэрамхэр нэщIц.
Уафэм зрельхъэри вагъуэхэр щыгъуэ,
Жэщу къыхех нэгъуэщI.

Жэщым и щыфэр есыр гухэльым,
Щыгъэр йошэщ и куэщI.
Къалэ жеиншэр йоплър щыгъэхум —
Щэхуу елъэщI уэсэпс.

Жэщыр къыгъаштэу, пшэплър толэбэ,
Щабэу хуешIыжыр ба.
Джийм схуемыгъэхуу соплър ныжэбэ
Уафэ сызэлубам.
4.01.2023

Гаврилович Владимир тхакІуэ, публицист, драматург цІэрыІуэщ, Беларусь Республикам цэнхабзэмкІэ цІыхь зилэ и лэжьякІуэщ, Белоруссием и ТхакІуэхэм я Гомель цІыналгэ союзым и тхьэмадэщ. ТхакІуэхэмрэ гьуазджэм и лэжьякІуэхэмрэ я дунейпсо зэгухьэныгъэу республикэм цыІэм и секретарщ, «Берега дружбы» литературэ проектым и унафэщІщ.

Авторым кьыбгъэдэклІу

Усыгъэхэмрэ усыгъэ зэдзэкІыныгъэхэмрэ я фестиваль «Берега дружбы» зыфІэтщар 2022 гъэм и июль мазэм Ростов цІыналгэм щедгъэкІуэкІу, абы нэлуасэ кьыщысхуэхьуауэ шытащ Къэбэрдей-Балъкьэрым кьикІа цІыху гъэщІэгъуэнхэр. Ар ЩоджэнцІыкІу Алий и цІэр зезыхьэ фондым и унафэщІ ЩоджэнцІыкІу Леонидрэ Дунейпсо Артийскэ комитетым и вице-президент Бетыгъуэн Іауесрэт.

Къэбэрдейм и усакІуэ пажэ, Хэку зауэшхуэм шыгъуэ Бобруйск шыла нэмыцэІуэм гузуу икІуэда ЩоджэнцІыкІу Алий и хьыбарыр кьысхуэзыІуэтар, абы и гуащІэм сыдезыгъэхьэхар Леонидщ. ГъащІэ кІэщІ, гъащІэ гугъу кьэзыгъэщІа цІыху тельыджэм теухуауэ тхылъ зыбжани кьызитащ. Ауэрэ дыздэпсалъэм, Леонид жиІащ: «Белорус тхакІуэхэм ящыщ гуэрым итхамэ арат Алий теухуа художественнэ драмэ тхыгъэ. Уэ, Владимир, щхьэ уеплъ мыхьурэ абы?» Зэуэ жэуап естыфакъым а упщІэм. ИужькІэ усакІуэм и гъащІэм, и творчествэм теухуа тхылъхэм, дэфтэрхэм сыпхыплъу щІэдзэри сызыІэпишащ.

Еш сымыщІау, кьызэхэскІухьащ гьэрэщыр здэщыІа быдапІэри, щІээджыкІащ гьэрыпІэр зи нэгу щІэкІахэм а щІыпІэ дыджым щхьэкІэ кьагъэна гукъэкІыжхэри. Зыщысплъыхьащ ЩоджэнцІыкІу Алий и цІэр зэрихьэу Бобруйск дэт библиотекэм, музейм. АпхуэдизкІэ ситхьэкъуат абы и гъащІэмрэ и гуащІэмри, нэмыцэІуэм илІыхьахэр зэгъусэу щыщІалъхьа щІыпІэм сыщыблэкІым зыгуэр кьыскІэлъыплъу кьысщыхьуащ. СщІэркьым сыт щхьэкІэми, ауэ сэ шэч кьытесхьэжыртэкъым кьыскІэлъыплъыр Къэбэрдейм и кьуэ щэджащэ ЩоджэнцІыкІу Алий и нэхэр зэрыарам. Арыххэуи, хьэкъ сщыхьуащ Іуэхум сызэрымутІыпщынур. Хуэм-хуэмурэ си щхьэм цызэзгъэзахуэрт драмэ тхыгъэр зэрызэхэтынур. ИтІани, тынщу стхауэ схужыІэнукъым, дэфтэрхэр зэхуэсхьэсын, гьэрэщым щІэІа гузэвэгъуэр зылъэгъуахэм я гукъэкІыжхэр набдзэгубдзаплъэу щІэсплъыкІын хуейт. ФІыщІэшхуэ хуэфашэщ сыт и лъэныкьуэкІи чэнджэщэгъу, дэлэпыкьуэгъу кьысхуэхьуа ЩоджэнцІыкІу Леонид.

Мыр пьесэ кьудейуэ убж хьуну кьыщІэкІынкьым. Нэхъ пэжыр «драмэ повесть» жытІэмэ аращ. Сыщогугъ си ІэрыкІыр Къэбэрдей-Балъкъэр тхылъеджэхэм ягу дыхьэну. Хэт ищІэрэ, адыгэ театрни щагъэувынкІэ хьунщ.

ГАВРИЛОВИЧ Владимир

СЭРИ ЦЫХУМ СЫКЪИЛЪХУАЩ...

ЕдзыгъуитІрэ теплъэгъуийуэ зэхэлъ драмэ повесть

ХЭТХЭР:

ЩоджэнцІыкІу Алий — усакуэщ, Bergdulag-дулаг No131 нэмыцІуэм гьэру исщ.

ШэІидэт — Алий и щхьэгъусэщ.

Коноваленкэ — зауэл комиссарщ.

Анэ.

Подполковник Лангут Карл — нэмыцэ капитанщ, Bergdulag нэмыцІуэм и езанэ офицерщ, комендантым и кьуэдзэщ.

Мозербах — нэмыцэ лейтенантщ, нэмыцІуэм и еІуанэ офицерщ.

Япэунтер-офицер.

ЕтІуанэунтер-офицер.

Сидорчук Степан — советскэ офицеру шытащ, иджы полицайщ, гьэрхэм я хьумакуэщ.

Штабс-фельдфебель.

Хьэфиз Лалу — гьэрщ.

Мэсхьуд — гьэрщ, адыгэ щІалэщІэщ.

Белорус Иван — гьэрщ.

Карасёв Иван нэхъыщІэр — белорус Иван и кьуэрылхущ.

Урыс Иван — гьэрщ.

Таучэш Долэтджэрий — щІлэ зыхуащІ адыгэлщ, гьэрхэм якІэльбылхьэм я нэхъыщхьэщ.

Къэжэр Индрис — гьэрщ.

Шыдыгъу Лэкьумэн — гьэрщ, хьэдэщІэльхьэхэм яхэтщ.

Шхыныр яхуэзыгуэш пщафІэ — гьэрхэм ящыщщ.

Хьумакуэхэр.

Адрей гьэрхэр.

Коноваленкэ и щхьэгъусэр.

Іуэхухэр щекІуэкІыр: Налшык, 1941 гьэм и гьэмахуэкІуэ; Гомель гьуцІ гьуэгу станцым; Бобруйск чэщанэм (крепостым) щыІэ Bergdulag-дулаг No131 нэмыцІуэм.

ЯПЭ ЕДЗЫГЪУЭ ЯПЭ ТЕПЛЪЭГЪУЭ

Карасёв Иван нэхъыщІэм (зэм зызыІэт, зэми нэхъ щэху хьуж мактамэ гууз сценэ щІыбымкІэ кьыщыІум и макъыр кьыхэщу). Нобэ фызэдгъэдэІуэну псори зэрыщыта дьдэм хуэдэщ

тхужыІэнукъым. Мыр суд дэфтэркъым, дэфтэр хъумапІэми кы-
хэтхакъым. Мыбы щекІуэкІынур апхуэдэ дыдэу къекІуэкІагъэнкІи
хъунц, ауэ зытхам и гурыгъуазэ хилъхъами шэч хэлъкъым. Нобэ
псэу цІыхухэм дежкІэ нэхъыщхъэр — уахътыншэу Тхыдэм хэбэкъуа
лІыхъужьхэм я Іэужьхэмрэ я гусысэхэмрэщ.

Іуэхур щекІуэкІыр бийм иубыда Беларусырц. ГъущІ гъуэгу станцышхуэщ.
МафІэгухэр эщІофие. Нэхулъэ къызэкІэщитхъым «кыхощ» «гъущІ хъар-
кІэлындор», сэх лъагэхэмрэ гъущІ кІапсэкІэрэ щІауэ. АдэкІэ хыболъагъукІ
станцым и унэ фэншэр. ИбгъукІэ кыщоблэ Іэгъуэблагъэр къэзыгъэнэху про-
жекторыр. Ар кытыоувылэ мафІэгум пыщІа, Іэщ кызэрырашэкІ вагонхэм. Абы-
хэм я нэхъыбэр «гъущІ хъар-кІэлындорым» и кІуэцІым итщ. Ахэр зэкІэ нэщІц.
ИкІэмкІэ щылэ вагонхэм цІыхухэр изщ. Хъэ банэ макъымрэ нэмыщэ къэрэгъул-
хэм я кІий макъымрэ эщІэгту къоІу. ЗыталайкІэ псори щым мэхъури, макъам
гууз къоІу.

Прожекторыр вагоным хэлъ щхъэгъубжэ цІыкІум тредзэри, цІыхухъу нэгү
кыыхепхъуэт, кыыхепхъуэт абы и нэ фІыщІитІыр.

Вагонымакъым. Зыгуэр пльагъурэ, къуэш?

Али. Станцым дытекІа хуэдэщ. АдэкІэ гъуэгу иІэу слъагъур-
къым. КІыфІщ иджыри. Дунейри къотІэтІэх, уэтІпсытІщ. Зэт, зы-
гуэр къокІуэ... (ЗэщІодэІукІ.)

ЦІыхубзмакъым (вагоным и гъунэгъуу кыщоІу щэхуу,
белорусыбзэкІэ). Си щІалэ цІыкІухэ... Фыпсэу, си тхъэмыщкІэхэ?..

Али (и щхъэр щхъэгъубжэ бгъузэм кыдегъэжри, кІыфІыгъэм
ерагъкІэ кыхелъагъукІ кІагуэжъ зыщыгъ цІыхубз тІорысэр).
Дыпсэущ, нанэ, дыпсэущ...

Анэм (щэхуу). А си щІалэ цІыкІу, си къуэ цІыкІур, си бзу
цІыкІур кыфхэмыту пІэрэ? Мыбы щыщц ар. Иванц и цІэр, Кара-
сёвц ди унэцІэр. Зэхэпхрэ, си щІалэ цІыкІу?

Али. Узэхызох, нанэ.

Анэм. ГъэщІэгъуэн гуэру уопсалъэ. Сыт «нанэ» жыхуэпІэр?

Али. Ди бзэкІэ «мамэ» жиІэу аращ.

Анэм. Уурыскъэ уэ, си щІалэ?

Али. Сьадыгъщ, нанэ. Къэбэрдейм сыщыщц. Сыбгырысц.

Анэм. Жыжьэ укъикІащ, си къуэ цІыкІу... Ди деж бгы
щылэкъым, зэрыщыту мэщц, гуэлщ, шэдщ. Сэ Карасёв Иван сри-
анэщ. Си къуэм солъыхъуэ. Зауэр зэрыщІидзэу дэкІат... Мазищ
хъуауэ хыбар илэкъым. Мис мыпхуэдэу, мафІэгү слъагъухункІэ
сыкъыпожьэ. Къэрэгъулым сыкъымылъагъумэ сахоупцІыхъ. Зыгуэ-
рым имылъэгъуауэ пІэрэ си Ваня цІыкІу? Зэхимыхауэ пІэрэ и хы-
бар? Псэу мыгъуэу пІэрэ? Тхъэм гущІэгъу кыхуищІауэ пІэрэ? Е, фэ
фэщхъу, гъэр хъуауэ, мыпхуэдэ вагоныжь гуэрым ису пІэрэ?

Али. СщІэркъым, нанэ. Сыхуэзакъым уи Иван.

Анэм. Еууей мыгъуэ... Шынэурэ къэзыгъэзэжа Іэджи
щылэщ. Ди гъунэгъу щІалэ къэкІуэсэжат гъэмахуэм и кІэм. Дыдей-

хэр иклуэтри, нэмыцэр Гомель кыдыхьатэкъя. Нтлэ, мис а щлалэр занщлэу яыхьащ абыхэм. Полицайхэм яхэтщ. Сыщыхуэзат мыбдеж зымахуэ. И нэр ирихьэхат, сыкымыщлыху хуэдэ. Итланэ, сытми, кыызжилащ си Ваня и хыбар. Гъэру яубыдауэ желэ. Я полкыр кьаухьуреихьри, яубыдащ, жи... Офицеру Ваня сымэ ящхьэщытар мис а Гомель щыщ Сидорчук Степан хьэбыршыбырыщ. Сэри саубыдати, сыкыщлэпхьуэжащ, жи, модэ Орёл и лэгьуэблагьэхэм деж. Пцлы зэфэзэщ жилэр, ауи си флэщ хьуркыым. Дыдейхэм кьагьэээжыну и флэщ зэрымыхьур солбагьу и нэмклэ. Хьунщ, езыр кыщлэпхьуэжащ, ауэ адреј зауэл кыызэрыгуэкхэр псэуну зэрыхуейр ищлэркъя? Дауэ ар зэрыофицерыр?.. Ди сабийхэр фашистхэм ялуридзэри, ежъяжащ...

А л и й (*игъэщлагьуэу*). Белорусым дыщылэу ара-тлэ дэ?! Гомель жыпла, нанэ?

А н э м. Нтлэ, си щлалэ цлыклу, Гомельщ физдэщылэр...

А л и й (*хоцэтыкИри*). Сыту жыжъя дыкъякыа...

А н э м. Нтлэ, фрихьэллакъя си кьуэм, абы теухуауэ зыри зэхэф-хакъя?

А л и й. Хьэуэ, нанэ, тлээгьуакыым.

А н э м (*кыпыгыкИу*). Куэд щлауэ фыщыт мыбдеж?

А л и й. Дыгьуасэ жэщ дыкъяшащ. Урысхэри, адреј сла-вянхэри занщлэу луащри, Кавказ лэпкьэхэм ящыщ зыкьом кыытхагьэтлысхьящ.

А н э м. Куэд фыхьурэ?

А л и й. лэджэ дохьу, нанэ... Цыху щэ ныкьуэм дыщлэгьу, нэхьыбэр адыгэрэ балъкьэррэщ. Адреј вагонхэм узбекрэ тэтэррэщ нэхьыбэу исыр.

А н э м. Дэнэ мыгьуэу плэрэ физдащэнур, си хьарыпхэ?

А л и й. Зыми ищлэркыым ар.

А н э м. Ущлалэ дыдэ хьунщ уэ, си кьуэ цлыклу, уи макьыр щлалэ макьщ.

А л и й. Сыщлалэ дыдэкыым, нанэ. Илъяс плыщл сохьу...

А н э м. Дауи, щхьэгьуси, быни уилэу кыщлэклынщ.

А л и й. Нтлэ. Быниплли дилэщ. Нэхьыщлэ цлыклу илъяситл хьуну аращ иджы...

А н э м. Сыт и цлэр уи щхьэгьусэм?

А л и й. Шэлидэт.

А н э м. Сабийхэм-щэ?

А л и й. Нэхьыжыыр Налжанщ. Хьыджэбз нэхьыщлэр Чытануш. Щлалитыр Лиуанрэ Мухьэмэдрэщ.

А н э м. Тхьэм и сабий цлыклухэ!.. Дауэ мыгьуэ хьуну ахэр уэрыншэу? Фыз закьуэм быниплл кьилэтыну тыншкыым.

А л и й. Пэжщ, нанэ, гугьуш абы и луэхур.

А н э м. Си Иванкэ цыкыу быным я нэхыщлэт. Илэс тлощлрэ плырэ ирикыуа кыудейт. Заводым шылажыу, кыишэну зигъэхэзыру... И хыдждэбзри дахэ цыкыурэ щыкылафлэу, дэрбзэру лажыу... Псори лэльэжащ, зауэр кыэхъейри... Аннушкэ цыкыу мыгыуэ и щхьэр палыащ мы хыкылажыуэкылажэм. Комсомолым зэрыхэтыр кыащлэри — арат зэрыхыур. Сытыт и лажыэр?.. Сипхыу нэхыжы Алёнушки, нэгъабэ лы дэкуауэ, Брянск дэсци, и зы хыбар сщлэркыым. Псэуи, мыпсэуи... Я дэ ди тхыэ, мыр сыт дуней? Мы нэмыщэ зэпыту кыуэным пэльэщын шымылэжу ара? Мис фэри, хэт и анэ, хэт и бын, хэти и фыз гулэу кыыфпоплэ. (Зэпегъэури пещэж.) Щылыэ псор мэгулэ, и бынхэр егыейж. Тхыэм и ней кыыщыхуэ мы зауэм! Фызыхуэсакыыж, си кыуэ цыкылухэ. Фи хэкур, фыкыэзылыхуахэр кыыфхуейщ. Тхыэм ещлэ мыгыуэ фэ кыыфпэллэр...

А л и й. Хэт ищлэн ар, нанэ...

Гыуэнэгъубзэу кыэлуащ хыэ банэ макырэ нэмыщэ хымакылуэхэм я псалыэмакырэ.

А н э м (кыэщтауэ зеплыхы). Уцлыхуфлэщ уэ, уи псалыэкылажэмкылажэ кыызощлэ. Тхыэ сыпхуелыэлунщ, си быным упэсщлэу, сыфхуелыэлунщ уэри, уи гыусэхэми. Уэри елыэлэу, тхыэм и кыарур инщ. Уи цлэр сыт, си щлалэ?

А л и й. Алийщ, нанэ. Ауэ... сэ Алыхыым селыэлукыым куэд щлауэ...

А н э м. Ягыэ кыынкыым, тхыэм гущлэгыу илэщ, кыыпхуигыэгыунщ. Я акыыл хуэмыкылуэу зи щлыб хуэзыгыэзахэми яхуегыэгыу. Псоми ядоелыпкыу тхыэр, псори фыуэ елыагыу. Мы зэман бзаджем абы и гущлэгыуращ дызыщыгугыыр... Тхыэм укыыхыумэ, си щлалэ. Е фэ дауэ зэрыжыфлэр — Алыхыым, аракыэ? Нтлэ, елыэлэу Алыхыым, зэи класэ хыунукыым ар!

А л и й. Фыщлэшхуэ пхузощлэ, нанэ, уи псалыэ лущхэм папщлэ...

А н э м (кыызеплэкылыурэ). Сынопсалыэнут иджыри, си кыуэ цыкыу, си Иванкэ сепсалыа кыысщыхыуу, ауэ пшагыуэр зэкылажыуехужри, сыкылажыуынкылажэ сошына. Зэт... Зы щлакхыуэ кыэххати... Афлэкла селэтэкыым, си щлалэ, уи жагыуэ умыщлэ. Тхыэмахуэ кыэс мафлэгухэм сакыыпожыэ мыпхуэдэурэ... Сэлэт цыкылухэр псори шхынщлэлэщ, тхыэмыщкылажэ цыкылу мыгыуэхэ.

А л и й (и гум хыхыауэ.) Алыхыым укыыхыумэ уэри, ди нанэ гуапэ!

А н э м. Хэт ищлэрэ, уэри уи анэр сэ си Иванкэ кыыдэлэпыкыункылажэ хыунщ. Щхыэгыубжэм лукыуэт... Тхыэшхуэм укыыхыумэ, си кыуэ цыкыу!

Щыхубзыр щхыэгыубжэм кыыбгыэдокыуэтри, зы щлакхыуэ фыщлэ хыурей щхыэгыубжэ цыкылум дедэ, вагоным жор трешлэри, пшагыуэм хокыуэдэж. Прожектор-

хэм я бзийхэр адэ-мыдэкЛэ щызоуэ. Пшагъуэм шлагъуэу къыхыумылъагъуыкыу, вагоным и гупэ «блыныр» доклуэтей. Прожекторым и «нэр» кыгтоувылэ вагон плланэпэм Iууу щызэхэт гъэрхэм. Ццакхъуэр кыызэралъагъуу, мæжæщIаллэхэр зэрызокъуэ, зым адреим кыиЛэщитхъыну хэту. Лы лъагэ къуэгъум и макъым закърегъæщIæж абыхэм.

А л и й (*губжъауэ яцIокIуе*). Фыувылэт, къуэшхэ! ХъэкIэ-кхъуэкIэ фыхъуа?!

«Федалуэ цыхум жиIэм!» — кыщоуу вагоным и клэмкIэ. Жейбашхъуэу етIуанэри къопсалъэ: «Сыт абдеж кыщыхъуар? ТIэкIу фыщхъэукъуамэ нэхъыфIт!» Алий кыипэгъунэгъуу щытым кыипещэ: «Пæжщ абы жиIэр!» ЕтIуанэу къæпсэлым адэкIэ желэ: «ФызэрыгъэкIиймэ, дызэтраукIэнци, къуэм дыдакIутæжынщ!»

А л и й (*и губжъыр нэхъ текIауэ*). Къуэшхэ! Сэ фэр нэхърэ тIэкIу сынэхъыжъу кыщIэкIынщ, абы къыхэкIыу моуэ зэ фыкъызэдалуэт.

П с о м и з э г ь у с э у (*Алий зыхуагъазэу*). ЖыIэ! ЖыIэ уэ, къуэш!

А л и й. Мы гъэрыпIэм дису, фашистхэм дапэлъэщыну къару диIэкъым, пæжкъэ? Сыт дэ, дыIэцэкъым, дыфацэкъым, мы вагоныжъым дракIутауэ дисщ. Сэ тхыдэм зыгуэр хэсщIыкIыу си гугъæжщи, фи фIэщ зэрыхъун, адыгэхэм хуэдэу лей зытехъа, зауэ гуащIэ зылъэгъуа лъæпкъ куэд щымыIэ... Мы фашистхэм нэгъуэщI гуращэ яIэкъым цыхур яукIын, я акъылыр зэщхъэщахуу, гъэрыпIэм ирагъэувэн мыхъумэ. Дэ дызэрыт Iэмалыншагъэм уегупсысмэ, иджыпсту зыщ тхузэфIэкIынур: цыху сэфэтым димыкIыу, ди пщIэр тхъумæжыну аращ. Ди нэмыс тIыгъыжу бийм зыкъедмыгъэлъагъуу хъунукъым, къуэшхэ, шæдыпсрэ мывэ дзакIэкIэ зыдупса пщIондэ. Армыхъумэ, гущыкIыгъуэ, гурымышъ дыхъунуц. Дауэ гугъу демыхъми, сыт хуэдиз дымыгъэвми, лыгъэ зыхæдвгъэгъэлъ. (*Алий мапсчэ, и джабэр иубыдыжауэ, кызэреузыр IупцIуц. ЗытэлайкIэ цытщ апхуэдэу, ауэрэ узыр хокIыжри кыипещэ.*) Аращ, ди щхъэм пщIэ хуэдмыщIыжмэ, зыми кыитхуицIынукъым. Зыр адреим дыдэвгъэлэпыкъу. Ди лыр къищын хуейкъым щыгъыным, зэфIэтхъар чы лантIэкIэ зэхуэтшарамэ. Факъырэ бэлэбанэу зедгъæбж хъунукъым. ТхъэмышкIафэуи къэрабгъэуи дыщытыну къекIуркъым. Ауэ псом нэхърэ нэхъ хъэлъэр мæжæщIаллагъэращ. Мис абы уи пщIэр дэкIуэдыныр зыми щыщкъым. Абы къыхэкIыуи, ерыскъыуэ зымащIэ фIэкIа димыIэми, псоми ди зэхуэдэу зэхуэдгуэшыны хуейщ, адыгэ напэм къемызэгъын къыхэмышъуэ. Ди адыгэ хабзэр, ди лыгъэр, ди шыIэныгъэр, ди гущIэгъур, ди пæжыныгъэр сытым дежи кыиддалъагъуу щытащи, Алыхъым тхузэфIигъэкI ар бийм едгъэлъагъуфыну.

Л а л у (*и гум хыхъауэ, Алий кыибгъэдокIуатэ*). Сыту псалъэ пæж жыпIа, си къуэш! УмæжэлIэныр сыт нэхъри нэхъ шэчыгъуейщ, итIани, хъэм ецхъу ерыскъым зеддзыну къекIуркъым.

Вагоным зэдэуэ макъ кьоЛук: «Мис ар Іушыгъэщ! Къезэгъыркъым дэ бгырысхэм дызыхуэдэр зыщыдгъэгъушцэну!»

Л а л у. Къуэшхэ, псоми ди ныбэ нэщІыр ди тхыщІэм кІэрыпщІэжащ, итІани Іэщ сурэтым дивмыгъэхэ, маржэ хъужых-хэнхэ! Дэ дыбгырысщ, дыщальхуа лъахэм къезэгъыркъым ар! (*Алий зыхуигъазэу*). Къытхуэгуэш уэ щІакхъуэр, Іэсхъэд и къуэ Алий!

А л и й (*зэхихар игъэщІагъуэу, Лалу дежкІэ зегъазэ*). Зи къуэр къэзылтыхъуэ цІыхубзым сыщепсалъэм си цІэр зэхэпхауэ сощІ. Ауэ си адэцІэр дэнэ щыпщІэр? Ухэт уэ, къуэш?

Л а л у (*пыгуфІыкІыу*). Хъэфизхэ сарейщ, си цІэр Лалущ. Мес мо адыгэ щІалэщІэ Мэсхъудрэ сэрэ уІэгъэу Киев деж дыщаубыда-щци, мазэм нэблэгъауэ дызэрыІыгъщ. Адыгэрэ балъкъэру иджыри зыбгъушцІисщ мы вагоным. Жэщу дыкърадзати, къызэрыщІэкІамкІэ, мыбы нэхтыбэу исыр ди хэкуэгъухэу къыщІэкІащ. Зыгуэр къытхуа-мураду къыщІэкІынщ нэмыцэхэм, мыпхуэдэу дыщызэхуахусакІэ. Плъагъурэ, насыпыр хъэжыщ жыхуиІэращ, мы сэ сызрихъэллами еплъ. Уи нэгум нэху къыщытридзам сыноплъати, сыхъэт хъуа-уэ си щхъэр сокъутэ, дэнэ мы щІалэр щыслъэгъуар, жызоІэри. УкъыщысцІыхужари бжесІэнщ. ТІэкІу мащІэу уІурихати, уи усэ къэпІуэщцу зэхэсхащ.

А л и й (*нэхъри игъэщІагъуэу*). Сыт хуэдэ усэ?

Л а л у. Мис мыр...

*Умыдзыхэ, си нанэ дыщэ,
Лы ищІынщ уи къуэр ІэштІымым,
Зэман кІэщІкІэ ар нэкІуэжынщи,
Щыплъэжынщ Бахъсэн аузым.*

А л и й. Уи фІэщу жыпІэрэ?! Си щІалэгъуэм стха усэщ ар...

Л а л у. Уи лъахэм, уи анэм, ди Іуащхъэмахуэ уепщІыхъ хъунт, си къуэш.

А л и й (*щэхуу*). Пэжщ... Зэпымычу сощІыхъ Іуащхъэмахуэ. Абы и щыгур дыгъэм зэрыпэлыдыр си нэгу щІэкІыркъым. Мылыпс жэбзар къырым къызэрежэхыр, мэл гуартэхэр джабэ щхъуантІэхэм зэрыщыхъуакІуэр... Еплъ иджы, махуэ къэс ди нэгум щІэта теп-лъэгъуэхэр апхуэдизкІэ тпэлэщІэ хъуащи, щымыІэххам ещхыщ... Ауэ, сыкъэпщІыхужами, сыхэтми зыми яжумыІэ, къуэш, ухуейкъым. Ди лъэпкъэгъу исхэщ мыбы жыпІакъэ? Сэри сцІыху яхэтщ. Мес моб-деж щыщхъэукъуэр Къэжэр Индрисщ. Альтуд къуажэм егъэджа-кІуэу дэсащ ар... Куэдщ, иужькІэ дызэпсэльэнщ...

Л а л у. Ерэхъу, си къуэш. Андрейхэри уэзгъэцІыхункъэ. Ди усакІуэ пажэр узэрыслъагъу къудейр сыт и уасэ!..

А л и й. Хуэму!.. (*ИтІанэ ину, псоми зэхыху жеІэ.*) Къуэшхэ,

иджыпсту мы ццакхуэр зэхудогуэш, дзэкъэгъуэ зырыз нэхъ тхуэ-мыхъуми. Белорус анэм и ІэкІэ игъэжъащ мыр. Ар зылъыхуэ и къуэм и цІэр фигу ивубыдэт: Карасёв Иван. Шэч хэлькъым а цІалэр иджыпсту лыгъэ хэлъу зэуапІэм зэрылутым. Ди пІэкІэ зэрызауэм! Алыхъым гущІэгъу къыхуищІ а бзылхугъэ щихъым, и бынхэри и унэм къекІуэлІэжауэ Алыхъым иригъэлъагъу!

Ццакхуэр егугъупэурэ ягуэш. АдэкІэ станцым хьэргъэшыргъэ гуэрхэр кыщокІуэкІ: мафІэгухэр зэщІофие, къэрэгъулхэр зэрогъэкІий. Арыххэу, цІыхубз кІий макъ къоІури, автоматыр мэлъалъэ. Пшагъуэ кытохъэри, вагон «блыныр» къохыж. Проекторыр вагон щхьэгъубжэм зэрытридзэу, кыболъагъу А л и й р э Л а л у р э гужъеяуэ абы кызэрыдэплъыр. Пшагъуэм хыболъагъукІ ину хущхьэу вагоным бгъурыт нэмыцэ подполковныкыр. Жъыуэ кызэрагъэушамрэ бжыыхъэ щІыІэ къепсэпсауэмрэ иризэгупу, зызэхуешэ абы. Офицер нэхъыщІитІ кыбгъэдохъэ, «Neil Hitler!» жалэу я Іэр хуалэту. Проекторым и нэхур тредзэ зэфІэщэхауэ къальэф цІыхубзым.

П о д п о л к о в н и к ы м (зигъэпагъу). Was ist das? Ццхъэ фы-зэрызехъэрэ, зиусхъэнхэ?

Я п э у н т е р - о ф и ц е р ы м (яхъумэхэмкІэ жэуаплыныгъэ зыхъыр). Къытхуэгъэгъу, зиусхъэн подполковник. Гу лъыдмытэу блэдгъэкІащ мы фызыжъыр. Ццакхуэ яхуридзащ мо вагоным ис-хэм. Кавказым щыщ гуэрым еуэршэрылІэу илъэгъуащ мы щІыпІэм щыщ полицайм.

П о д п о л к о в н и к ы м (игъэщІагъуэу). ГъэщІэгъуэнщ. Бело-русхэмрэ Кавказымрэ зэхуалэухур сыт? Ццакхуэ яритащ, жыпІа? Хъуатэм ар... Мыдэ къафшэт ар. (Мыдрей офицер кІэрахъуэ зыкІэрыщІам зыхуегъазэ). Андрей вагонхэм из фщІырэ?

Е т І у а н э у н т е р - о ф и ц е р ы м (гъэрхэр здашэным унафэ тезыщІыхъыр). Иужь дитщ, зиусхъэн подполковник. Уна-фэ зэрыпщІам тету, адыгэхэмрэ балъкъэрхэмрэ дыгъуэпшыхъ къа-хэтшри, зы вагон идгъэтІысхьащ. Жэщым иджыри вагониплІым из тщІащ. Тэтэр, узбек, азербайджанхэр зэгъусэщ. Андрейхэми я ужь дихъэнущ иджыпсту...

П о д п о л к о в н и к ы м (губжъауэ). Зы сыхъэтщ фэстыр! Зы дакъыкъэ щІевгъэгъуи феплъ!

«ГъуцІ хъар-кІэлындорымкІэ» Іэуэлъауэ кыщоІу, хьэхэр ину мэбанэ, хъэ банэ макъым ещху нэмыцэ макъейхэр кыыхохъэ, къ э р э гъ у л х э р и кыыхокІийкІ: «Вагонхэм ивгуэшэн щІэвдзэ!» Арыххэуи, п о л и ц а й х э м и кыыхадзэ: «Зыв-гъэхей!», «ХьэщІапІэ фыкІуэ фи гугъэжрэ, лъабэдий фщІыгуэ фытетыну!» Вагон зэпыщІапІэхэм я зэтІыркъ макъымрэ макъамэ гуузымрэ зэщІэтщ. У н т е р - о ф и ц е р ы м р э п о л и ц а й м р э зи псэр пыт къудей цІыхубзыр къальэфри кызэфІагъэуэ. Ар А н э р а щ. И напэм удын лъэужьхэр телъщ, лбы защІэщ.

П о д п о л к о в н и к ы м (и нэр цІыхубзым триубыдауэ). Фэ фыхэт? (Анэм зыри щыжымыІэм, адэкІэ кыпещэ). Сыт мыбдеж

щыпщIэр? (Анэр зэрыщымщ, сзым губжъауэ унтер-офицерым зыхуегъазэ). Хэт мыр къэзыубыдар?

У н т е р - о ф и ц е р ы м (машIэу Iэнкун къэхъауэ). Сидорчук, желэт зиусхъэн подполковникым!

С и д о р ч у к (и Iэ лъы защIэр илъэщIыжурэ лъэбакъуитI къечри). Хайль Гитлер! Зиусхъэн подполковник, сэ сощIыху мы фызыжъыр. Гъэрхэм яхэплъэурэ къеджэдыхь мис мыпхуэдэу, и къуэр къелъыхъуэ.

П о д п о л к о в н и к ы м. И къуэри? Ар сыт?.. Германием езауэу ара?

С и д о р ч у к. Ардыдэщ! И къуэм хъыбар илэкъыми, гъэр хъуа и гугъэщ. Махуэ щIагъуэ димыгъэкIыу къокIуэри, вагонхэм ярыс гъэрхэм яхоплъэ.

П о д п о л к о в н и к ы м. А щIыхубзыр урыс?

С и д о р ч у к (зыхуигъэщхъыурэ). Хъэуэ, белорусц.

П о д п о л к о в н и к ы м. Сыт-тIэ ар Кавказым щыщ гъэрхэм щIепсэлъылар? Ахэр и щIыхугъэу ара? Сыт и хамэхэм щIакхъуэ щIахуидзар?

С и д о р ч у к. СщIэркъым, зиусхъэн подполковник. Сталиным и идеологием СССР-м ис лъэпкъ псори зэхуэдэу, зэкъуэшхэу зэригъэIуам тету арац мыр иджыри. Большевикхэм я щIымы дихъэхауэ.

П о д п о л к о в н и к ы м. А-а, большевикыу аращ-тIэ мыр, большевикым и анэщ. ГъэщIэгъуэнщ... Я динри зэтехуэркъым абыхэм. Дауэ ар къызырыбгурыIуэнур?

А н э м (ерагъкIэ эфIэту аращи, щIэнэкIалъэу погуфIыкI). Зи щхъэр гъуанэм къыгурыIуэнукъым ар!

С и д о р ч у к (губжь хэлъу). ЗэтепIэ уи жъэр, фызыжъ делэ, упсэуну ухуеймэ!

П о д п о л к о в н и н ы м (и нэр къригъэжу). Сыт гъуанэ мыбы зи гугъу ищIыр? Делафэ къызиплъауэ ара?

А н э м. Губзыгъэу къэплъытэ хъуну дэ псоми зы тхъэ дызэриIэр къызыгурымыIуэр! Псори и зэхуэдэщ Абы, лъэпкъ щIыкIури лъэпкъышхуэри. Си гъащIэм сыбольшевикакъым, ауэ сщIэращи, совет щIыхухэр псори зыщ!

П о д п о л к о в н и к ы м (губжъауэ икIи игъэщIагъуэу). Хъэхъэхь! Мы тхъэм иужэгъужа щIыпIэм щыпсэу дэтхэнэ фызыжъри политикэм топсэлъыхь! Еплъ абы жиIэм! ИгъащIэкIэ зэхуэмыдэнурат лъэпкъышхуэ, лъэпкъ къабзэмрэ лъэпкъ икIэмрэ! Ариец нэсыр славян былымым зэремышхъым хуэдэщ ар!.. Ариецхэр дуней псом щытепщэ хъуным куэд илэжкъым.

А н э м. Хэт ар зыщIэр?

П о д п о л к о в н и к ы м (хуэмышэчыжу). Сэ жыслам шэч ктытепхьэу ара?

А н э м. Цыхуртхэпэлъытэкъым, ауэ хаутэнуйкыгъэщлактым...

П о д п о л к о в н и к ы м. Сыту фызыжь делэ...

А н э м. Ирехъу апхуэдэу, сыделэщ. Ауэ сощлэ: уи анэми, ар псэумэ, куэд дэмыкыу нэпс щыгъэкынуш, уэ уигъеижу. Си кыуэр мыхъуми, лэщым пэфцла модрей къомым яль ящлэжынщ! Егупсы-сыт... Сыт уи анэм мы дунейм укыыщыттригъэхьар?

П о д п о л к о в н и к ы м (нэхэри кээгубжыу). Уи кыуэр кыэп-лъыхъуэу арат? Нтлэ, хэт мо вагоным деж узэпсэлъар?

А н э м (шынэ жыхуэплэр имыщлэу). Кызолъыхъуэ... Ахэр псори си кыуэщ сэ, белорусри, урысри, адыгэри! Псори сфлэгуэныхь мэхъу. Псоми я анэр согъей! Ауэ ар кызыгурымылуэным сыт жеплэклэ?!

П о д п о л к о в н и к ы м. Кызыгурылуэркъым... Уи быны-ращ флыуэ плъагъунур! Псори бын пхуэхъунукъым. Пцлыщ жыплэр, фызыжь делэ! Большевикхэм уи щхьэр зэрагъэклуэклэщ уэ. (Бадзэ Луихум ещхьу, и лэр ещл.) Луфш мыр аддэ! Флъэф мо щытлымыкклэ!

Дыдж гуэр ишха флэкла умыщлэну, п о д п о л к о в н и к ы м и нэклур зэхуешэ. У н т е р - о ф и ц е р ы м лэ хуешлри, хъумакуэхэри и ужыым кыоувэж, фы-зыжь тхьэмыщккэри здалээфу. Ибгъуклэ фочауэ макъ кыыщолу. Прожекторыр вагон щхьэгубжэм щытридзэм кыболъагъу гузавэу абы кыыт Л а л у р э А л и й р э я нэгур.

Л а л у (и гум щлыхъауэ). Хьэбыршыбырхэ! Яуклэщ фы-зыжь тхьэмыщккэр!.. Яуклэщ Алыхьым кыиукыныхэм! А Сидорчук ещлыжаклуэр си лэклэ стхьэлэнт. Уоу, Алыхь, цыхубз щыхьт ар! Ялыхь и псэр тыншыжауэ кыыщлэгъэкл!

А л и й (кызыэщлэплъауэ). Хэку-Анэр яхуэукынкъым! Щылэкъым ар зыукыфын къару! Яуклэми, кыэтэджыжынщи, и кыуэ-хэм кыащыжынщ!

Макъамэ гууз кыолу.

А л и й («Къамботрэ Лацэрэ» поэмэм щыщ сатырхэм кыоджэ).

Пэжым джатэ имылыгъми,
Гээр зы махуи яхуэщлынкъым,
Пцлыр кыэбэкыу, жьажьэу щытми,
Ар и бийми хуэубыдынкъым.

Мыкэрабггэр дэ ди гыусэщ —
Теклуэныггэр дымыубыдми,
Ди лэжыггэр тхьдэ лъаплэщ.
Ахэр пщыуэ кыигъэщлактым;

*Дэри пцІантІэр тхухахакъым,
Зы пщы гуэри и къапхъэныр
Мыкъутэну идзыфакъым.*

МафІэгу фий макъыр зэхыбох. Прожектор нэхур адэ-мыдэкІэ щызоуэ, гъэрхэр зэрыс мафІэгур йожьэ... Хьэхэр зафыщІыжу мэбанэ, нэмыцэ кІий макъри хьэ банэм ещхьу къоІу. Экранным А н э - Х э к у м р э А л и й р э къредзэ, абыхэм зыри къазэрытемыкІуэнур ІупщІ ищІу.

ЕТИУАНЭ ТЕПЛЪЭГЪУЭ

Іуэхур щекІуэкІыр Налшыкщ, Горькэм и цІэр зезыхьэ уэрамым тет щэщІрэ етхуанэ унэрщ. Минрэ щибгъурэ плыщІрэ зы гъэщ, августым и кІэщ. ПщыхьэщхьэхуэкІуэщи, дыгъэ бзийхэр кусэу къыщІедзэ етІуанэ къатым тет фэ-тэрым и пэшышхуэм. Мыбдеж щекІуэкІхэм якІэлъыплъ хуэдэщ ахэр. Пэшыкум Іэнэ итщ, къыбгъэдэт тумбочкэм радиоприёмник тетщ. СтІольщхьэм «Социалистическая Кабардино-Балкария» газет зытІущ тельщ. Унагъуэр зей К о н о в а л е н к э Іэнэм бгъэдэсщ, зауэл фащэ цыгъыу, и пщэ щІыІухэр пхакъыми, джанэ щІагъщІэлъыр къыдощ. Ар лыку зэлэщІэлъщ, и щхьэцыр кІэщІу щІэщаш, пащІэ Іув тетщ. Лыр дихьэхуэ газет йоджэ. РадиомкІэ усэ къат. Абы газетыр егъэтІыльри, радиор дрешей.

*Еуэ, шагъдийхэу гъэшхакэм
Къэбэрдей щІалэр техутэ,
ПцІащхьуэр щІэмыхьэу щІэгъапхьуи,
Лъэпщ джатэр нобэ гъэхакхуэ!
Ди хэку къыхэкІа шухэр
Лыгъэ зехьэпІэ дихуащ,
Феуэ фашистхэу лъыгъажэм,
Ди хэкум ахэр къепхьуащ.
Тхьумэнищ ди бынхэр, анэжъхэр,
Тхьумэнищ адэжъхэм я лъапсэр,
Фашист лъэбжъанэм фІэтхынищи,
Хуит къэтщІыжынищ ди къуэшхэр.*

К о н о в а л е н к э (хъуцІэу, и щхьэ хуопсэлгъэж, япэщІыкІэ украиньбзэкІэ, иужькІэ урысыбзэкІэ). Щыгугъи щыс!.. Куэд щІащ уи къыщыжакІуэ БетІал хьэрэкъуакІэ зэрыдыхьэжрэ. И лъэужь Налшык къыдэнакъым а ещІыжакІуэ напэншэу «товарищ Калмыков» жыфІэу къефшэкІам! Уэ усэуцІырхьми пхуэфашэ къыплъысынщ, зэ умыпІащІэ! Сэ военкомым «хьэуэ» къызжепІэну дэнэ укъыкІа уэ езыр?!
Р а д и о м к ъ е т: «Иджыпсту федгъэдэІуащ Къэбэрдейм и усакІуэ пажэ ЦоджэнцІыкІу Алий и усэщІэм. Ар гум къыбгъэдэкІыу усакІуэм итхаш Хэку зауэшхуэр къыщыхьея япэ махуэхэм. Фигу къэдгъэкІыжынищи, 1939 гъэм Къэбэрдей-Балъкъэр АССР-м и Со-

вет Нэхъыщхьэм и унафэкIэ ЩоджэнцIыкIу Алий кыыхуагъэфэщаш гъуазджэмкIэ щIыхь зиIэ лэжьакIуэ цIэ лъапIэр»...

К о н о в а л е н к э (*губжъарэ зилыгъуэжу*). Аращ уэ укъезыгъэдри... ЩIыхь зиIэ... УсакIуэм апхуэдэцIэ хуигъэфэщэнущ хэт и делэ зигу къэкIар?! Ауэ къэсынщ зэман... Псори кыыфIурьдгъэхужынкъэ, уэри уэ пхуэдэхэми. Псори уигу къэзгъэкIыжынщ...

Тумбочкэр кызылэхри, аркъэ зэрыт джырафинэр кыидех, стэканым ирегъахуэри, зэуэ иреф. БжэмкIэ маплъэри, джырафинэр дегъэувэж. Радиор ирешэх, мащIэу зэхэпхуу къанэу.

Р а д и о м к ъ е т: «Областым и парторганизациэм и унафэкIэ Къэбэрдей-Балъкъэрым и промышленнэ IуэхущIапIэхэм я лэжьыгъэр зауэ хуэлухуэщIэм траухуэ, фронтым зыщIагъэкъуэн папщIэ. Фашизмэм текIуэным и Iуэхум ди республикэм и лэжьакIуэбэм къарууэ яIэр ирахьэлIэ».

ЗауэлI фащэр зыщыгъ лыр щхьэгъубжэм бгъэдохъэ, хэгупсысыхьауэ. Зэуэ и Iэр ещI, зыгуэр кызыэрилъэгъуар IупщIу.

К о н о в а л е н к э (*и макъым гуапагъэ щIилгъхьэнущ хэту маджэ*). Али Асхадович! Уа, дунейм утеткыыми, апхуэдизэрэ лажьэ щыIэ! Сыножьэурэ си нэр текIыжащ. ШIэидэти, уипхьу тхьэлухуд цIыкIухэми сеупщIащ, уэращ сымыгъуэтыр. Моуэ зы сыхьэт ныкъуэкIэ кыыщIыхьэт, кхьыIэ, си гъунэгъужь, шеибжьэ мыхьуми дызэдефэнщ, дызэпсэлъэнщ! (*Макъ бзаджэкIэ, хуэму, Алий зэхимыхын хуэдэу.*) ПхузиIэщ сэ уэ псалъэмакъ...

А л и й (*Иейуэ хэплъэу, ешауэ*). Хъунщ, сынэкIуэнщ. Моуэ унэмкIэ зэ сахэплъэнщи...

К о н о в а л е н к э (*зэхэуфауэ щхьэгъубжэм кыыIуокIуэтри, губжь зыщIэт макъкIэ*). Шейнычыр тегъэувэ, фыз! ХьэщIэ диIэнущ...

Р а д и о м к ъ е т: «Къэбэрдей-Балъкъэрым и гуащIэрыпсэхуэм, совет цIыху псоми къакIэрымыхуу, социалист зэхьэзэхуэм щапхьэфIхэр щагъэлъагъуэ. IуэхущIапIэу, колхозу, МТС-у областым итыр зэщIегъэуIуэ зэпеуэм. Псори зыхуэунэтIар фронтым зыщIэгъэкъуэнырщ, ди текIуэныгъэр къэгъэблэгъэнырщ». АдэкIэ цIыхубз дикторым кыыпещэ: «Совет цIыхубзхэр дыкъимыкIуэту и ужь дитынущ фронтырэ фронт щIыбагъымрэ хуэлэжьэным. Зауэм Iут ди лыхьужьхэм япIэкIэ дытетIысхьэнущ тракторхэмрэ комбайнхэмрэ, дылуувэнущ станокхэм, машинэ рулхэр дубыдынущ»...

К о н о в а л е н к э и щ х ь э г ь у с э м (*гуанэу*). Къеблагъэ, Али Асхадович, къыщIыхъэ! Щхьэгъусэр къыппоплъэ. Мес, си шейнычри къэвакIэщ.

А л и й. Упсэу, тхьэр арэзы къыпхухъу.

К о н о в а л е н к э (*радиор нэхъри ирешэхри, и IэплIэр хузэIухауэ къыщIыхъам пожъэ, ауэ Алий ар зэрыфIэмыфIыщэр болъагъу*). Уэ еблагъэ, Али Асхадович! Дызэгъунэгъуу допсэури, дызэрылбагъуркъым, зикI. Дызэхуэзэн хуейщ нэхъыбэрэ, дызэныбжъэгъун хуейщ уэрэ сэрэ. (*Хэкъузауэ*.) Хуабжъу дызэныбжъэгъупхъэщ, бжесIэнци! Нобэризэм щхьэусыгъуэ пщIакъыми, ари хьарзынэщ, Али Асхадович. Тыс, къыдыхъэ моуэ... Сыту угува?

А л и й (*къыныгуфIыкIыу*). Типографием сыщыгуващ нобэ.

К о н о в а л е н к э (*игъэщIагъуэу*). Сыту пIэрэ? УсэщIэ тебдзэрэ?

А л и й. КъэпщIащ. Обкомым и унафэкIэ ди усакIуэхэм я тхыгъэхэр зэхуэхъесауэ къыдыдогъэкI. Иджыпсту версткэм сыхэплъэжыну къеIысхыжауэ аращ. Сыт хуэдэ тхыль жыIэт. «Псоми Iэщэр фузэд» — аращ фIэтщар. Тхыль бэлыхъ хьунущ. Пэжу, усакIуэхэм я нэхъыбэм зауэ нэужьыращ ар щалбагъунур. Фронтым дэкIахэщ куэд, хэкупсэм зэрихабзэу.

К о н о в а л е н к э (*зытэлайкIэ щыма нэужь*). Iэмал имыIэу себгъэджэнщ, къыдэкIмэ.

А л и й (*дихъэхауэ пещэ*). Усэ гуэрхэри ди газетым къытрадзакIэщ. Ар сыт хуэдэу зэрызэхуэтхъэсар! И ныкъуэр усакIуэхэм я Iыхъыхэм къеIысхаш, хэти фронтым здыIутым итхауэ къригъэхъащ ТхакIуэхэм я союзым. (*Гу лъетэ и усэхэр зытет газетыр тумбочкэм зэрытелътым*.)

К о н о в а л е н к э. Хэкупсэм зэрихабзэу... Сыту пэжу жыпIа... Ди шейр хъэзыр хьуну зэ?

А л и й (*укIытауэ*). Iэмалынщэкъым, дыпсэльэфыркъэ шей хэмытуи.

К о н о в а л е н к э. Зы шей дызэдемыфэу здэнукъым. Нэхъ гуащIэу зыгуэри...

А л и й. Хъэуэ, сефэркъым. Си лъатэр къызоуз. Ядэркъым дохутырхэм.

К о н о в а л е н к э. Ягъэ кIынтэкъым зытIэкIу... Хьунщ, зэрыжыпIэщ... Сэ сщIэращи, си хэкуэгъу усакIуэшхуэ Тарас Шевченкэ и жагъуэу щытакъым зы бжъэ щIыкIу иригъэжэхыну.

К о н о в а л е н к э и щ х ь э г ь у с э м. Шейр хъэзырщ!

К о н о в а л е н к э (*щIэнэкIалъэу*). Сыту фIыт, ярэби! (*Мэтэдж, бжэмкIэ макIуэри шейныч, фалъэхэр, хъэлыгъуанэ щIыкIу зэрылъ вазэр подносым тету къыщIехъэ, и IэкIэ кърегъахъуэ*).

А л и й (*шей зэрйт фалгэмрэ шейцИэтымрэ кэриЛыхыурэ*).
Упсэу, си гьунэгьу... НтIэ, сытыт укьыщIысхуейр?

К о н о в а л е н к э. А зэ жыхуэсIаращ, Али Асхадович! Арды-
дэращ!

А л и й. ЖыIэт, сынодаIуэ.

К о н о в а л е н к э (*зиггэфэрыщIу*). Мыр сыт, пщыггупщэжауэ
ара сынызэролъэIуар?!

А л и й. КъысхуэщIэжыркъым, уи жагъуэ умыщI.

К о н о в а л е н к э. Дауэ? Гъатхэм дыщызэпсэлъам бжесIати...

А л и й. КхъыIэ, сигу къэгъэкIыжыт.

К о н о в а л е н к э. Си фызым и шыпхъур «Кабардинка»-м
хыхъэну и нэ къокI. НэгъуэщI хъуэпсапIэ иIэжкъым, артисткэ хъу-
ну хуейщи. КIуэ аракъэ, си фэр трех, мыдэ и малъхъэм дуней псор
къыдоджэрэзэкI жыпIэнщ. ЕджапIэ нэужьым къафэм тIэкIурэ хэ-
тащ езыр. Моуэ гьунэгьу хабзэу зэфIэдбгъэгъэкIыркъэ мы Iуэхур.
Сэри уи фIыщIэр згъэкIуэдынкъым... ДызэгурьIуа?

А л и й (*ткIуйуэ*). Хъэуэ, дызэгурьIуакъым. Уи жагъуэ умыщI,
си гьунэгьу.

К о н о в а л е н к э (*зызэтриIыгъэу*). Сыт абы хэлъыр, Али
Асхадович? КъызгурьIуэркъым.

А л и й (*зэрыткIуйуэ, и нэм занщIэу щIэллгъэу*). Гупыр ирид-
гъэкъуащ, Iэи традзэжащ.

К о н о в а л е н к э (*губжъыр къыфIыдыхуу*). Ар дауэ? Мы
хъыджэбзым зы талант бгъэдэмылну ара, социалистическэ коллектив
къызэрыгуэкIым хэбгъэхъэ мыхъуну? Уэрэ сэрэ хуэдэ къыщыжакIуэ
зэриIэу ари?!

А л и й (*зэпIэээрыту*). Зэ догуэт. Уи щыкъу хъыджэбзым талант
имыIэу жысIакъым сэ. Ауэ, си ныбжъэгъужь, сэ «Кабардинка»-м
и унафэ сщIыркъым. Пэжщ, ТхакIуэхэм я союзым и унафэщIыым и
псалъэм пщIэ гуэри имыIэу схужыIэнукъым, ауэ...

К о н о в а л е н к э (*триггэчыныху*). Аращ сэри щIыбжесIэр!

А л и й. Уа, къызэдаIуэт. «Кабардинка»-м хэтынухэр зырызыххэу
къыхащыпыкIащ, адыгэ къафэр зи лъым хэт адыгэ хъыджэбзхэрщ
хагъэхъар. Къафэм и закъуэкъым, адыгэ хабзэри бжыфIагъри къы-
далъху абыхэм, ахэр...

К о н о в а л е н к э. КъызгурьIуэркъым зыри, Али Асхадович.

А л и й. Дауэ къыбгурьызгъэIуа хъуну... Уэ узауэлIщ, лIэщIыгъуэ
куэдкIэ ди лъэпкъым къыдекIуэкIа щэнымрэ хабзэмрэ упэлэщIэщ...

К о н о в а л е н к э. Дауэ, дауэ жыпIа?! Ди лъэпкъым, жыпIа?
ЛIэщIыгъуэ куэдкIэ, жыпIа?

А л и й. Ардыдэщ. Иджыпсту къалэнышхуэу къытпэщытIщ лъэп-
къым и къупщхъэмрэ и щэнхабзэмрэ хъумэныр, ныбжъкIэрэ адыгэм

къадеклуэкла щытыклэмрэ хабзэмрэ мыклуэдын щхьэкIэ. Аракъэ сэ къэфаклуэ гупми, театрми сакIэрыщIауэ я Iуэху щIызесхуэр. БжесIэнци, сропсэу сэ абы иджыпсту. Къыдэдалуэхэм, къыдэплъхэм, ди щIэблэм ялэщIэху хьунукъым ди адэжьхэм я щIэиныр. IуэрыIуатэр зэхуэтхьэсу, сыт хуэдиз экспедицэм сыхэтами пщIащэрэт... Иджыпсту си хьуэспапIэу сызэлэжьыр бжесIэн? Къафэмрэ Къызбрун щыгум кърадзыха адыгэ хьыджэбзым теухуауэ тхыдэм къыхэщыж хьыбарыжьымрэ зэпысщIэну сыхэтщ.

К о н о в а л е н к э (*и нэгум зихъуэжарэ зэхэуфауэ*). НтIэ, си фызым и шыхьур фи лъэпкъ пщIальэхэм зыкIи изагъэркъым, ара?

А л и й (*Iэнкуну*). Уи жагъуэ умыщI, кхьыIэ. Сэракъым а пщIальэхэр къэзыгъэувыр, къэралыращ. НэгъуэщI коллективхэри щыIэщ, апхуэдизу искусствэм и гур щетаклэ...

К о н о в а л е н к э (*къызэщIэнауэ, ауэ зызэтриIыгъэу*). М-м... СщIэркъым, сщIэркъым. Ауэ, пэжыр жысIэнци, сэ уэсщIэнутэкъым ар, зыгуэркIэ укъызэлъауамэ.

А л и й (*и щхьэр течауэ*). КхьыIэ, уи фIэщ щIы бжесIэр. Къэфаклуэ гупым хэтхэм пыухыкIауэ зы теплэ гуэр яIэн хуейщ. Хьыджэбз цIыкIухэр хэщыпыхьауэ къыхахащ: псори зэхуэди-зу щхьэпэлъагэу, псыгъуэ цIыкIухэу, щхьэц фIыщIэхэу. Уи щыкъу хьыджэбзыр, зэрысщIэжымкIэ, сырыху цIыкIуцц, уи щхьэгъусэ да-хэм ещхьу. ИтIанэ, къысхуэгъэгъу, тIэкIу пшэр цIыкIуцц. Мис уэ уи щхьэгъусэр нэхъ щхьэпэлъагэщ икIи нэхъ Iэпсыгъуэлъэпсыгъуэщ, мис ар фIы дыдэу яхэзэгъэнут, тIэкIу нэхъ щIалэу щытамэ...

К о н о в а л е н к э (*къыщылъэтауэ, пэшыр къызэхекIухь*). Сэ, пщIэрэ, зымахуэ сыкъеджат Тарас Шевченкэ хуэптха усэм. Пэжыр жысIэнци, гуитIщхьитI сищIат...

А л и й (*и нэщхьыр зэхэлъу*). Сыт уигу нэмысар, си гъунэгъу?

К о н о в а л е н к э. Мис мы сатырхэр, псалъэм папщIэ:

*Къэдабэ плъыфэу Украинэ губгъуэм
Уэ гыбзэ гуауэхэр хузэбнэкIащ,
Кавказ бгы щхьэхухэр лъыкIэ зылахэм
Уи шхыдэ макъхэр ебутIыпцащ.
Сэрщ а бгырысу зи адэжьхэр хейуэ
Зи щIы хьэлэлым траукIахэр.*

А л и й. Сыт абы мыхъуну хэлыр? Ар ди тхыдэщ, пэжыр зыми хуэгъэпщIуакъым. ИлъэсищэкIэ еклуэкла Кавказ зауэжьым ди лъэпкъым гуIэгъуэу къыхуихьар зымыщIэр хэт?..

К о н о в а л е н к э. Е-ей, къемызэгъщ иджы а жыпIэр. А зауэмрэ абы къыкIэлъыкIуа революцэмрэщ бгырыс лъэпкъхэм щхьэхуи-тыныгъэрэ щIырэ езытар.

А л и й (зыхуэмыубыдыжу, губжьауэ). ПцЫы зэфэзэщ! Сыт хуэдиз уасэКІэ? Сыт хуэдиз лыкІэ?! Узытепсэлыхьыр кыбгурылуэрэ уэ езым? Урысей пащтыхьыгъуэра? УмышцІэмэ, еджэ Пушкин, Толстой, Лермонтов сымэ.

К о н о в а л е н к э. Деджащ, зи щІыхьыр ин! Псоми деджащ! Тхыдэм дыщыгъуазэщ дэри.

А л и й. Сыт-тІэ а узэджахэм кыыхэпхар?

К о н о в а л е н к э. Бийм и лъэныкъуэ хъуа епцІыжакІуэ Іэджем я хыбар хэтц, мис аращ кыыхэсхар.

А л и й (кыызэщІэплъауэ). Сэ абыкІэ сыарэзыкъым. Зыри кыбгурымылуауэ аращ абы кыкІыр. Кавказ зауэжыыр зэрыпхъуакІуэ зауэу Кавказ псом щекІуэкІащ, сэ си лъахэ сыщальхуари хэту. Аращ абы и мыхъэнэр, зэман дапщи дэгъэкІи. Апхуэдиз адыгэ зыгъэкІуэдам, нэхъыбэжым я лъапсэр нэщІ ищІу хэкур езыгъэбгынам сыт узэреджэнур? Дауи, ар иджы пхузэгъэзэхужынукъым, ауэ пэжыр пэжу къэнэжын хуейщ.

К о н о в а л е н к э. Мис иджы кыызгурылуащ псори! Псори!

А л и й. Сыту пІэрэ апхуэдизу кыбгурылуар?

К о н о в а л е н к э. А уи хэкупсэ жыхуэпІэр фэрыщІагъщ, псэ фІейр къуэбгъапщкІуэу аращ!

А л и й (къотэдджыж). Узэрыхуейуэ зыгурыгъауэ! Сэ абы сызэреджэр уи хэку цІыкІум хууиІэ лъагъуныгъэщ!

К о н о в а л е н к э. Хэкушхуэр-щэ? Бий гущІэгъуншэм лъабжьэкІэ ихь Хэкушхуэр фІуэу умылбагъужу ара, ныбжьэгъу усакІуэ? Е «зисхъэн усакІуэ» жысІэмэ, нэхъ къапщтэрэ? Ухуейкъэ ди Хэкушхуэм укыщыжыну?

А л и й (гуащІэу). Къызэджемэ, сыкыщыжынууц, къэрабгъэм сащыщакъым си гъащІэм! Уэ сызэхэпщІыкІынукъым зэи. Сэ зи гугъу сщІыр ди тхыдэм, адыгэм, шэрджэсым, уеблэмэ балъкъэрым я тхыдэм и Іыхъэщ! Дызыщыпсэу Хэкушхуэм щхъэкІэ си гъащІэр стынуи сыхъэзырщ!

К о н о в а л е н к э. ФІэщІыгъуейщ. Зи насып кыкІахэм уащыщ уэ, хэти ещІэ.

А л и й. Сыту пІэрэ насыпышхуэу кыызэуэлар?

К о н о в а л е н к э (и дзэхэр зэтрикъузэу). Мис а кыпщхъэщыжхэрщ жыхуэсІэр. Ахэр мыхъуамэ, илъэсищ-плы ипэкІэ а уи ныбжьэгъухэмрэ уи егъэджакІуэхэмрэ здэкІуам уакІэлъыкІуэри уащыгъупщэжат. Цагъуэ Нурий жыпІэн, Дым Іэдэм жыпІэн, Нало Жансэхъу жыпІэн — хъункъэ ар бийхэм я цІэу? Уи гугъэ дяпэкІи псори кыпхуэгъуу екІуэкІыну? Хъэмэрэ ящыгъупщэжа уи гугъэ минрэ щибгъурэ щэщІрэ тІу гъэм, Бахъсэн районом и инспектору ущылэжъам, колхоз Іуэхур умыгъэдахэу, къуажэдэсхэр партым и унафэм

пэщлэбгъэувэну узэрэхатар? Зы усэ цыкы буцырхэмэ, псори теплэфэжа уи гугъэу ара? Хъэуэ, зиусхъэн! (*И Iэпэр ищхэмкIэ еший.*) МобыкIэ фIы дыдэу ящIэж Тыркум щыблэжъахэри, иужькIэ Франджым щыбгъэхъахэри. Сыт уэ щыпщIар а капитализмэм и гъуэмбым? Хэт-тIэ, икIэм-икIэжым, уэ узыхуэлажьэр, Щоджэн-цыкы Алий?

А л и й (*зызэтриIыгъэу*). Делагъэщ жыпIэр. Делагъэ зэфэ-зэщI! Ди цыхубэрщ сызыхуэлажьэр!

К о н о в а л е н к э (*Iэлу*). Ахъей, цыхубэм я бий Къалмыкъ БетIал и блыгум ущIэтыну тынш икIи хуабэ хъунт. Ауэ Къэбэрдейм и усакIуэ пажэми къыхуэгъун хуейтэкъым мыпхуэдэ жылэклэр: «Совет вла-тым и унафэщIхэм я гугъэу пIэрэ гупсысэ щхъэхуитыр дакъузэкIэрэ Урысейм сэбэп зыгуэркIэ хуэхъуфыну?» ДымыщIэ уи гугъэ уи усэ-хэм ящыщ зыгуэрхэр къытебдзэми, нэхъыбэр зэрыбгъэпщкIур? Сыту пIэрэ ахэр зытеухуар? Къыдгурьыбгъэлуэфыну?.. Аращ-тIэ.. Дэри дынэфкъым.

А л и й (*и пIэм къришауэ*). ГъэщIэгъуэнщ уэрэ сэрэ зы хъэуакIэ дыбэуэн хуейуэ къызэрытхуихуар!

К о н о в а л е н к э (*нэхъри къызэрыкIауэ мэкIий*). Умыбауэ-тIэ! Умыбауэ! НэгъуэщIыпIэщ дяпэкIэ уэ ущыбэуэнур, мис иджы абы шэч лъэпкъ къытесхъэжыркъым сэ! УмыпIащIэ, улуувэнщ а уи нэ къызыхуикI фронтым, сэ слъэкI къэзгъэнэнкъым абы папщIэ.

А л и й (*срагъыу зыIыгъыу*). Шэч къытесхъэркъым. ФыщIэ пхузощI, занщIэу блыным себгъэувэлIакъыми...

А л и й р э К о н о в а л е н к э р э, зэрылбагъу зэрымышур IупщIу, зызэхуагъэ-зауэ зоплэ. Макъамэ гууз къоу.

ЗытэлайкIэ сценэр кIыфI къохъури, нэху хъужа иужькIэ нэгъуэщI пэщ цыкы долбагъу, япэ къатым хэту. А макъамэ дыдэр хуэму къоуэ. А л и й стIолым бгъэдэсщ, гукъыдэж иIэкъым. СтIолыщхъэм уездыгъэ щыщIэгъэнащ. А л и й и Iэрытххэм хэплъэурэ, пIащIэу зэщIекъуэ. И щхъэгъусэр хуэму къыщIохъэ.

Ш э I и д э т (*Iэдэбу и щхъэгъусэм кIэлъоплэ*). Сабийхэр жеи-жащ... (*Лыр зэрызэхэуам гу лъэтэ*). Зыгуэр къэхъуа, Алий? Щхъэ узэхэлъ мыпхуэдизу? Пщэдэй аргуэру Бахъсэн пшэну уи Iэрытххэр? Бгъэсыжыну ара?

А л и й (*зыри жимыIэу зыкъомрэ хоплэ*). Хъэуэ... Ауэ пэжу къыщIэкIынщ уэ жыпIэр. Быдэу гъэпщкIун хуейщ мыхэр. Ди къуажэжъ Старэ Крепостым зыми къыщIалъыхъуэнукъым мы си Iэрытххэр. Мыбы (*тхылъымпIэ зэтелъхэм и Iэр трелъхъэ*), сы-зыщытхъужынщи, стхам я нэхъыфIыр хэлыщ, абы нэмышIкIэ нобэ ущIаукIынкIэ хъуну куэди. Нэзмыгъэсауи Iэджи къэнащ, бетэмал... Ауэ... сабийхэмрэ уэрэ дзыхъ фтесщIэркъым, зыфхъумэн хуейщ. ПхузэфIэкIыххэмэ, схуэхъумэ мы тхыгъэхэр, ШэИдэт. Хэт ищIэрэ,

зэм-зэм кытрадзэнкИи хьунц. Сыпсэумэ, сыхэлэжьыхьыжынц иджыри...

Ш э I и д э т (*кэщтауэ*). Сыт кьэхьуар, Алий? ЕтIуанэ кьатым тес ди гьунэгьум деж укьызылэхьауэ укьехыжащ. УгуфIэжу укьэкIуэжати нобэ, тхылыщIэм и вёрсткэр кьэпхьри.

А л и й. Пэжщ, сыгуфIат. Ауэ, пьагьурэ, цIыху тэмэмым и гьащIэр зы напэншэм щепха щыIэщ. Ди гьунэгьури абы ящыщц. Хуэсакъ абы, ШэИдэт, цIыху щIагьуэкьым ар!

Ш э I и д э т. КхьыIэ, сумыгьэшынэ... Дыкьащыну ара? Апхуэдэ шынагьуэ щыщыIэхэм деж уи Iэрытххэр зэщIэпкьуэу Бахьсэн пшэурэ щыбгьэсу щытащ. Иджыри дгьэсмэ нэхьыфIу пIэрэ?

А л и й (*игу щIэгьуу, щхьэгьусэм йоплэ*). Дыкьащыну кьыщIэкIынц. ПшIэнукьым... Ауэ мыхэр бгьэсынкIэ Iэмал иIэкьым! Мыбы си гупсысэ нэхьыщхьэхэр, си гущIагьщIэлэхэр итц! Хьэуэ, си псэм хуэдэ, мы тхыгьэхэр зыми Iэрыхьэ хьунукьым, дауэ тцIыми тхьумэн хуейщ. Дауэ тцIыми! Ди бынхэм папщIэ, ди Хэкум папщIэ! КьэкIуэнум папщIэ. И чэзур кьэсмэ, кьащхьэпэжынц льэпкьми фэри.

Ш э I и д э т. Хьунц, Алий, кьызгурыIуащ. Умыгузавэ, гьэпщкIупIэ кьахуэзгьуэтынц сэ абыхэм.

А л и й (*ешауэ, погуфIыкI*). ЦIыхубзхэм гьэпщкIупIэ нэхь я куэдщ, дауи.

Ш э I и д э т. Мис мы сундукым дызолхьэри, Кьэхьун изогьашэ си шыпхьум деж. Абы хьума щыхьунуц ар... Ауэ... си псэм ещIэ, мы Iэрытххэм я закьуэкьым уэ узыгьэгузавэр.

А л и й (*кьотэдж*). Гьэхьэзыр си хьэпшыпхэр, ШэИдэт. Куэд мыщIэу фронтым сагьэкIуэнущ.

Макьамэ гууз кьоIу. Ш э I и д э т и нэхэм щIэдиыхьащ гуауэрэ нэпсрэ. А л и й абы бгьэдыхьэри гуапэу IэплIэ хуищIащ.

ЕЩАНЭ ТЕПЛЪЭГЬУЭ

Минрэ щибгьурэ пльыщIрэ зы гьэм и ноябрь мазэм и пэщIэдзэщ. Дунейр уаещ. НэмышэIуэр гьущI кIапсэ банэ тIуащIэкIэ кьэхухьащ, пльыр льагапIэхэр кьащхьэщытц, прожекторхэм, зызэбладзу, Iэгьуэблагьэр кьагьэнэху. Шэщу щыта гуэщыжьхэр, жыжьапльэу щыболбагьу. ЩIэх-щIэхьурэ пулемёт уэ макьыр кьоIу, адэ-мыдэкIэ щызэхьыбох уIэгьэ ящIахэм я щэIу, гыз макьхэр. Сценэ гупэм гьэрхэр сатыру еувэклауэ щызэхэтц. Санитар блоккIэ зэджэ баракым кьыщIаша сьмаджэхэр, кьарууншэ хьуахэр, шхын кьратыным поплээ. Шхын гуэшыпIэм пэгьунэгьуу, ерагькIэ зэфIэтрэ зым адреим зыщIигьакьуэу, щытц кьашагьащIэ бгырысхэр, абы яхэтц А л и й, Л а л у, М э с х ь у д. Абыхэм я ужьым итц уIэгьэ ятельным зи кьарур щIиха урыс щIалэхэр, я ныбжькIэ ильэс тIощIрэ тху-щэщI нэхьыбэ хьуркьым.

Шхыныр зыгуэш пщафIэ бэвыр зэпымычу ятоклие гьэрхэм: «Кьащтэ уи шынакьыр! БлэкI! Зыгьэхьей!». Макь гьумыщIэкIэ абы дожью зи бгьум мыжурэ пIащIэ

кIэрыщIа штабс-фельдфебелы р: «Форбай! Форбай! Форбай!» («БлэкI, блэкI!»). Унтер-офицер Мозербах кIэрахуэ и бгум гуэлу кыщытщ, зэм щымщ, зэми и дэлэпыкыуэгъухэм ящытху хуэдэурэ егъэпIащIэ.

Мозербах. Гут! Карашо!

ПщафIэм (и цхьэр кыхуигъэщхьыурэ). Гут, пан офицер!
Ауэ сытми гут!

Штабс-фельдфебелы м. Форбай! Форбай! Форбай!

Мозербах (штабс-фельдфебелым зыхуигъазэу). ЩыIэщ нобэ. (Гъэрхэр игъэпIащIэу ящIокIие.) Шнель, шнель! Бистро кушаты, карашо работаты!

Лалу (цэхуу). Еплыт мо шхын зыгуэшыжьым. Сыту псынщIэу зрагъэса мобыхэм я дзэлыфэр хуатIрэ дыдейхэм хьэм ещху «ебэну». Дэни кыкIрэ апхуэдэ напэщэжхэр.

Али й. Псэуну хуейхэщ. Я лъэпкыгъухэм нэхъ хуабжыу «ебэныхукIэ», я Iуэхур нэхъыфIу аращ абыхэм.

Мозербах. Хэт мыдалуэми, шхын иратынукыым! ЕтIуанэу шхын кыищтэну бгъэдыхьэм удын ихьынущ!

Лалу. Плъэгъуа нэжэс!

Белорус Иван (Алий жиIэр зэхихащи, макъ икIакIэ, къару-уншэу). Щыхуу дабжыркыым дэ мыбыхэм. Дэри щыху сурэтым дитыжкыым. Iэмалыншагъэм и IэмыщIэм уихуамэ, сыт пщIэн. Щыхугъэ сыт жыхуэпIэхэр щыщыIэкыым мыбдеж, хьэкIэкхуэклагъэр щытепщэ хьуащ. Ди гъащIэр мыбыхэм я IэмыщIэ ильщи, дыкъезыгъэалыни щыIэкыым, тхьэ IэмыркIэ зыгуэр къэмыхъумэ.

Али й (игъэщIагъуэу). Уи ныбжьымкIэ гъэщIэгъуэну уогупсысэ. ЩIэныгъэ уиIэу, куэд уеджауэ кыщIэкIынщ уэ урыс щIалэр. Ауэ пасэлукъэ апхуэдизу куууэ гъащIэм упхрыпльыну? АрщхьэкIэ... мы дыздэщыIэм ущыIэу гугъуц нэгъуэщI зыгуэр уегупсысыну, Iэмалыншагъэмрэ мэжэщIалагъэмрэ кыищынэмыщIа.

Белорус Иван. Ущоуэ, ныбжьэгъу, сэ сыбелорусщ. Ауэ, мис мы си ныбжьэгъур урысщ, ари Иванщ. Зы барак дыщIэсщ фэрэ дэрэ. Дыгъуасэ фыкыщашам фыслъэгъуащ.

Али й. ДызэрыщIыхунщ-тIэ. Сэ сы-Алийщ, си гъусэхэр Лалурэ Мэсхьудрэщ. Кавказым кыкIауэ куэд исщ мы Iуэм, ахэр барак нэхъ жыжьэм щалыгъщ. Дэ щыр мыбы дыкыагъэклауащ. Сэ сызэрыкыару-уншэра хьунщ, мыдрейхэри уIэгъэщ.

Урыс Иван. Ди баракым щIэсыр псори апхуэдэщ, зи лъэ щIэхуащ е уIэгъэщ. Фэр щхьэкIэ зыгуэр лъэлуащ зэрыжалэмкIэ, хьумакуэхэм ящыщу зы лышхуэ.

Мэсхьуд (щIыIэ-щIыIэу). Дигъэунаи... Ди лъахэгъухэр зэрыщыту абыкIэ къэнащ.

Али й. Шум игу кIуэдмэ, шыри жэркыым. Уигу умыгъэкуэд, щIалэфI!

М э с х ь у д (*гьумэтIымэу*). Ажалым дэнэ ущыпэплъэми псори зыкьэ?..

У р ы с И в а н. УщIалэлүэщ уэ иджыри. Фи псэр пытци, а кьыфщхьэщыжам тхьэ фыхуелъэлү. Гузэвэгъуэшхуэм фыкьригъэла-ми фщIэркьым абы... Адыгэхэр мо шэдымкIэ яхуа си гугъэщ.

М э с х ь у д. Фи тхьэракьым дэ дызэлъэлүр, Алыхьыращ!

А л и й р э Л а л у р э я гьусэ адыгэ щIалэм хуэмыарэзыуэ йопль. Ауэ тIуми зыри жалэркьым.

А л и й (*Мэсхьуд зыхурегъээзкIри*). Мыпхуэдэу умыгурбиян, кьекIуркьым ар адыгэ напэм. Зыри кьыдащIакьым дэ мы щIалэхэм. (*ИужькIэ белорус Иваным зыхуегъазэ.*) Хэту пIэрэ а лыри?

Б е л о р у с И в а н. СщIэркьым, тэтэрхэм ещхькьым. Хьума-кIуэхэм тэтэр куэд яхэтщ... Кавказым кьикIауэ хузогъэфащэ. Аращ, е адыгэщ, е балъкьэрщ. Куэдым ядэлэпыкьуауэ ягъэхьыбар. Ауэ зыми жевмыIэ, бэлыхь фыхэхуэнщ ари фэри. Долэтджэрий жалэу зэхэсхащ и цIэр. И унэцIэр сщIэркьым.

Л а л у. Дыгъуасэ гу лъыстат сэри абы. Хьумакуэхэм елушашэрт ди дежкIэ кьаплъээрэ. ТеплъэкIэ адыгэм ещхьщ.

М э с х ь у д. Пэж дыдэу баракхэм адэкIэ шэд? Дыдейхэр яшэнкIи хьуну абыкIэ?

У р ы с И в а н. Аращ ягъэхьыбарыр. Ауэ, хэт ищIэрэ, а До-лэтджэрийм кьригъэлыфынкIи хьунщ фыфейхэр. Шэдыр куу дыдэ-кьым. Щыху минхэр ирахулауэ Iутщ абдежым. Зауэли, цIыху мамыри — Iэджэу зэхэкIутащ. А тхьэмыщкIэ кьомыр жэщ псом я лъэгуажьэм кьэсу псым хэтагъэнщ. Я насыпыншагъэщи, жэщ кьэс уэшхри кьошх. Псыри щыIэмылщ, зэщIэштхьэу хуежьэнущ куэд мыщIэу. Ноябрь мазэщ, сыти жыли.

Б е л о р у с И в а н. Ди дежкIэ щыIамахуэр пасэу кьос, ауэ зэкIэ кьетIэтIэхьу щытынущ.

У р ы с И в а н. А шэдыпсым хэт тхьэмыщкIэхэм зыща-гъэпсэхур махуэм лэжьапIэм щахуращ. Абы я Iуэхур зэриухыр гурылуэгъуэщ. Хьэдэу щэ бжыгъэ... Ахэр гу цIыкIукIэ яшэ мо щихухэм адэкIэ щыIэ щытIым нэс. Ихуэжыркьым цIыхур мы Iуэм, аращ. Гьэрхэр изу, мафIэгухэр кьокIуэри-кьокIуэ, адэкIэ яутIыпщыныр кьызэтрагъэувыIащ зэкIэ. Уз зэрыщIалэри кьахыхьа-уэ жары кьрахьэкI, хэт тиф узщ, хэт ныбэ узщ. Мис а капитан Лан-гут жыхуалэ хьэщхьэрылуэращ псори зи кIэм кьикIыр. Сымаджэхэм сэбэп яхуэхьуным и пIэкIэ ищIэри? ТхьэмахуитI-щыкIэ шэдым хэта сымаджэхэр барак-баракIэрэ щIегуашэ...

А л и й. ЗэрыщIалэу, псынщIэлүэу зэтелIэн хуэдэу.

Б е л о р у с И в а н. Ардыдэщ.

А л и й. Клуэдыплэу аращ мыр. Андрей адыгэхэм я хыбар зэ-
хыумыхауэ плэрэ? Дэ зы вагон дыхъуу дыкърашэжьат, Гомель деж
иджыри зы тлощI хъун кыщытхагъэтIысхъат.

У р ы с И в а н. Къашахэр зэхадзри, заулкIэ зы баракым щалыгъщ.
Мис а фэ физдэщыIара хъунщ. Шэдым пэгъунэгъум.

А л и й. Гурылуэгъуэщ. (Лалу хуэму жрелэ.) Зэхэсхат сэ абы и
хыбар. Шэч кытепхьэрэ, Лалу, сэ ещIыжаклуэхэр цIыхум зэра-
хэзмыбжэм? Ауэ мо лым и Iуэхур нэгъуэщIщ.

Л а л у. Сыту?

А л и й. Таучэш лъэпкыыр Кавказым ирашауэ щытащ етлощIанэ
гъэхэм, совет властыр зэрагъэууу. Долэтджэрий ялэщIэкIри, хамэ
къэрал кIуауэ щытащ, Германыра си гугъэщ. Ауэ адыгэм и хэку
щыгъупщэрэ?! И гур кьелэ хъунти, мис иджы нэмыцэм ящIыгъуу
кыигъээжауэ, кьулыкьу яхуешIэ. Гъэр куэд къригъэлауэ зэхэсхат.
Адыгэхэм кыщынэмыщIа, ди Хэку кыкIа журтхэми ядэлэпыкьуащ.
КъызэрыщIэкIымкIэ, дэри абы ажалым дыкъригъэлащ мызэкIэ.

Л а л у (кыизэфIэээрыхъуэ). Нэмыцэм яхэтщ ар?

У р ы с И в а н. Дыгъуасэ фи насып текIуауэ фыбж хъунуш. Ауэ
мыбдежри нэхъ бэлыхькыым.

М э с х ь у д. Ауэ сытми кыкIа ди насып. Дауи щIыи, дылэнуш
хьэ лэкIэу. Мыбдежми мобдежми аракъэ ар?

Б е л о р у с И в а н. Иджыри зыгуэр вжесIэнут... Лангут мы
хьэпсым и япэ офицеру дэтщ, сытри и IэмыщIэ илзу. Тхьэмахум зэ
зэштегъэууэ ищIэри?

А л и й. Сыт ищIэр?

Б е л о р у с И в а н. Баракым кыщIохьэри, хъуаклуэ-щаклуэу
щIэтщ. Хьэфэ баш гуэр иыгъщи, гъэрхэм яхоплэ, зэштегъэуплэ
ищIынур кыыхихыу. Щы, плы, тху, зыхуейм хуэдиз. И гукъыдэ-
жым елбытащ. Епсэлбылэу щедзэри, зыгуэр игу иримыхьмэ, лбыр
кьалурыхуу еукI. Зыгуэрым и ней щыхуакъэ — и плэкIэр игу иримы-
хьамэ, е щхьэ плыжьмэ, псалъэм папщIэ, — занщIэу гъушI кIапсэ
банэм деж Iурегъашэ.

У р ы с И в а н. Езым и IэкIэ баракым щIиукIыхьаи тлээгъуащ.
ХьэдэщIэлъхьэ гупыр жэщи махуи мэлажьэ. Гум щIащIэри езыхэращ,
шыкыым. Из ящIри, йокъу щIытIхэмкIэ. Аращи, зэвгъащIэ: Лангут
и нэм ушIэмыплъэмэ нэхьыфIщ, моуэ зыбгъэделэурэ уеклуэкIым уи
сэбэпу аращ.

А л и й. Тхьэм фигъэпсэу, кьуэшхэ. Дысакъынщ.

Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы м абыхэм гу кьалытащи, у н т е р - о ф и ц е р ы м
зыгуэрхэр жрелэ. М о з е р б а х япэщIыкIэ А л и й дежкIэ кьоплээри, иужькIэ
кьабгъэдохьэ.

М э с х ь у д (кIэзызу). Абы и усэ еджапIэм цызэзгъэщIащ...
Анэм теухуауэ...

М о з е р б а х. Уоу! Абы и усэхэр еджапIэм щаджу ара?
ГъэщIэгъуэнщI! Къеджэт усэ!

М э с х ь у д (къигубзыгъыжурэ).

*Уэ пщIэрэ уи щIалэ цIыкIур
Хы Iуфэм щепээзэху?
ЩIыпIэ хамэм анэ-адэншэу
Къуришыхъхэм ар къыхуэбанэу?
ЩIыIэкъым мыбы зы махуи,
Iуащхъэмахуэ сиггэлъагъуфу,
ЩIыIэкъым мыбы зы ани,
Нанэ, уэщху Iэ къыздилгъэфу.*

М о з е р б а х. Зыри къызгурыIуэркъым. УрысыбзэкIэ пщIэрэ?

М э с х ь у д. Хъэуэ...

М о з е р б а х. Ты плёхо учил в школе русский язык?

Л а л у (хуэмышэчыжу, губжьауэ, Мэсхьуд йоплэ). Нанэ,
фIыти сыкъыумылъхуамэ, Бэлыхъхэми ухэзмыдзамэ, Зедзэну уи
щIалэ цIыкIур Къэмышхуу е лэжыгъамэ.

М э с х ь у д (и нэр Лалу къытримыггэкIыу, урысыбзэкIэ
зредзэкI).

*Нана, наверное, лучше бы было
Мне не рождаться на свет.
Если б младенцем простуда убила,
Меньше бы знала ты бед!*

А л и й. Хватит, пожалуйста!

М о з е р б а х. О, поэт такой вежливый...

А л и й. Я простой сельский учитель. Да, пишу стихи. А это сти-
хотворение о мальчишке, который находится далеко от своей матери,
на чужбине, в Турции. Я учился там. Давно его написал. Это не по-
литические стихи.

М э с х ь у д. Нет, нет! Не верьте ему! Он — известный писатель.

Самый главный у нас дома, в Кабарде. Заслуженный деятель ис-
кусств.

М о з е р б а х. Интересант... Тебе (Мэсхьуд зыхуеггазэри) —
две порции похлёбка! Заслужил. Штабс-фельдфебель, остальных на
работа! В дробилка. Трудно работать! И заслуженный поэт — тоже.
Учился в Турция? Интересант. Отшень интересант. Мы ешо погово-
рим. В более приятный компания.

Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы м п с о р и й у е ш, М э с х ь у д ф л а к а к ь э м ы н э у.
М о з е р б а х л ь э н ы к ь у э к л э й у к л э т а у э а б ы к л э л ь о п л ь. М э с х ь у д с а т ы р ы м х о у -
в э ж р и, и ш ы н а к ь ы м ш х ы н к ь ы х у р а к л э, а р г у ж ь е я у э й у е х р и, б а р а к ы м к л э е у н э т л.
С а т ы р ы м х э т х э м я ц ы ц г у э р а б ы к л э л ь о у б ж ы т х э.

ЕПЛАНЭ ТЕПЛЬЭГЬУЭ

Пшапэээхэуэгьуэщ. Цшылэщ. Махуэ псом мывэ ирагэкьутауэ, гьэрхэр кьашэж.
Гьуцл кlapсэ банэм бгьурыту цыху зытлуц гум зыщлацлауэ яльэф, здэклуэм
кьызэщлакьуэж кьару ямылэжу уклурийуэ лахэр.

Л а л у (Алий зыхуигъазэу). Пльэгьуа?

А л и й (ерагьклэ кьыдришейуэ). Хэт?

Л а л у. Гум щлэщлахэр... Хьэдэхэр яшэри кьуэм дадзэж.

А л и й. Сльэгьуащ. Шыдыгьу Лэкьумэн ерагьклэ кьэсцыху жауэ
аращ, и фэм зидзащ. Хьэлэщ абы я лэжыгьэри.

Л а л у. Абы нэхь лэжыгьэфл щылэкьым мыбы.

А л и й. Дауэ жыплэфа...

Л а л у. Фейдэ ялэщ. Лахэм я щыгьын, вакьэ сытхэр щлакхуэ,
тутынклэ кьэпхуэж хьунуц.

А л и й. Хьеуан хьуа мыхэр.

Л а л у. Псэр лэфлщ, Алий, упсэуну ухуеймэ, умыщлэн щылэкьым...

Сэлам кьыуахыжащ дыдейхэм.

А л и й. Хэт дыдейхэр?

Л а л у. Мыбы ис ди хэкуэгьухэм.

А л и й. Полтавэ деж дыщаубыдам си гьусахэми?

Л а л у. Кьэжэр Индрисщ жыхуэслэр.

А л и й. А-а... Дауэ щыт езыр?

Л а л у. Зиыгьыщ. Уэд хьуащ жумылэмэ.

А л и й. Лыгьэ хэлэщ абы. Пщлэжрэ абы уэрэд зэрыжилэр,
кьызэрыфэр?

Л а л у. Иджыри уэрэд яфлыжелэр мы хьэпсым здисым.
Хьумакуэхэм лэджэрэ кьыкьуалъхьащ абы щхьэклэ...

А л и й. Индрис адыгэл нэсщ, умышынэу уи дзыхь ебгьээ хьу-
нуц...

Л а л у. Гомель деж сэ сцлыгьуу нэмыцлэуэм исахэми сэлам
кьыуахыжащ. Нобэ мывэ кьутаплэм адреЙ кlapэмклэ кьыщыпагьэ-
уващ ахэр. Дэри пцэдей абыклэ дашэну жалэри, дызэрылбагьунц...
Мафлэгум дису щлакхуэр зэрыбгуэшар псоми ягу кьинэжащ, пщлэ
кьыпхуащл. Цщлакхуэм и закьуэкьым кьыщлыпхуащлыр. Уи усэхэм
гуклэ кьоджэ... Зыщлэжхэр.

А л и й (заулклэ щыму щытри). А щлакхуэмрэ а цыхубз ды-
щэмрэ си гьащлэклэ сигу ихунукьым..

Л а л у. Сэри... Цыхубз щихьт.

А л и й. Уоу Алыхь, и псэр тыншыжауэ кыщцІэгъэкІ.

Л а л у. Тхъэм жиІэ. Абы узэрыхуэзэрэ Алыхьым и цІэр куэдрэ жыпІэ хьуаи, Алий.

А л и й. НэгъуэщцІ сыт кытхуэнэжыр? Уи псэр пытыху, аращ гугъапІэу уиІэр. Уэри тхъэ елъэІу, Лалу, зэран хьункьым.

Л а л у. Сельэунщ...

А л и й. НэгъуэщцІ зыри жиІакъэ Индрис?

Л а л у. ЖиІащ. Уи щхьэр хьумэ, сакъ, кыбжиІэжащ.

А л и й. Тхьэр арэзы кыыхухьу... Ауэ... сыту пІэрэ апхуэдэу щІыжиІар? Шынагъуэ гуэр щыІэу ара?

Л а л у. Ардыдэщ. Хьумакулэухэр уэ ямылейуэ кыпкІэльоплъ, унафэ кыыхуащІауэ.

А л и й. Дэнэ щыпщІэрэ?

Л а л у. СощІэ, щыжысІэкІэ. Мис а лейтенант щхьэ плъыжьым унафэ ищІауэ жалэ.

А л и й. Сыт иджыри жалэр?

Л а л у. Уи фІыгъэкІэ, ди лъэпкьым хуэмыфашцэ лэжьыгъэ фІей кытлъамыгъэсу жалэ. Узбекхэм нэхь ирагъащІэ ахэр.

А л и й. Сыт абы си фІыщІэу хэльыр? Алыхьырщ зи фІыщІэр...

Алыхьым и ужькІэ, сызэригугъэмкІэ, зы цІыхум и фІыщІэщ.

Л а л у (*цэхуу*). СощІэ жыхуэпІэр. Мыдэ мывэ кьуагъым зы гъэщІэгъуэн гуэр кыкыуэкІащи...

А л и й. Сыт гъэщІэгъуэн?

Л а л у. Сыщымыуэмэ, лы гьурщ.

А л и й. УкыыздэгушыІэу ара? Дэнэ мыбы лы гъэгъуа кыыздикІынур? Ауэ щыІэпами, си лъатэ узым езэгъынутэкъым. Мыбы я хьудырыпсыр нэхь зэгъщ си дежкІэ.

Л а л у. Уи фІэщ хьункьым, Алий! Ди деж шапщэфІым ещхьщ. Къэуат щІэлэщ зи мыхьуми, къару тІэкІу кытхилхьэнщ. Умышх-ми, уи жьэм жьэдэлхьыи, и ІэфІыр щІэкІыху жьэдэгъэль.

А л и й. Таучэщ Долэтджэрийщ зыгъэпщкІуар, дауи...

Л а л у. Ардыдэрщ. НэкІэ сигъэлъэгъуат, мобдеж зыщыплъыхь, жери.

А л и й. Дауи мышынарэ... Ауэ... дзыхьыщэ хуэсщІыркьым абыи... ДэнэкІэ щагъэлажъэу пІэрэ нобэ ди ИванитІыр?

Л а л у (*и Іэр ещІ*). Мес мо шэд лъэныкыуэмкІэ.

А л и й. ЦІытІ кьрагъэтІынуи?

Л а л у. Ара си гугъэщ. Кхьэр яхурикъужыркьым. Нобэ кьекІуэлэжмэ, деупщІынкъэ. ЦІалэфІщ ахэр.

А л и й. Пэжщ, дзыхь яхуэпщІ хьунущ тІуми.

Л а л у. Ахьей, дэ ди шейтІаным ещхькьым...

А л и й. Хэт жыхуэпІэр? Мэсхьуд?

Л а л у. Ардыдэрщ. Фашистхэм щхьэщэ яхуещI, и дзэлыфэр яхуетIри дэтщ.

А л и й. Псэ махэщ-тIэ, сыт епщIэнур. Адыгэ анэ кыильхуауэ пщIэнукъым.

Л а л у. БжызоIэри – шейтIанщ! Хьэм кыильхуа цIапIэ! Ар щыту, упсалгэ хьунукъым, урыс щIалэхэми яжеIэн хуейщ. Ди адыгэ-хэми ящIэмэ нэхьыфIщ. Уэ узэрищар кьрыращIэ псоми...

А л и й. Дауэ мыхьуми, сэ абы сепсэлъэнущ, зыми зэхимыхуу.

Л а л у. Ппу, хьэрылху! Алмэстым и цIэр жыпIэмэ, лъэбакъуищ къеч, жи. Мес, щытщ баракым деж зеплхьыри. Лэныгъэм нэхьрэ емыкIум фIэлIыкI жыхуаIэр зэхихакъым абы.

А л и й. Адыгэр пхуэгъэшыненукъым, ауэ пхуэгъэукIытэнущ. Сеплхьынщ тIум хуэдэуи.

Л а л у (*фIэмыфIурэ баракымкIэ еунэтI*). Я Алыхь, кьыддэ-Iэпыкьу! Си нэм имылгагъужащэрэт мы Мэсхьуд шейтIаныр!

М э с х ь у д А л и й кьыбгъэдолъадэ.

А л и й. Сыт нтIэ абыкIэ кьыпхэхьуар, Мэсхьуд?

М э с х ь у д. Сэ... сэ... сэ...

А л и й. Къэрабгъэу укьыщIэкIащ дыгъуасэ. Лыгъэ хэлъу щытмэ, цIыхум адыгэ лъэпкъым и напэр ехьумэ, адыгагъэ хэлъщ жыхуаIэжри аращ. Уэ укьызыхэкIа лъэпкъыр пщIэжрэ? Сыт апхуэдэу щIэпщIар?

М э с х ь у д. Къысхуэгъэгъу, кхьыIэ! Лалуи схужеIэ къысхуи-гъэгъуну, ахьумэ сиукIыным хуэдэу кьызоплъ. Сыхуеяккъым сэ... Илхэс тIощI срикъуакъым сэ иджыри, сыхуейккъым сьлIэну.

А л и й. Пщыгъупщэжа хуэдэщ... Адыгагъэр зэтэзыIыгъэр лыгъэщ, напэщ, укIытэщ. ГъущI банэм укIэрагъэуватэкъым, пэжкьэ?!

М э с х ь у д. Фэ кьывгурыIуэркъым... Уи гъащIэр кьызогъэл сэ.

А л и й. Сэри? УукIытэжыххэкъыми, зауэл!

М э с х ь у д (*щIакхьуэ ныкьуэ кьызыкъуехри, егъэпщIуж*). Мыр ууейщ. Нобэ мо унэшхуэм сраджэри, уэр щхьэкIэ кьыспкьырупщIыхьащ. Мис а офицер щIалэ щхьэ плыжьыращ нэхьыбэу кьыпщIэупщIэр. НэхьыжьыIуэуи зы капитан щIэсащ, Лангутщ и унэцIэр. Ахэращ лэжьыгъэ кьызэзытар. Мис, щIакхьуэ ныкьуи кьызатащ, уэри сыбдэгуэшэну унафэ кьысхуащIри. Уэ уи лъатэр кьоуз, умэжалIэ хьунукъым.

А л и й (*игъэщIагъуэу*). Уэ сэ слъагъур ушейтIан дыдэщ! СыпфIэгуэныхьщ, ара? ЕпщIыжакIуэм и щIакхьуэ дауэ сэ зэрысшынур? Шхын щхьэкIэ сьлIэмэ нэхьыфIщ!

М э с х ь у д. А белорус фызыжьым кьеIыпхати-тIэ? ЩIакхьуэр

ццлакхъуэщ хэт ейми. Уэ, Алий, уи флэщ хъурэ Советхэм къагъээзэ-
жыну?

А л и й. Хъэуэ, ццлакхъуэ псори зэхуэдэкъым. А ццлыхубзым и
гум къыбгъэдэклыу къыдитащ ар, шхын ццхъэклэ дыщылэм дыкъ-
ригъэлыну хэтащ зэрыхузэфлэкклэ. Ццхыт а ццлыхубзыр. Мыбыхэм
уагъашхэ хуэдэурэ узрагъэуэсэну аращ, укъызыхэклахэм уепццлыжын
ццхъэклэ. Дыджщ уэ уи ццлакхъуэр. Дыдейхэм къагъээзэжынуцц
лэмал имылэу, уи флэщ ццлы! Егупсыс иджы, апхуэдэурэщ Хэкум
зэрепццлыжыр.

М э с х ь у д. Хэкум жып!а? Дызэрыхыфлидзам иужькли? Сыт,
дыхыфлидзакъэ? Хэку... Мес, нэмыццэхэм жалэ, гъэру яубыдауэ хъуар
епццлыжаклуэм хабжэу. Мыбдежым псэууэ диклми, дагъэтхъэну-
къым. Сыт, ди командирхэракъэ къыдэпццлыжу ежьэжар, зы псалъэ
къыджамылэу?

А л и й. Зауэщ мыр, ццлалэ. Пэжщ, зэклэ ди луэхур ццлагъуэкъым.
Фашистыдзэр нэхъыбэу къыщццлэнт, зэрымыщццлэу къызэрыттеуа-
ри, къэрабгъэ къызэрытхэклариди абы хыубжэмэ... Мис а уи офицер-
хэм ццыщи яхэтщ абы. Ауэ псори епццлыжаклуэкъым, уи флэщ ццлы!
Зэрымыхъун защццлэу къэжъат дэрклэ мы зауэр. Аращ уэри сэри мы
клуэдыплэм дыкъыщццлхуар. Ауэ уэ присягэ птащ! Сэ сыхунэсакъым.
лэщэ дыди слыгъакъым си гъащццлэм! Ауэ сыт тццлэн, ди Хэкур гузэ-
вэгъуэ хэхуащ.

М э с х ь у д. Дэнэ ццылэ а Хэку жыхуэплэр?

А л и й. Дэнэ дежи, Мэсхьуд. Мыбдежи, ди Къэбэрдей-Баль-
къэрми. Дэнэ дежи ди Хэкущ! Нэгъуэщццлэ дилэкъым. Присягэ сыхуей-
къым сэ бийм и къурмакъейм зыщццлэздзэн папццлэ. Итлани бжеслэнци,
а ццлыхубзым хъэкъ сщцищцлэщ тхъэр уи гум зэрилъын хуейр. Къурлэныр
зджащ сэ куууэ, ауэ молэм ещццху псоми тхъэ сахуелъэлуу сыщцыты-
факъым зэи. Иджы си закъуэу сыкъызэрынэу солъэлу Алыхъым,
солъэлу хуит дыкъэхъужыну, си унагъуэр къыхъумэну, мыбдеж фа-
шистхэм ццалэжъ ццлэпхъаджагъэхэм хуэдэ ялъэмылэсыну. Си ццхъэм
сыт къриклуэми, лы хуэдэу сщэчыфынщ, ауэ си унагъуэм сытошы-
ныхъ. Уэ хэт ущццлэр Налшык? Уи адэр псэу?

М э с х ь у д. Адэ сццлэжккъым сэ лэджэ ццлауэ. Си анэр псэущ,
къуэщ нэхъыщццлэрэ шыпхъу ццлыклуэрэ сццлэщ, илъэсипщццлэрэ илъэсиблэрэ
хъухэу. Гугъу йохъхэр сыздэщцымылэм. Си анэр мылажъэу хъурккъым.

А л и й. Плъагъурэ, къэжъэ ахэр. Лыхъужъу уахуэклуэжыну
къыпщогугъ, къэрабгъэрэ епццлыжаклуэу укъыщццлэкыну ягу къэккы-
хэрккъым! Гуклэ уощццлэ уэ мы си усэр, пэжккъэ?

*Умыдзыхэ, си анэ дыщэ,
Лы ищццлыныцц уи къуэр лэштлэмым.*

*Зэман кIэщIкIэ ар нэклүэжынци,
Щыплэжынци Бахтсэн аузым!*

Тыркум щыстхауэ щытащ ар иджыри сыщIалэжь цIыкIуу, нэхь гугъу сыщехьа зэманым, сымэжэщIаллэу, щIыIэм сиукIыу хамэщI сыщыщыIам.

М э с х ь у д (*магъ, Алий и бгъафэм и щхьэр ирегъэщIри*). Сошынэ сэ, Алий, схуэшэчынукуьым! Къыздэлэпыкъу!

А л и й. ЗэгъащIэ мыр: лыгъэ зиIэм шыIэныгъи иIэщ. Е улэн, е улын, жиIащ адыгэм.

М э с х ь у д (*щэхуу*). Сэ зы щэху гуэр сощIэ. МахуитI дэклмэ, зы шынагъуэ гуэр мыбдеж къыщыхьунуш. Iейуэ сошынэ. Ди ажалыр къагъэсыну хьунш псоми!

А л и й. Къыумыгупсыс иджы. (*Хэгупсысыхьауэ, хэплэуэ.*) Ноябрьрм и блыра жыхуэпIэр?

М э с х ь у д. НтIэ, нтIэ. ЛэжьапIэм сыздыIутым зэрымышIэкIэ си тхьэкIумэм къищырхьащ. Октябрь революцэм и махуэм зыгуэр къыдащIэну ягъэхьэзыр. Лейтенантым мис а адыгэ лышхуэ Иван-хэмрэ уэрэ фызытепсэлыхьам жриIэу зэхэсхащ. Ухуеймэ, еплъ, къагъэхьунуш абы гузэвэгъуэшхуэ. ДыхэкIуэдэнуш псори.

А л и й. Сыт тщIэн-тIэ, Мэсхьуд, ди натIэм илбьм дыфIэкIынукуьым. КIуэ, щIыхьэж баракым умышынэу, зыми уи гугъу къищIынукуьым. Лалуи жесIэнш къомыIусэну. Ауэ афIэкла зыми зэ-ран ухуэмыхьу.

М э с х ь у д. Хьунш, Алий, тхьэр арэзы къыпхухьу. СокIуэ сэ.

А л и й. КIуэ, зыгъэпсэху. (*Мансчэ.*) КIуэ, сэ тIэкIу сыщытынш иджыри. Жьы къыспеубыд...

Пщыхьэщхьэ щIыIэщ. Гьэрхэр лэжьауэ къокIуэж. А л и й ерагькIэ зэфIэту араш, къэмэхыным нэсащ. НэкъыфIэщI и гугъэжу, хьумапIуэхэм яхоплэ: абы яхэтш мазэ ипэкIэ Гомель деж А н э р щызыукIа С и д о р ч у к С т е п а н. Абы ирихьэллэу баракым И в а н и т I ы р къыIухьэжати, А л и й ямыгъэджалэу зэщIаубыдащ.

Б е л о р у с И в а н. ЗыIыгъыт, си къуэш. Къару уиIэжыххэкъыми. Уи льякъуэр щIэщIэу укъэнаш.

У р ы с И в а н. Хьэбыршыбырхэ! Мыпхуэдэ цIыхум лей епхы-ну...

А л и й (*мащIэу жьыIурыхьэгъуэ игъуэтауэ*). Жьы къыспеубыд... Си нитIым ялягъур си фIэщ хьуртэкъым...

Б е л о р у с И в а н. ЗыIыгъ, бжесIакъэ, Али Асхадович! Хэт жыпIа плээгъуар? ПцIыху гуэр ухуэзауэ ара? ГъушI кIапсэ банэм и бгъур зэрыщыту хьэдэщ. ХьэдэщIэлэхьэхэм Iуашыну хунэсыркъым, куэдыщэ маллэри.

А л и й. Хьэуэ, си кьуэшхэ. Сэ сльэгъуар цыху икIэм я икIэжщ. Совет офицеру шытащ, и сэлэтхэр хыфIидзэри, унэм кIуэсэжащ, нэмыцэр кьызэрысуи, яхыхьауэ яхэтщ. Гомель деж зы цыхубз дыщэ и фэр щрихащ абы, Лалурэ сэрэ ди нэклэ тьагъуу. ИукIащ АНЭ! Белорус бзылхугъэ щихьт ар. ЦцIакхъуэ кьытхуэзыхьар арат вагоным деж. Си анэ симылэжри, си щхьэгъусэри сигу кьыгъэкIыжат и цыхуфIагъымрэ и Iуцагъымрэ... (Хэплъэу.) Сабииплыр и закъуэ кьыхуэнауэ, Iэджэуи гугъу йохь си щхьэгъусэр иджыпсту...

У р ы с И в а н (губжь хэлъу). Хьэбыршыбыр Iэджи шыпльагъунуц мыбы. Мис Иванрэ сэрэ апхуэдэ дьдэуц дызэраубыдар, Орёл деж...

А л и й. Си Iэклэ стхьэлэнт а нэжэсыр!

Б е л о р у с И в а н. Абыи зы чэзу иIэнц, псори япшыныжынуц, зыми зыри кьыхуэгъунукъым!

У р ы с И в а н. ДызэрыщIыхуакъым дахэ-дахэу. Баракым дыщIагуэри, пIанэпэ зырыз дыдагъэтIысхьащи, дьдэсщ. УегъэджакIуэу зэхэсхат? Сэри аращ, физикэмкIэ Ростов педучилищэм щезгъаджэу шытащ. Япэ гупыр июным и тIощIым кьыщIэдгъэкIат, зы махуэ дэкрIи, зауэр кьэхьеящ. Сэ езыр КубанкIэ ськьыщы-хьуащ, детдомым сыщапIащ. Дызэгъунэгъуц, кьызэрыщIэкIымкIэ. Дьщызэрихьэллами еплъ...

А л и й (и гуапэ хьуауэ). Пэжщ, сэри егъэджакIуэу сыщытащ, кьуажэм сыщылэжьащ. ИкIи сытхэу шытащ, зэхэфхауэ кьыщIэкIынц.

Б е л о р у с И в а н. Иджыри птхынкъэ. Iэмал имыIэу птхынц. Псэууэ дыкьелмэ, уи тхыгъэу хьуам ськьеджэнц, си бынхэми уэссят яхуэсщIынц кьеджэну. Уэ уи льахэр фIыуэ зэрыпльагъур кьызгурыIуащ а зэхэсха тIэкIумкIи.

А л и й. Си нэр зэтеспIэм сльагъур си Къэбэрдей-Балъкъэрырщ. Бахьсэн аузым сыщальхуащ сэ, Старэ Крепость кьуажэм. Иджы мис, фашистхэм я зэранкIэ, мы крепостым — Наполеон кьыхуэмызэуа крепостым — сыщылэщ... Жьэ мыгъуэ сипсэлъыкрIи жысIат, сылIэмэ, ди кьуажэм сыщыщIалъхьэну. Еплъ иджы, зы крепостым сытепсэлъыхьати, километр минкIэ нэгъуэщI крепостым нэс ськьы-хьащ гьащIэм...

Б е л о р у с И в а н. Уи гур умыухыж занцIэу, пцэдей кьэхьунур зыми ищIэркъым.

А л и й (мащIэу пыгуфIыкIыу). ЖьызоIэ сытми.

У р ы с И в а н. Иджыри зыгуэрхэр кьыджелэжыт, фи псэукIэм, фи льахэм теухуауэ.

А л и й. Сыт вжесIэн... Си адэшхуэ Пщыкьан IуэрыIуатэр фIыуэ ищIэу, джэгуакIуэу шытащ. IуэрыIуатэдж, уэрэдус жиIэу аращ абы

кѳикІыр. Ара хѳунц тхэным, цэнхабзэм гу хузэзыгѳэщІари. ИужькІэ си щІэныгѳэм хээгѳэхѳуэну Тыркум сагѳакІуэри, сыщеджащ. Сызэреджэн кѳээлэжѳу, кхѳухѳ тедзаплэм сыщылэжѳащ хѳэлѳээехѳэу. Шхын цѳхѳэкІэ сылэ пѳэтащ. ИужькІэ Франджыми сыщылащ, ари нэхѳ тхѳэгѳуэтѳкѳым...

У р ы с И в а н (*игѳэщІагѳуэу*). Франджыми ущыла?

А л и й. Абыи сыкѳыщыщІидзащ, щІалэхэ. Сытми, дунейр кѳызэхэскІухѳауэ жѳылэ хѳунуц. Дэнэ сыкІуэми, я бзэр, я литературэр, я цэнхабзэр зээгѳэщІэну си нэ кѳикІырт. Псори сфІэхѳэлэмэтт. Бзэ зытІуци кѳэщІлащ. Унэм сыкѳэкІуэжри, зыкѳомрѳ кѳуажэ егѳэджакІуэу сылэжѳащ, итІанэ — еджаплэхэр кѳэспщытѳэ инспектору, журналисту. Пѳэжыр жѳылэнци, ди властыщІэми сыщимыгѳэтыншар мащІѳкѳым. Си дуней еплѳыкІэхэр ягу иримыхѳу, профсоюзым сыкѳыхадзыжауэ щытащ. Пѳэж зѳрыжысІэм сытекІуэдэным зы мащІэщ илѳэжар.

Б е л о р у с И в а н. Тхэн щыщІѳбдзар дапцѳэщ-тІѳ?

А л и й. Тыркум сыщыщылаам, илѳэс пщыкІублым ситу. Куэд стхащ абы лѳандэрѳ. Си лѳѳпкѳым, ди тхыдѳэм теухуауэ, ди ІуэрыІуатѳр и лѳабжѳѳуи тхыгѳэ куэд сиІѳщ. Хѳун хуэдѳэ тха яхѳту кѳыщІѳкІынц абыхѳэми, ауэ зыкѳомым селэжѳыжами здѳнут. Ауэ сыт иджы, зѳрыхѳун хѳуащ... ДжѳэгуакІуэхѳращ сѳ си гѳѳсакІуэу щытар. ИтІанэ, урыс усѳ гѳѳпсыкІѳр си усѳбзѳм кѳызгѳѳээгѳащ. Аращ, щІалэхѳ, Іуѳху мыублѳр сублауэ жѳылэ хѳунуц, ар усыгѳэ ирѳхѳу, прозѳ ирѳхѳу, драматургие ирѳхѳу... Иужьрей илѳѳсхѳэм, унагѳуѳр си гѳѳсѳу, Налшык сыщыпсѳуащ. Кѳѳбѳрдей-Балѳкѳѳрым и тхакІуэхѳэм я зѳгухѳэныгѳэм и нэхѳыщхѳѳу сылэжѳащ. Аращ, сыт нѳгѳуѳщІ...

У р ы с И в а н. НѳгѳуѳщІ Іѳджи кѳыджаІѳжащ уи лѳѳпкѳѳгѳу-хѳэм. Адыгѳ лѳѳпкѳѳыр зѳрыпагѳ цІыхуц, кѳыпхужаІѳ. «Кѳѳамботрѳ Лацѳрѳ» жѳыхуиІѳ романыр хѳт гукІѳ, хѳт тепсѳлѳыхѳыжу ящІѳ. Адыгѳхѳэм я дежкІѳ мы романыр куржѳыхѳэм я «Кѳѳаплѳэныфѳ зыщыгѳлѳыхѳужѳ», урысхѳэм я «Евгѳений Онегин» палѳытѳэ жаІѳ.

А л и й. Ей, щІалэхѳ, зыщытхѳужыныр щѳзгѳѳѳжѳакІѳ, «Кѳѳызбрун» зыфІѳсѳа, усѳбзѳкІѳ тха си романым фѳзгѳѳѳджащѳрѳт! Стхауѳ хѳуам ящхѳѳу собж ар! Зауѳр мыхѳуамѳ, сухыным зы мащІѳт кѳѳнѳжар.

У р ы с И в а н. Бухѳыжынкѳѳ иджыри.

Б е л о р у с И в а н. Дѳри апхуѳдѳу усакІуѳ-уѳрѳдусу тІу диІѳщ, Янкѳ Купалѳрѳ Якуб Коласрѳ. Ди лѳѳпкѳым, ди хабзѳэм теухуащ я тхыгѳѳхѳр. ЗѳхѳщІыкІыгѳѳуѳу, дахѳу матхѳ тІури.

А л и й. Сѳджащ тІуми, икѳукІѳ усакІуѳ лѳѳщхѳщ. Максим Горькѳр хуабжѳу ящытхѳуауѳ щытащ. Сѳри тхакІуѳ союзым сыщыхѳхѳѳэм си дѳфтѳрым Горькѳрѳащ Іѳ тезыдзауѳ щытар.

У р ы с И в а н. Къызгурылуэркъым, уэ щыхъ зиѐ цѐ лѐ лѐаплѐ къыпхуагѐфѐщащ, бронь уиѐн хуеящ. Дауѐ укыщыщидза мыбы?

А л и й. А-а, кыхъщ ар... Тхѐм фигѐпсѐу, щѐлѐхѐ, фыкъызѐрыздѐлѐпыкъуам щхѐкѐлѐ. Фыкъѐмыс щѐкѐлѐ сыукѐлуриямѐ, а фѐ фщѐлѐ мащѐм сихуакѐлѐт. Нѐхъыфѐ сыкъѐхъужащ иджы...

А л и й мапсчѐ, и лѐр и жѐм луильхѐурѐ.

Б е л о р у с И в а н (*Алий и гур щѐлѐгъуу*). Ерыскыы къѐуат ухуейт уѐ, дохутыри къѐлѐзатѐмѐ арат...

У р ы с И в а н. «Санитар барак» жаѐ дыздыщѐсым щхѐкѐлѐ, ауѐ зы дохутыри мыбы зыми щилѐгъуакъым. Зѐрѐлѐзѐу зыщ мыбы щыѐлѐр — гъущѐлѐ кѐлѐпсѐ банѐращ.

А л и й (*хуѐму къыдришейуѐ*). Мис ар пѐж дызѐщ. Нобѐ си кѐлѐн къыкѐлѐщ. Хѐт щѐлакхъуѐ къысхуешый, хѐти, ухуеймѐ, лы гѐгъуа къысхурегъѐхъ. Къысхуѐвгъѐгъу, си къуѐш цѐкѐлѐхѐ, вжесѐлѐн хуеящ нѐхѐапѐу. Язвѐ сиѐщи, си кѐуѐцѐлѐыр къресыкѐлѐ. Мыбы я хъудырыпс бамѐми сыкъѐгѐгъѐжѐ... Тѐкѐлу нѐхъыфѐлѐ сыкъѐхъуа хуѐдѐщ... (*Фыщѐлѐ зѐрыхуищѐлѐыр къапщѐлѐу, гуапѐу йоплѐ урыс Иваным.*) Дауѐ мыбы укыщыхута жыпѐла, Ваня? Гъѐщѐлѐгъуѐну зыри хѐлѐкъым. Дзыхыщѐ къысхуащѐлу щытакъым зѐи. Гурылуѐгъуѐщ зи гугъу сщѐлѐыр, пѐж-къѐ?

У р ы с И в а н. Ар дауѐ?

А л и й (*зыкѐомрѐ мапсчѐ*). Усакѐуѐ пажѐ, цѐлѐ лѐаплѐ... Абыи иѐт мыхъѐнѐ, ауѐ нѐхъ мыхъѐнѐшхуѐ зратыр си адѐм и адѐжхѐр Беслѐн уѐркѐхѐмрѐ щауѐллокъуѐ уѐркѐхѐмрѐ къазѐрыхѐкѐларат.

Б е л о р у с И в а н. Сыт абы къыкѐлѐыр?

А л и й. Мылѐку зыбгѐдѐмылѐыж уѐркѐхѐр жиѐу аращ. Си къуѐш нѐхъыжъри хужъыдзѐм хѐтащ зы зѐман. Зыгуѐрхѐм я псѐм техуѐртѐкъым ар, дауикѐлѐ. Къыскѐлѐщѐлѐтхыхъхѐу си дунейр схѐащ, цѐлѐхубѐ усакѐуѐм къызыхѐкѐлар ибзыщѐлѐщ, жаѐурѐ. Пѐж жысѐлѐнщи, сѐр дызѐм зы хѐсщѐлѐкѐкъым уѐркѐыль тхѐтми тхѐмытми. Бын пщыкѐлуз дриѐт ди адѐми, гугъу дехъу, уѐблѐмѐ мѐжѐщѐлѐлѐу дыкъѐхъуащ. Ауѐ си лѐѐпкъ тхыдѐратѐкъым а къызѐныкъуѐкѐхъхѐр зѐгуѐзыгъѐудыр. Сыт хуѐдѐ луѐхумкѐли сѐ си еплѐыкѐлѐ сиѐжѐти, арат я гум темыхуѐр.

Б е л о р у с И в а н. Аращ дѐнѐкѐли. Гупсысѐ щхѐхуит зиѐр зѐи фѐлуѐ ялѐагъуркъым. Сѐ си адѐри ягѐѐтѐысат. Илѐѐсипщѐлѐ къытральхъят, къытхуѐтхѐнуи хуимыту. Щѐщѐлѐрѐ бгъу гѐѐм хыбар къыдагъѐщѐлѐщ ар зѐрыщымыѐжымкѐлѐ...

У р ы с И в а н. Напѐ зиѐр гугъу йохъ сыт хуѐдѐ зѐманми.

А л и й. Сѐ къысхуамыдахѐм ящыщѐт си лѐѐпкъым и къѐкѐлуѐнум теухуауѐ гупсысѐ щхѐхуѐ сызѐриѐри, ар зѐрызмыбзыщѐлѐри. Зѐра-

ныгъэу хэльри сццІэртэкъым уи бзэ, уи хабзэ, уи щэнхабзэ пхъумэжыным. Ижъ-ижъыж лъандэрэ а къыддекІуэкІахэр дгъэкІуэдыжу дыхуежъат... Мис а гукъеуэр ину къыжаІэрти, си ныбжьэгъу-лэжьэгъу Іэджи ягъэтІысауэ шытащ. Ахэр шыІэжкъым иджы. НэгъуэщІ куэди къэхъуащ абы и ужькІэ. Сэри, си нэр суфІыщІу, мыхъумыщІагъэхэм сыблэкІыфакъым. СхузэфІэкІынутэкъым нэгъуэщІу...

Б е л о р у с И в а н. ГурыІуэгъуэщ.

А л и й. Иджы мис, фолъагъу а псом кърикІуар. УхуакІуэ батальоным сыхатхэри, сыкърагъэжъащ. Ауэ шыхъукІэ зауэр къызэрыхъейуэ, обкомым сыкІуат сэ, фронтым сагъэкІуэну сылъаІуэу. Къысхуадатэкъым, усакІуэ хэмытми дытекІуэнщ бийм, уи псалъэмкІэ къызэщІІэти нэхъыфІщ цІыхубэр, бий нэжэсым къимыкІуэту пэщІэувэн хуэдэу, жаІэри. СлъэкІ къээзгъэнакъым абыкІи.

Б е л о р у с И в а н. Гъэр узэрыхъуар дауэ?

А л и й. Сентябрьри и куу, дыкъежъа къудейуэ ди мафІэгур бомбэкІэ зэхақъутащ. Полтавэ деж абы шыгъуэ бжьыхъэ щІыІэр къэсакІэт, уэтІпсытІт. Вагонхэм дыкъильщ псэууэ къэнахэри, мэзымкІэ дыщІэпхъуащ, ятІэпсым дыхэту. Мэзым дынэмысыпэу сьджелаш. Си гъусэхэр къыздэлэпыкъунут, ауэ фашистхэр къытлэщІыхъэпат. ПсалъэкІэ пхужыІэнукъым абыхэм хъэкІэкхъуэкІагъэу зэрахъар... Дэ иджыри зауэм дыІухъатэкъым, дыцІыху къызэрыгуэкІт, абы щхъэкІэ къамыгъанэу, дыкъаубыдырт, дызэтраукІэрт автоматрэ пулемёткІэ, танккІэ дапІытІырт.

У р ы с И в а н. А хъэбыршыбырхэм дэни шызэрахъэ апхуэдэ лей.

Б е л о р у с И в а н. Псэууэ куэд къела фыфейхэм ящыщү?

А л и й. МащІэ дьдэщ. Сэ сцІыхухэм ящыщү — Къэжэр Индрис, ди лъэпкъыр зэрыпагэ музыкантыр. Иджыри цІыху зытІуц. ЯпэщІыкІэ Кременчуг деж зы лагерь гуэрым дыщаІыгъащ, мазэ дэкІри, нэгъуэщІ лагерхэмкІэ дызэбградзащ. Мыбы шыдигъусэ адыгэхэр Гомель деж къыщысцІыхуащ. Абы и ужькІэ мы крепостым дыкъашащ.

Б е л о р у с И в а н. Гомель жыпІа? Сэ езыр Гомель сыщыщщ...

А л и й. НтІэ, уи унэр гъунэгъубзэщ.

Б е л о р у с И в а н. Гъунэгъубзэщ... Ауэ сэ мыбдеж сыщыІэщ. Гъэру сисщ нэмыщэлэуэм... Дэри дытхъэжу дыпсэуакъым. Ди адэр къытцхъэщымытыжу, ди анэм нэбгъузкІэ къеплэхэу: народым и бийм и унагъуэр, жаІэу. А «бийм» къуаншагъэу илэжьар сыт жыІэт? Вагоныжь гуэрым къильэлъа гуэдз тІэкІу къызэщІикъуат. НэгъуэщІ зыри ищІатэкъым, ауэ диверсие ищІауэ жаІэри дашащ. Ди анэр, си шыпхъу нэхъыжьыр, сэ дыкъэнащ щхъэтепІэншэу. Дыпсэуащ, сыт тщІэнт. Гугъу дехъами, Іейуэ дыпсэуакъым, дунейри нэхъыфІ хъужат.

Ди к'валэм завод зыбжанэ дэтти, токарь ІэщІаг'гэм сыхуаг'гэсауэ, сылажьэрт. Зауэм и пэклэ псори зэтеувэжат фІы дыдэу. К'вэсшэну зызг'гэхьэзырырт. Х'быджэбз сІлэщ, Галинкэ тхьэлухуд. Си шыпх'ху нэхьыжьыр, офицер щІалэ дэкІуауэ, Брянск дэсщ, сабий цІыкІуитІ яІэщ. Ауэ я хьыбар сщІэрк'к'ым, дызэрыл'г'г'уак'к'ым сыщыдэкІым...

А л и й (*зык'к'ызыэщІепх'х'уэт, зыгуэр игу к'к'экІыжа хуэдэу*).
Хэт уи унэщІэр, си щІалэ?

Б е л о р у с И в а н. Карасёв, Карасёв Иван. Бдзэжьбеящэ унэщІэщ.

А л и й (*и гум ежэлІауэ*). Уоу, ди Тхьэ...

У р ы с И в а н. Сыт, аргуэру к'к'оузэр?

А л и й. Х'бэуэ, псори х'барзынэщ. Ауэ... хьыбар Іейщ сэ бжесІэнур, Карасёв Иван. Лыг'г'э зыхэг'г'эль, си щІалэ...

Б е л о р у с И в а н. Сыт... сыт жыпІэнур?

А л и й. Ди мафІэгур станцышхуэ гуэрым к'к'ытрахуати, — ар Гомелуи сщІа сэ — жэщым ди вагоным зы бзыл'хуг'г'э тІорысэ к'к'ыбг'г'эдыхьащ. Щхьэщ тхьуауэ, л'гаг'г'уг'г'уафІэу. БелорусыбзэкІэ псал'лэрт дахэ дыдэу. И к'к'уэр к'к'ыл'хьх'уэу арат. ЖИэ псори зэхэсщІыкІак'к'ым, ауэ к'к'ызгурьІуар зыщ: и к'к'уэр Карасёв Иванщ, токару мэлажьэ, иджыпсту зауэм Іутщ. Брянск дэс и пх'х'ум и хьыбар ищІэрк'к'ым. И к'к'уэм и к'к'эшэн Галинэ... к'к'ысхуэг'г'эг'г'у, си щІалэ... нэмыщэхэм щхьэпыл'г'э щашІащ к'к'валэ утым деж...

Б е л о р у с И в а н (*и нэм нэпсыр щІэзу*). Дауэ жыпІа? Х'бэуэ, си фІэщ х'хурк'к'ым!

У р ы с И в а н р э А л и й р э з э г ' г ' у с э у. ЗыІыг'г'э, си к'к'уэш!

А л и й. Сэ иджыри сухак'к'ым, Ваня...

Б е л о р у с И в а н (*ераг'г'ыу зыІыг'г'эрэ, и мак'к'ыр кІэзызу*).
Сыт... жыІэ!

А л и й. Уи анэр, Ваня... уи анэр х'хэршым щыІэщ.

Б е л о р у с И в а н. Дауэ?! Уепсэл'л'ауэ жыпІати... Х'бэуэ, х'бэуэ!

А л и й. Лыг'г'э зыхэг'г'эль, си к'к'уэ цІыкІу! Уи анэр цІыху тел'б'ы-джэт, щих'х'т нэг'г'эсауэ. Абы и чэнджэщщ сэ Алых'х'ым сель'л'уу щІезг'г'эжьбар. Зэи дык'к'ымыл'г'г'уа, дык'к'ымыщІыху пэтрэ, щІак'к'х'уэ к'к'ытхуих'х'ри к'к'ыдитат... И к'к'уэм ирит хуэдэу к'к'ыдитат. И нэп сл'л'эг'г'уак'к'ым сэ абы, ауэ псэкІэ зэрыг'г'ыр зыхэсщІэрт. ИужькІэ... Сэри Лалуи зэхэтхашч нэмыщэ подполковникым и кІий-гуор, иужькІэ уи анэр зэхэубэрэжьауэ блал'л'эфри, станцым и кІэмкІэ шаукІащ.

Б е л о р у с И в а н зыри жимьІэу, губжьауэ жыжьэ мапл'л'э.

У р ы с И в а н. ЗыІыг'г'э, си к'к'уэш. Дил'л' щытщІэжын дихуэнщ дэри. Абы щхьэкІэ псэуэу дык'к'энэн хуейщ.

А л и й. Иджыри зы вжесІэнущ. Фэ фщІэн хуейщ ар, щІалэхэ. Си щхьэм к'к'ысхуиг'г'этІасэрк'к'ым. Иджыпсу сл'л'эг'г'уащ Орёл

деж кышчывэпцЫжар, фызыщар. Хэкум епцЫжу, фэ, и ІэмыщІэ иральхбахэр, бийм фыжьэдэзыдзар. Къуэуэ дыкъэзыбжа АНЭМ епцЫжар...

Б е л о р у с И в а н. ЖыІэт, Али Асхадович, жыІэт...

А л и й. СызэригугъэмкІэ, уи анэр зыукІар Сидорчук Степанщ.

И в а н х э м (зыжьэу). Дауэ хъунт!

А л и й. Уи анэм кыызжиІащ а хъэбыршыбырыр, август ма-
зэу къэкІуэсэжу, Гомель кыызэрыкІуэжар. Къызэрысыжуи, по-
лицайхэм яыхыащ. Аращ уи анэр вагоным деж щыту къэзылъя-
гъуу гестаповецхэм езытар. И Іэр лыы зацІэт, арауэ кышцІэкІынт
Анэр зыубэрэжьбар. Андрей нэмыцэжь цыкІум дэІэпыкЪуа хъунщ,
захуигъэщІагъуэу. ИужькІэ подполковникым унафэ ищІри, иукІащ.

Б е л о р у с И в а н. МафІэм исынщ ахэр, плъагъункъэ!

У р ы с И в а н. Псори ипшыныжынущ, кыыхуэгъунукъым. Къэ-
сынщ дэри ди зэманыр!

А л и й. Иджыри зэ фыкъэдалуэт... (*Хъэлъэу хоцэтыкІ*). Мэс-
хъуд... Адыгэ щхъэкІэ цыху цІагъуэкъым. ЦІалэжь цыкІущ, адэн-
шэу къэхуащ. Нэмыцэхэм зарищауэ кышцІэкІынущ. Аращ нетІэ
цІаххуэ кыызэзытыну хэтар. Къелысхакъым. Иджыпсту ещанэ
тегъуэльхъапІэм телъу, хуэм цыкІуу ишхыж хъунщ. Лалу теплэ
хъуркъым абы. Баракым кышцекІуэкІыу хъуар а лейтенант щхъэ
плъыжьым жриІэжынущ. Аращи, зэвгъащІэ: Мэсхъуд зэхихуу, зы
псалъэ жывмыІэ.

Б е л о р у с И в а н. Еплъыт, бгырысхэми цыху цІапІэ яхэтщ.
Фи Алыхъыр здэплъэр дэнэ?

А л и й. Алыхъым сыт и лажъэ, Мэсхъуд къэрабгъэмэ? Ауэ,
ар сэ тІэкІу кыысцошынэ икІи кыысфІолыкІ. Елъагъу мыбы щыІэ
адыгэхэри балъкъэрхэри кыызэрысхущытыр. ЖысІэми къодауэ.
Ауэ... зы дакъыкъэм уицэнкІэ хъунуц, зэвгъащІэ ар. ИтІанэ
кыызжиІар фщІэрэ абы? Нэмыцэхэм хъэгъэщагъэ гуэр ягъэхъэзыр.
Махуэ зытІуц дэкІмэ, ноябрым и блым трагъахуэу, псоми ди ажалыр
къагъэсыну желэ. Псоми зэуэ. Сыту плэрэ абы кыкІыр?

Б е л о р у с И в а н (*игъэщІагъуэу*). Ди махуэшхуэми? Фашист-
хэм апхуэдэ Іэджэ ящІэфынуц! (*Урыс Иван жриІэу.*) ЯхуэтІуэхунщ
адрей баракхэм. (*Алий дежкІэ зэгъазери.*) Уэри уи лъэпкъэгъухэм
яжелэ. Сакъын хуейщ.

А л и й (*хэплъэурэ баракым цІохъэж.*) Хэт ищІэн абы я гум
илъыр... Лалу кыызжиІащ къарууншэ хъуахэр, сымаджэхэр нобэ ба-
ракым кыызэрыщІанар. Дэ лэжьакІуэм дыщыІэхукІэ Лангут и зэш
щытригъэуащ мыбдеж. Зыми гущІэгъу хуицІакъым нэжэсым — псо-
ри хъэдэщІэлъхъэхэм Іуашащ.

Б е л о р у с И в а н (*плъырхэр зытет лъаганІэмкІэ зигъэзауэ.*)
Псори фхуэукІынкъым, фашист бзадженаджэхэ!!!

Мак'амэ гууз к'о'лу, иужьк'э ар жьэ пшынэм к'раг'экл' маршым хуок'уэж. Ауэрэ хуэму скрипкэ к'о'уэ, занщ'эуи печыж. Автоматыр мэл'гальэ, прожекторым к'ыыхег'энэхук'л' щ'лэпх'уэжыну хэта г'ээр зыбжанэ зэрыук'л'урийр. Жэщым к'ыыхолук'л' мак'ь куэд, А л и й и мак'ьри лупщ'лу к'ьахощ. Бзэ зэхуэмыдэхэмк'лэ псори Алых'ым йол'бэ'лу, уэрэд жалэ ф'лэкл'а умыш'лэну.

*Дэ ди цуф'лэг'уэр т'лхыну,
Зы к'ьару ф'л'ыц'ли л'бэк'л'ынк'ьым,
Фашист цык'л'ахэм я цх'ьух'ьк'ли
Ди х'эуа к'ьабзэр утх'уээнк'ьым.*

* * *

*Пэжым джатэ имы'л'ыг'ьми,
Г'ээр зы махуи яхуэщ'л'ынк'ьым,
П'у'л'ыр к'ьэбэк'л'ыу ж'ьаж'ьэу цыт'ми,
Ар и бийми хуэубыдынк'ьым.*

лупх'уээр зэхуащ'л'.

ЕТИУАНЭ ЕДЗЫГ'БУЭ ЕТХУАНЭ ТЕПЛ'БЭГ'БУЭ

124

Лагерым и унафэщ'л' Л а н г у т К а р л и канцелярием и зы пэшщ. Нэх'ь пылудзауэ щыг'тщ пасэрей ст'лол, абы к'ьыбг'г'эдэтщ фадэ зытет лэнэ цык'лу. Л а н г у т Германием ириг'эх'ьыну письмор и клэм нег'г'эс. Зэ к'ьоджэжри, арэзы тех'уауэ, и лэг'ухэр зэщех'уэ. Ирашэж'ьэну х'ьэзыр ящ'лауэ, планэпэм ашык зыбг'г'упщ'л' цызэтетщ. Л а н г у т к'ьэтэджащи, зиг'г'эбэлых'ьу, к'ьик'лук'л'-ник'лук'л'ыу щ'л'этщ пэшым.

Л а н г у т (*гук'ьыдэж и'лэу, зыхуэарэзыжу*). Нт'лэ, капитан Лангут, Рождеством ухуэх'ьэзырщ! Ягу ирих'ьын хуейщ уи тыг'г'эхэр. Подполковник Редер и ф'л'ыг'г'экл'э, мащ'лэк'ьым мызыг'уэугум си х'ьым к'ьих'уар. Тх'ьэмышк'л'эг'тэк'ьым журт к'ьытпэщ'л'эхуахэр! Хэщыпых'ьат ди к'ьуентх'ьэр... Си унаг'уэм сраг'усэу, ди унэ сык'ьыщыхутамаэ аратэк'ьэ... Ауэ сыт?.. Фюерерым и унафэр нэх'ьапэщ!

Зыгуэр игу к'ьэк'л'ыжауэ, дежурнэр к'ьреджэ. Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы р к'ьыщ'л'ох'ьэ.

Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы м. Хайль Гитлер!

Л а н г у т (*и лэхэм йопэмри, щымэх'ашэу и нэкл'ур зэблеш, одеколонк'лэ ел'бэщ'л*). Мы щ'л'ыплэ ц'лаплэм ущыщы'лэм деж уи лэхэм сыт щыг'уи х'ьэдэ бамэ ц'оу. Шынаг'уэщ! Зэрыпхуэг'г'эк'л'уэди щы'лэк'ьым мы бамэр. (*К'ьыщ'л'ых'ьам письмор хуеший, ашык к'ьиг'г'эх'ьэзырахэр ирег'г'эл'баг'у.*) Пхузэхэхунщ, пэжк'ьэ? Мыхэр ик'лэщ'л'ыплэк'лэ Германием ег'г'эшэн хуейщ.

Штабс-фельдфелы м. ЗгъээщІэнщ, зиусхъэн капитан!

Лангут. Упсэу. Ухуитщ иджы.

Штабс-фельдфелы м. Лейтенант Мозербах кыщІы-хъэну мэлыуэ.

Лангут. Ар сыту жьыуэ? КыщІрехъэ-тіэ.

Штабс-фельдфелы р щІокІыжри, Мозербах кыщІохъэ.

Мозербах (*и Іэ лъэныкъуэр захуэу ешэщІри*). Хайль Гитлер!

Лангут. Хайль Гитлер! Къэхъуауэ ара, лейтенант?

Мозербах. Къэхъуащ, зиусхъэн капитан. Нэхъ тэмэму жыпІэмэ, гупсысэ гуэрхэмкІэ сьбдэгуэшэну арат. Хъуну жысІэ?

Лангут. Мыпхуэдизыр кыумыгъэкІуэкІыу, къетІысэх. Виски ухуей?

Мозербах. Упсэу! «Хъэуэ» кыхэзгъэкІынкъым.

Лангут (*аргуэру и Іэм йопэм*). Сигу ирохъ уи къулыкъу зехъэкІэр, лейтенант. Уи дэфтэрхэр Берлин езгъэхъащи, фюрерым кытхуигъэдахэмэ, уи Іуэхур кІуэтэну кыщІэкІынщ.

Мозербах (*къэгуфІауэ*). Хайль Гитлер! ФыщІэ ин пхузощІ, зиусхъэн капитан!

Лангут (*кумбыгъэ цІыкІухэм виски ирегъахъуэ, итІани дзыхъмыщІу птулкъІэм йопэм, мэ кыщІихъэр игу иримыху*). СщІэркъым кысщыщІар, мэ гурымышъ гуэрхэр кысщІехъэ зэпымычу. Хъэдэ бамэу кысщохъу дэнэкІи. Си щхъэр зэкІуэкІауэ ара?..

Мозербах. Иджыпсту щІыІэ къэхъуащ, ноябрым иплІщ, дауи щІыи. Зыри мэ щыІэкъым лагерым, уеблэмэ шэд дыдэм дежи зыри кыщыпщІихъэркъым. Чэнджэщ уэстыфынущ: Іэлъэр зыІэрумыш, зиусхъэн капитан, псом хуэмыдэу баракхэм ущыщІыхъэм деж... Уи узыншагъэкІэ!

Йофэхэр.

Лангут. Нтіэ, капитан, жыІэт, сыт къэхъуар?

Мозербах. Зиусхъэн капитан, аргуэру вагонхэр ягъэгувэ. Сынолъэу лагерым и комендант подполковник Редер хыбар ебгъэщІэну. Дубзыхуа зэманым икъукІэ дыкъыкІэроху...

Лангут. Ар сэри сощІэ. НэгъуэщІ сыт?

Мозербах. Дыгъуасэ щихрэ щэщІрэщ лар. КыызгуроІуэ: миным нэгъэсын хуейщ...

Лангут (*мыарэзыуэ*). МащІэщ, егъэлеяуэ мащІэщ!

Мозербах. Нтіэ, япэу къезгъэжъар нэгъэсыну хуит сыщІ. Лагерхэм цІыхур щІэз хъуащ жыпІэныр зырикІщ. Махуэ къэс гъэру вагон тІощІым из едгъэшэн хуейщ Барановичрэ Слуцкрэ. Ауэ сыт

дымышцIэми, тхузэфIэкIыркъым. Ауэ дэ ди къуаншагъэ хэлькъым абы...

Л а н г у т (*къызыЛууауэ*). Подполковник Редер езыр къэкIуат дыгъуасэ. МызэкIэ вагон къыдатыфынукъым. Ди къарукIэ зэфIэдгъэкIын хуейуэ аращ. ЩытIым нэхъыбэIуэурэ ехулэн хуейщ гъэрхэр.

М о з е р б а х. ГурыIуэгъуэщ!

Лангут. Яшхыныри зэхуэдитIкIэвгъэмащIэ. КъыбгурыIуакъэ?.. Къэрэгъулыр тхурикъуркъым. Сыт тцIэнур? Зыгуэрхэр къэгупсысын хуейщ нэхъ псынщIэуэу. СоветхэмкIэ мыарэзыхэм фадэлажъэ, апхуэдэ Iэджэ яхэтцI абыхэм. Я шхыным яхухэвгъахъуэ.

М о з е р б а х. Пэж дыдэщ жыIэр.

Л а н г у т. Баракыу хъуам нэхъыбэIуэу щIэвгуашэ шэдым сымаджэ щыхъуахэр. Мыдрейуэ, зи чэзу къэса баракхэр шэдым ефшалэ жэщу.

М о з е р б а х. ГурыIуэгъуэщ, дгъээзщIэнщ!

Л а н г у т. Иджыри зы Iуэху щыIэщи, ар иужьыIуэкIэ бжесIэнщ.

М о з е р б а х. ЗэрыжыпIэщ, зиусхъэн капитан!

Л а н г у т. Иджыри къызжепIэн щыIэ?

М о з е р б а х. ЩыIэщ! Узбекхэмрэ азербайджанхэмрэ ятеухуауэ тхуэвгъэува къалэныр нэсу дгъээзщIащ. Тэтэрхэри аращ. Фюрерым къулыкъу хуэзыщIэну хъэзырхэр догъасэ, цIыху ищIым щIигъу я IэнатIэм пэрыувакIэщ.

Л а н г у т. Адыгэхэм дауэрэ защIрэ?

М о з е р б а х. ЗэкIэ кIуатэркъым Iуэхур...

Л а н г у т. Ар дауэ? Сыт жиIэр дэ тцIыгъу адыгэм? Германием къикIыу, лейуэ къэджэдауэ ара-тIэ ди гъусэу?

М о з е р б а х. Ефрейтор Таучэш Долэтджэрий кIэлъыплъакIуэхэм я нэхъыжъщ, пщIэшхуэ зыхуащI адыгэлIщ, зиусхъэн капитан. Лъэпкъ хэлэтыкIа къыхэкIащ, етIощIанэ-щэщI гъэхэм совет властым Къэбэрдейм шигъэкIуэдахэм ящыщI. ГъэщIэгъуэну къелащ езыр. Зауэм и пэкIэ Германием щыпсэуащ. Ара хъунщ кавказ лъэпкъхэм дзыхыщэ къыщIыхуамыщIри. Иужь дитцI, зиусхъэн капитан, ауэ зэкIэ... НэгъуэщI зыи щыIэщ, Мэсхьудщ и цIэр, щIалэщIэщ. Краснэ Армэм къызэрыгуэкI сэлэту хэтащ. Абы хыбар гуэрхэр къытхуихъакIэщ, санитар баракым щызекIуэ псалъэмакъхэм теухуауэ. Куэд мыщIэу, нэхъ Iуэхушхуэхэри и пщэ дэтлхъэ хъуну си гугъэщ...

Л а н г у т. Ноябрьрм и кIэ хъухущ зэману диIэр. Декабрым и зым ирихъэлIэу, лагерыр дгъэкъэбзэн хуейщ, къыкIэлъыкIуэ гъэр гупхэр кърашэлэн хуэдэу. Берлин хыбар егъэщIэн хуейщ псори зэрыдгъээзщIамкIэ. Сэ зэрысщIэмкIэ, бгырысу куэд диIэкъым дэ.

Абыхэм гульытэ хэха яхуэщІыпхэщ. Куэд мышІау Кавказыр Германнем кыизэунуш. Тырку ІуэхумкІи сэбэп кыитхуэхуфынуш ахэр. Абы теухуауэ унафэ щІауэ щыІэщ.

М о з е р б а х. ЖыпІэмкІэ сыарэзыщ, зиусхьэн капитан. ИкбукІэ щІыпІэ кбулейщ Кавказыр. ЩІыдагъэр шыкуэдщ егъэлеуэ, молибден, дыщэ, свинец, цинк жыпІэми, хьугъуэфІыгъуэу абы я щІым щІэмыль щыІэкъым.

Л а н г у т. Узахуэщ, лейтенант! ФІыуэ хыбощІыкІ псоми, жыжьэ укІуэнуш уэ. Иджы еплъыт. Кавказ зауэм шыгъуэ урыс пащтыхьыгъуэм леишхуэ ярихаш бгырысхэм. Пащтыхьым теплэ зэрымыхьум хуэдэ къабзэуш ахэр совет унафэщІхэми зэрахушытар. Фюрерым шэч кыитрихьэркъым: Кавказыр къэзэунри зауэ зыбжанэр ди текІуэныгъэкІэ иухынри тІури зыщ. Белоруссиер, Украинэр, Кърымыр къэдзэуэ, Кавказым дыщІынэсын хуейм щхьэусыгъуиш иІэщ. Япэрауэ, Персием, Афганистаным, Индием кІуэ гъуэгур зэІуха хьунуш. ЕтІуанэ, ещанэ щхьэусыгъуэхэр стратегием епхаш. Кубанымрэ Ставропольемрэ ди дзэхэр ерыскъыпхьэкІэ ирагъэкъун хуейш. Баку, Мейкбуапэ, Грознэм я щІыдагъэри дыдей хьунуш. Араш лъэпкэ зэныкбуэкъум и мафІэсыр сыт хуэдизкІи кыызэщІэдгъэстын щІыхуейр.

М о з е р б а х. ГурыІуэгъуэщ, зиусхьэн капитан! Сэри мурад гуэрхэр сиІэщ абы теухуауэ. Кавказ цІыхухэр къэдгъэсэбэпурэ, агент гуп лъэщ кыызэдгъэпэщыфынуш. Гестапэми кыйддаІыгъыну си гугъэщ.

Л а н г у т. Хьунут... *(Хэплэуэрэ кабинетыр кыызэхекІухь.)* Грузинхэм дзыхьыщэ яхуэщІыркъым сэ. Адыгэхэр нэхьыфІт дэркІэ. Къабзэлъабзэхэщ, зэпІэзэрытхэщ. Я псалъэри, я Алыхьри ягъэпэж. ЕпцІыжакІуэ къахэкІынкІэ уащыгугъ хьунукъым, тэтэрхэм, узбекхэм, урысхэм, украинхэм хуэдэкъым.

М о з е р б а х. Айн момент, негг капитан! Зы гугъуехьышхуэ пыщІащ абы.

Л а н г у т. Сыт хуэдэ, лейтенант?

М о з е р б а х. Адыгэхэмрэ балъкъэрхэмрэщ иджыпсту мыарэзыуэ кыыхэпІэнкІыкІхэр. Зыгуэрхэри щІэпхьэжыну хэтащ мызэмытІуэ, лэжьыгъэ фІей ямышІэну ныкбуакъуэхэу. ФІыи щІахакъым, фочышэ зырыз квалэжьбаш, итІани увыІэхэркъым. Дысакъыпэурэщ абыхэм дазэрыдэлэжьэн хуейр. Ауэ... псоми пщІэ хуащІу зы яхэтщ. Абы и псалъэр тІу ящІыркъым.

Л а н г у т *(фІэгъэщІэгъуэн хъуауэ)*. Хэту пІэрэ?

М о з е р б а х. Мис а зи гугъу сщІа адыгэ щІалэжь цІыкІум зыкъом кысхуиІуэтащ сэ. ЩоджэнцІыкІу Алий жари яхэтщ зылІ. УсакІуэщ, егъэджакІуэщ. Уэрэдус-джэгуакІуэу, ІуэрыІуатэр зэхуи хьэсрэ елэжьы щытауэ жаІэ. Тыркуми щеджащ, Франциеми щыІащ,

бзэ зыбжанэ ещлэ, ухуймэ, эсперантэри хэтыжу. Поэмэхэр, роман-хэр куэду кыдиггэклащ. Сытми, абы нэхъ усаклуэфI ямылэу аращ. Нэхъыщхьэ дьдэращи, Къэбэрдей-Балъкъэрым гъуазджэхэмклэ щлыхь зилэ и лэжьаклуэщ... Мы гъэрэщым исхэм абы жиIар уафэм къехауэ къащохъу. Мис ар тэрмэшу къэдгъэсэбэп хъунут. Ауэ лъатэ уз илэщи, гугъу ирегъэхь, иджыпсту нэхъри е еклуауэ. Мэсхьуд къэдгъэсэбэпурэ, гъунэгъу кызыхуэтщлыну дыхэтщ а усаклуэр. И хьэлкIэ ткIийщ, мыхъумыщIагъэ игу техуэркъым. Псом япэ ириггэщыр адыгэ хабзэмрэ напэмрэщ. Адыгэхэм я нэхъыбэр апхуэдэщ, гу зэралыыстамкIэ. Хъумаклуэхэм унафэ яхуэсщIащ абыхэм ящIэкIиеу емыпсэльэну. Хъумаклуэ нэхъыжь Таучэшими аращ жиIэр.

Л а н г у т. Захуэщ. Къэгъэсэбэпын хуейщ а усэуцIырхьыр. ФыкIэльыплъ абы нэхъыфIылуэу. Махуэ зы-тIу дэкIмэ, кыисху-щIэфшэ. Къыддэлэжьбэну идэрэ — дохутыр игъуэтынщ. Имыдэрэ — гъущI клапсэ банэм ирахулэхэм якIэльыкIуэнщ. ЦIэ зилэ усаклуэр урысхэм зауэм кызыраггэклуам къеггэлыагъуэ ахэр абы зэрыхуэщы-тыр! Сталиныр делэкъым!

М о з е р б а х (къэтэджурэ). ДгъэээщIэнщ! Хъуну сыщIэкIыж?

Л а н г у т. Хъэуэ, лейтенант, къэтIыс моуэ зэ. Псалъемакъ щыIэщ иджыри.

Бжэм зыгуэр кытыоулуэ. Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы р кыыщIохьэ.

Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы м. Зиусхьэн капитан, уи унафэр дгъэээщIащ! Берлин кыикIа дэфтэрхэри къэсащ.

Л а н г у т. Хъунщ, упсэу. Тельхьэ моуэ. Клуэ, ухуитщ.

Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы м тхылымпIэ зэклуэщIылыр стIолым трельхьэри щIокIыж.

М о з е р б а х. Сынодалуэ, зиусхьэн капитан!

Л а н г у т. Дызытепсэльыхьынур икъукIэ Iуэху щэхущ... Уэ дзыхь пхуэсщI хъуну си гугъэщ.

М о з е р б а х. Уи щхьэм дзыхь зэрыхуэщIыжым хуэдэ къабзэу, зиусхьэн капитан! СС-м и офицер псалъэ узот!

Л а н г у т (щхьэгъубжэм бгъэдохьэ). НтIэ, сымыбзыщIу бжеслэнщ: ди дзэ пэрытхэр Москва деж щызэтеувыIащ. ПпалъэкIэщ ар, шэч хэмылбу! Иджыпсту къарууэ щыIэр зэщIэдгъэулуэмэ, теклуэныггэр дыдейщ. Ауэ дауэ тщIымы мы клэрыщIэн къомыр клэщIу идггэкъэбзыкIын хуейщ мы щыпIэм. Мыпхуэдиз гъэрым зэран фIэкIа зы сэбэп ялэкъым. Куэдыщэ мэхъу, куэдыщэ! Апхуэдиз хъун ди гугъакъым. Бжеслакъэ дыгъуэпшыхь комендантым сызэрепсэльар. НтIэ, подполковник Редер къалэн ди пщэ кыдылхьащ...

езым и пщэми а кьалэныр кьыдилъхьащ гьэрхэм я ІуэхумкІэ штабым щыщ полковник Штурм. НтІэ, уэри узыщІэупщІам теухуауэ... Редер зэрыжиІэмкІэ, гьэрхэр Германием зышэн транспорт афІэклэ кьыда-тынукъым.

М о з е р б а х. Дауэ?! Сыт-тІэ дэ тщІэнур?

Л а н г у т. Ноябрым и блым етІуанэ лагерым ис гьэрхэр идгьэкъэбзыкІын хуейуэ унафэ кьытІэрыхьащ.

М о з е р б а х (*Іэнкун хъуауэ*). Дауэ? Псори зы махуэми? Мин пщыкІуийм зэрынохьэс ахэр!

Л а н г у т. Дгъэсын хуейщ зэрыщыту. Зы жэщым и кІуэцІкІэ. Большевикхэм яфІэфІщ махуэшхуэм деж фейерверк драгъэуеину. Дэри яхуэтщІынщ мафІэс дахэшхуэ!

М о з е р б а х. Хъунукъым ар, тхузэфІэкІынукъым!

Л а н г у т (*хикъузэу*). Хъунуц псори! Псори дгъэхъэзыракІэщ. Ди зондеркомандэхэм ящыщ зым и пщэрылъщ ар. Уэрэ сэрэ ди кьалэныр щхьэхуэщ: щІэпхъуэжын хьисэпкІэезы гьэрхэм мафІэ зыщІадзэжа хуэдэу кьэдгъэлъэгъуэну аращ.

М о з е р б а х. ГьуцІ банэ бжыхьыр пхатхэмэ-щэ?

Л а н г у т. Абыи дегупсысащ. Бжыхьым адэкІэ пулемётхэр кьа-щыпэплъэнуц.

М о з е р б а х. ГурыІуэгъуэщ, зиусхьэн капитан! Унафэр унафэщ!

Л а н г у т. Жейм дыщемызэгъын жэщщ ныжэбэ. Хайль Гитлер!

М о з е р б а х. Хайль Гитлер!

ЕХАНЭ ТЕПЛЪЭГЪУЭ

А махуэ дьдэм и пщыхьэщхьэщ. Іуэхур барак кІуэцІым щокІуэкІ. ТегъуэльхьапІэхэр щыуэ зэтетщ. И лъабжбэм А л и й щІэлъщ, зэпымычу мапсчэ, мэщэу. «ЕтІуанэ кьатым» Л а л у телъщ, «ещанэм» — М э с х ь у д. Узыр тІэкІу хокІри, А л и й жей хьэлъэм хелъафэ. И нэгум Ш э І и д э т кьыщІохьэ. Октябрь революцэм и махуэшхуэ кьэблэгъам зыхуигъэхъэзыру, Іэнэр кьеуээд абы. Джэд лыбжэ кьытрегъэувэри, А л и й игъэшхэну йоджэ.

Ш э І и д э т (*зыщимыггээнцІу Алий йоплэ*). Сыту куэдыщэрэ уи хьыбар кьысІэрымыхьарэ! Сыту гьур ухъуа! Язалыхь! Уи нэхэм фІэклэ кьыпхэнэжакъым! Сыт кьыпщыщІар? Дэнэ уздэщыІар? Полтавэ фынэсауэ зэ закъуэ кьэптхри, укІуэдыжащ.

А л и й (*иггэщІагъуэу*). Дауэ укъэсыфа мыбы нэс, си тхьэмыщкІэ мыгъуэ! Жыжьэ Іей сыщыІэщ сэ, километр минкІэ сыппэлэщІэщ. Ауэ сыпсэуц. Сабийхэмрэ уэрэ сигу фихуркъым зы дакъыкъэ...

Ш э І и д э т. Сэбийхэр иджыри мэжей... Жэщ дапщэ хъуа сэ жейм сызэремызэгърэ... Мэгузавэ си гур! Псыхъуэм сокІуэри, псынэм соущІ, умылъэгъуауэ пІэрэ си щхьэгъусэр, жызоІэри. ІуащхьэмахуэкІэ сыдоплъейри, Алыхьышхуэм солъэІу псэууэ укъыс-

хуихыжыну, е мыхъуми, пщыхьэпIэу си нэгу укыщIигъэхъэну. Мис иджы сынопщIыхь, Алыхьым и фIыщIэкIэ!

А л и й (*мансчэ*). Сыту фIыт укызэрыкIуар. Iэнэ дахэ зэрыбухуари солбагъу. Революцэм и махуэшхуэр сытым дежи дгъэлъапIэу щытащ. Япэхэм щыгъуэ дызэгъусэу дгъэлъапIэрт а махуэр. ФIыщIэ пхузощI, ШэIидэт. Ауэ, къэмыхъуауэ, нобэ си ныбэ изщ. Лы гъур сшхаш, ди деж зэрыщапщэфIым хуэдэ къабзэу. Мыбы зы адыгэлI щыIэщ, цIыху хъарзынэщ, аращ лыр дэзыгъэшхар.

Ш э I и д э т (*къэцтауэ*). Умысымаджэу пIэрэ уэ? Уи псчэкIэр сигу ирихьыркъым. Зыгуэр къолэзэрэ?

А л и й. Умыгузавэ, къызоIээ. Псоми къыщыдоIээ мыбдежым. (*Игу ящIэгъуу, баракым щIэлгхэм йоплэ*). ЦIакхъуэри диIэщ къыдэлыжу, кIэртIоф хъэнтхъупсри къыдат щымысхъу. Уеblэмэ лыи диIэщ, тIэкIу гъуццIуэщ жумыIэмэ. Сытми, сымэжалIэркъым. Сэ сыIуэхукъым, сабийхэр хъумэ.

Ш э I и д э т. Сабийхэм цхьэкIэ умыгузавэ, сэ сатеплъэкъукIыркъым абыхэм. Iейуэ ягу укъэкIаш! Жэщи махуи уи цIэр яжъэдэ-кIыркъым, къожьэхэр... Сытыт иджыри? Уи Iэрытххэр си шыпхъум игъэпщкIуащ быдэу, абы цхьэкIэ умыгузавэ. Типографием къикIри, уежъэн и пэ узэлэжъа усэ тхылъыр къытхуахъащ. Сыту Iейуэ уелалIэу бгъэхъэзырат ар! Тхылъыр газетым кIуэцIысшыхъри згъэтIылащ, сабийхэм фIей ящIмэ, жысIэри. СогъэпщкIури, итIани мэлъаIуэхэ езгъэлыгъыну. ПщыхьэщхьэкIэрэ зэгъусэу дыкъоджэ. Нэхъыбэрэ Налжанщ къеджэр, дауикI. Чытауни дожъу. ГукIэ зрагъэщIащ уи усэхэр. Сэри зэзгъэщIащ...

*ЩыIэкъым пэжым текIуэну
Джати, зы топи, зы цхъухъи.
ЩыIэкъым бийхэм я дежкIи
Дэ нэхъ шынагъуэ зы биш.
Хэкур, насыпыр хъумэным
Ди алгп шу хахуэхэр хуэкIуащ,
Я цхьэхуитыгъэр зи жагъуэм
Ажал ныхуахъри нилъащ.*

А л и й. Уэри зыхуэсакъыж. Къыптхьэлъэ хъумэ, къуажэм кIуэж ди благъэхэм я деж, зыкыпщIагъэкъуэнщ... Догугъэ текIуэныгъэр мыгувэу къэдзэу. Дыгъуасэ си гъусэ щIалитIым — тIури Иванщ, зыр урысщ, Ростов щыщщ, адрейр белорусщ, дэ мыбдежым дызэ-къуэщщ псори, дызэрыIыгъщ, — щэхуу къызжалащ Москва деж бий-хэм узыгъуэр щратауэ! А фашистхэм сыт хуэдэ гуфIэгъуэ зэрахъэу щыта, текIуэныгъэр я Iэрылхьэ я гугъэжу. Псори зэрапхъуакIэу къафIэщIыжырт, игъащIэ лъандэм ди цIыхубэм къалэжъар езым

яйуэ кьащыхъужырт. Нэхъри зыхуеIэр сыт жылэт? Ди щIым щIэлъ фIыгъуэхэм, аращ я нэр кьызыхуикIыр. Ауэ кьаIухуэнукъым, уи фIэщ щIы!

Ш э I и д э т. Сыту сыбгъэгуфIа! Сэри узгъэгуфIэни: «Къамботрэ Лацэрэ» романыр урысыбзэкIэ зэрадзэкIащ, радиом кьитащ зыбжанэрэ. Куэд кьызгурымыIуэми, седэIуащ, си тхьэкIумэр тегъэхуауэ, Налжан кьызжилэжурэ. Дыгъуэгъурэ дедэIуащ. Псоми ягу ирохъ уи романыр, топсэлъыхъ хэт сыхуэээми. Сэлам кьыуахыж псоми. Уэ езыр угумызагъэщ, утхэ хъунщ зэпымыууэ. Зауэр щызэпыухэм деж уи «Къызбруныр» нэптхысыж хъунщ...

А л и й. Си щхьэм илъщ псори... Нэзгъэсауэ жылIэ хъунуц гукIэ. Сыхэлэжьыхъыжурэ, и кIэм нэхусащ, тIэкIу сетхъунщIэуэн фIэкIа хуэмеижу... Стхауэ хъуам я нэхъыфI хъуну си гугъэщ а поэмэр... Ауэ сэ иджыпсту аракъым сызэгупсысыр. Анэм теухуауэ стхынут поэмэ. Сыт хуэдэ лъэпкъ кьыхэкIами, зауэлI псори кьуэуэ къэзылътэ АНЭМ теухуауэ... Хэку-Анэм ещхыщ ар. Ауэ щыхъукIи, бзылътхугъэ кьызэрыгуэкIщ, белорус щIалэм и анэщ, зи бынхэр фIыуэ зылабгъу анэщ. ПщIэжрэ, апхуэдэ гуэр стхауэ щытати. Ауэ мы иджыпсту жыхуэсIэр нэхъыфIыж хъунуц. (*Къоджэ усэм.*)

*Не только за себя — за всех, чьей кровью
Злодей свою дорогу оросил,
За слезы матерей, за муку вдовью
Мы разочтёмся, не жалея сил.*

Ш э I и д э т. Тхы, умыувыIэу! Анэ псори зэхуэдэщ иджыпсту, ар сыт хуэдэ лъэпкъым щыщми. Зи кьуэ зауэм Iутым игу фIы щыщIэркъым. Дунейр лыгъейщ, ауэ укъэзыщIыхухэр усэщIэкIэ кьыпщогугъ. Куэдым кьызжаIэ ар! Къэгъэээж закъуэ, дэ дыножьэнуц!

А л и й. ФIыкIэ тхьэм дызэхуишэж, си псэм хуэдэ...

А л и й хьэлъэу мапсчэ. Гъуэбжэгъуэщыр мэкIуэдыж. МэщэIури, аргуэру жейм хельэфэж... А Н Э Р кьыщхьэщохъэри, и щхьэм Iэ кьыделъэ.

А н э м (*щэхуу*). Си кьуэ цIыкIу, си бзу цIыкIу! Сыт кьыуащIар зэпыту кIуэн мы хьэбыршыбырхэм! Си насыпыншэ, си тхьэмыщкIэ...

А л и й (*кьыщолгъэт*). Нанэ! Дэнэ укыикIа? УщыIэжтэкъыми уэ! Сидорчук бзадженаджэм уиукIати!..

А н э м (*щабэу*). Аращ, си кьуэ цIыкIу, сыкъиукIащ хьэбыршыбырым, и напIэ мыхуадэу. Сэри си ягъэщ, зызгъэпщкIун хуеящ. Сыхунэсакъым... Ягъэ кIынкъым, мис, си псэр хьэршым мыкIуэ цIыкIэ укыщызгъуэтыжащ мы щIыпIэ шынагъуэм, си тхьэмыщкIэ цIыкIу мыгъуэ. Гуапэу уигу сыкъызэрыкIым сыкъыпхуишащ. Ямылейуэ

уигу щыхыат сызэрауклар. Сощлэ сэ псори, слээгъуащ уи нитлыр вагон щхээгъубжэм кыызэрыдэплыыр. Уи гур зэрыхэщлар зыхэсщлащ. Уи ныбжьэгъухэм ягури...

А л и й. Апхуэдэ кьэхьурэ-тлэ, нанэ?

А н э м. Ауэ сытми кьэхьурэ, тхьэр пэж дыдэу уи флэщ хьумэ... Уи флэщ мэхьу, сощлэ. Алыхьым узэрельэури зэхызох. Тэмэму бощлэ ар, си щлалэ... Си кьуэ цыклу Ваня кьэзбгьэгъуэтыжащи, фыщлэ ин пхузощ!

А л и й. Мес ар, нанэ, етланэ сатырым деж щожей, уи Иван Карасёв.

А н э м. Слээгъуащ, зы сыхьэт ипэклэ слээгъуащ. Уэри нэхь пэсэу сыкыпхуэклэуэнути, уи Шэлидэт уепщлыхьу уепсалъэрт. Сабийхэм я деж клэужыну луклыжыхуклэ сыпэплэащ. Пэсэу си кьуэр, арат сызыхуеиххэри. Лы хьуащ си щлалэ цыклу... Хэт абы кьыбгьэдэлъыр?

А л и й. Ар и ныбжьэгъу урыс щлалэщ, нанэ, Иванщ ари. Лыгьэ зыхэлъ щлалэщ тлури. Сытым дежи зэщлыгьуащ ахэр. Сэри сащлыгьуащи, абы сропагэ. Икьуклэ кьуэфл бгьэсащ, нанэ. Уригушхуэ хьунуащ. Уи флэщ щы уэ узэрауклар нэмыщэхэм зэрахуэдмыгьэгъунур! Яхуэфашэр кьалысыжынщ абыхэми!

А н э м. А Иванитлыр мыбдеж щылэкьым иджыпсту... (*Зыталай-клэ щымщ, и нэгур кьогуфлыкл*). Мис иджыпсту епщлыжаклуэхэм ящыщ зым и псэр хэклащ.

А л и й. Хэт?!

А н э м. Сэ сызыукла Сидорчук... Иджыпсту... Иванитлым, си кьуитлым силъ ящлэжащ. А хьэбыршыбырыр дунейм тетыжкьым. Ауэ си псэр магъ — шэ кьытехуащ урыс Иваным. Хьумакулэухэр зытет лъагаплэмклэщ шэр кьыздиклар...

А л и й. Щлалэхэр-щэ?!

А н э м. Си псэр кьогьыкл... Си кьуэм кьуэш ищла урыс щлалэ цыклу шэ кьытехуащ, плыыр лъагаплэм кьуиклри...

А л и й. Иван, Иван... дауэ ухьут ар?..

А н э м. Кьысхуэгьэгъу, си щлалэ. Сыпэплэ хьунукьым си Ваня кьэсыжыху. Сожьэж, кьэсащ си зэманыр. Си кьуэм схужелэж псоми я плэклэ псэуну, насып илэну. Уэри зэгъащлэ: теклуэнуащ дыдейхэр. Пшальэ илэщ, ауэ теклуэнуащ.

А л и й. Упсэу, нанэ! Упсэу!..

А н э м А л и й и натлэм ба кьыхуещлри, мэбзэхьж. А л и й кьызэщоу, и дамэр белорус И в а н ы м игьэсысурэ кьоджэ. Абы кьэгъэщлауэ илыгьщ улэгьэ хьуа урыс И в а н ы р.

Б е л о р у с И в а н (*щэхуу*). Лалу кьэгъэуащ, кхьылэ, Ваня. Си закьуэ нысхуэщэсыжынукьым баракым и клэм нэс.

А л и й. Сэ сыбдэлэпыкьунц.

Зэпаубыдри, улэггэр Іуаш. Къэушауэ, абыхэм якІэлъопль М э с х ь у д.

Б е л о р у с И в а н. Хъумакулэуэхэр дыгъуэпшыхь лъандэм къатищу зэтет казармэ цитадель жыхуалэм деж щопэщащэ. Ар къэдгъэсэбэпри, дэри зэдгъэхулащ дызыхуейр. ЩыІэжкьым а дыгъуасэ плъэгъуа ещІыжакІуэр, Али Асхадович!

А л и й. СощІэ.

Б е л о р у с И в а н (*ар игъэщІагъуэу*). Дэнэ щІыпщІэр?

А л и й. Уи анэм къызжилащ иджыпсту, пщІыхьэпІэу къысхуэкІуэри.

Б е л о р у с И в а н (*и фІэщ мыхъуу*). Апхуэдэ щыІэ?

А л и й. ЩыІэщ, щІы уи фІэщ. Иджыри къызжилащ уэркІэ зэрыгушхуэр, унафи къыпхуищІащ куэдрэ упсэуну. Псоми яплэкІэ! Уэри, сэри, мыдрей псоми тхьэ тхуелъэуну жилащ. ДызэрыгтекІуэнури къызжилащ. Ппалъэ иІэщ абы, ауэ фашистхэм кІэ ягъуэтынущ!

У р ы с И в а н (*къызэщыцжу*). Абы щхьэкІэ уи гъащІэр пты хъунут... Фыпсэу, си къуэшхэ... (*КъызэфІоцІэри, и псэр хокІ.*)

А л и й. Язалыхь, и псэр къабзэу уи пащхьэм игъэхьэж.

Б е л о р у с И в а н. Дэри... ди тхьэм сольэІу...

Сценэр хуэмурэ кІыфІ мэхъу.

Макъамэ гууз къоІу. Баракым и хъуреягъыр мафІэм зэуэ къеггэнэху. Іугъуэ къыдеху ибгъухэмкІэ. ЩІыху гужьеяхэм я зэщІэгъуагэ макъымрэ мыувыІэжу лъалъэ пулемётым и макъымрэ зэхозэрыхьыж. А л и й, Л а л у, Б е л о р у с И в а н, М э с х ь у д сымэ сценэ гупэм итщ. Баракым кІэлъыплъакІуэ-хъумакулэуэхэр къыщІоплъэ, псори зэрыщІэсыр къалъагъури, щІокІыж. Щхьэгъубжэхэм гъэрхэр зэрыІугуауэ Іутщ. М э с х ь у д, удыгъуауэ, баракым щІокІуэсыкІ, дакыкьэ зытІущ докІри, къеггэээж.

А л и й (*лъагъумыхъуныггэр ебэкІыу*). Апхуэдэ хьэкІэ-кхъуэкІаггэ мы щІылгэ-анэм илъэгъуакъым иджыри! Данте и жыхьэнмэр зыми щыщкьым мыбы елытауэ!

Л а л у. ЩІыху лышххэ! ХьэкІэкхъуэкІэхэ!

А л и й. Цитадель казармэшхуэр ягъэсащ, цІыхухэр зэрыщІэсу! Къатищми зэуэ мафІэ ирадзыфащ! Иджы мес, унащхьэри къиуэжауэ есыж...

Л а л у. Дапщэ щІэсауэ пІэрэ абы, насыпыншэхэ?..

Б е л о р у с И в а н (*и гум къыщІитхьыу*). Ваня зэрыжиІамкІэ, мин пщыкІубл-пщыкІуийм щІегъу, тІоцІым нэсынкІи хъунц. Лагерь щхьэхуэу щытт ар...

Л а л у (*и щІыбыр щхьэгъубжэм хуеггээ*). УеплъыфынкІэ Іэмал иІэкъым мыбы. Къалэ псо мафІэм ираггэс! Дэри сыт ди къару, зыри яхуэтщІэфыркъым... Алыхьталэми къриггэлыфынкъым ахэр...

А л и й (псчээрэ). Абыхэм я плэм дэ дитынкIи хьунут. Яль ящIэжу аращ, фронтым я Iуэху кьыщызэIыхьати. КIэ зэралэр кьагурыIуэу хуежьауэ аращ.

Б е л о р у с И в а н. Москва деж кьыщыщIагьэIащи, яль ящIэж, аращ. МафIэкIэ щIыху гьащIэхэр зэщIакьуэ ажалыр зыгьуэтынхэм. Куэд мыщIэу кьэсынщ езыхэми я чэзур.

М э с х ь у д (хьэ щтам хуэдэу, Алий зыхуегьазэ). БжесIатэкьэ, Алий! Зы гуIэгьуэ гуэр мы махуэм кьызэрыхьунур бжесIатэкьэ! Мис-тIэ, кьэхьуащ!.. Сыт фэ Москва и гугьу щIэфщIар? (Белорус Иваным йоупщI.) Уи ныбжьэгьу Иваныр дэнэ щыIэ? (Алий дежIэ зегьээзэж.) Сыт иджы кьэхьунур, Алий?! Сыту шынагьуэ, сыту шынагьуэ!..

Псори кьэуIэбжьауэ М э с х ь у д йопль, зэрагьусэр ящыгьупщэжа хуэдэ.

Б е л о р у с И в а н (и гум кьыщIитхьыу). ЩыIэжкьым Ваня, Мэсхьуд. Жэщым и псэр хэкIащ кьуэш сщIа си ныбжьэгьум. Жэщым Iуэху тIэкIу иIэу щIэкIати, хьумакиIуэхэм ящыщ зыгуэр кьеуа кьыщIэкIынщ. Е шэ щыIа кьытехуа... (И псалъэр хикьузэу.) Зыми ильэгьуакьым кьэхьуар! Сыкьэушрэ сеплэмэ, Иван и псэр хэкIри диижакIэт.

А л и й (абыи хикьузэу, и псалъэр кIуэцIрыкIыу). Чыристан диным зэрыжиIэмкIэ, ар иджыпсту гьуэгу тетщ, тхьэм и пащхьэм ихьэжыну. ДыдеймкIэ, Мэсхьуд, Иван и псэр «барзах» жыхуаIэм деж щыIэщ. ПщIэрэ абы кьикIыр? Ахьрэт махуэм пэплэуэ, мы дунеймрэ адреЙ дунеймрэ я зэхуакум псэр щыдэт увыIэпIэщ.

Щхьэгьубжэхэм Iутхэм я макьхэр: «Иудэхэ, еплэ абы ялэжьым!», «Е насыпын-шэ мыгьуэхэ!», «Тхьэм и нэлатьыр кьатихуэ ар зыщIахэм!». Пулемёт зэрылгьэлхэм я макьыр зэм кIащхьэ мэхьу, зэми нэхь ину кьоу. ЩIыху зэщIэгьуагэхэм я макь, хьэ банэ макь... Хуэмурэ псори щым мэхьуж.

ЕБЛАНЭ ТЕПЛЪЭГЬУЭ

А барак дыдэрщ. Бжэр кьыIуахри кьыщIохьэ Л а н г у т, М о з е р б а х, ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы р, хьумакиIуэхэр, кьэрэгьулхэр. ЩыбымкIэ зачэтхьэжу хьэхэр щобанэ. Ефрейтор Т а у ч э ш Д о л э т д ж э р и й, кьэрэгьулхэм я нэхьыщхьэр, кьахокIие: «ФыщIэкIи, сатыру фыув! Хэт щIэмыкIми, абы дыщысхьынукьым». Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы р абы дожьу: «ПсынщIэу, псынщIэу! ФыныщIэкI! Фэ кьывэпсэльэну хуейщ лагерым и комендантым и кьуэдзэ капитан Л а н г у т».

Л а л у (Алий зыхуигьазэу, щэхуу). Плээгьуа шейтIанхэр. Ди Ваня тхьэмыщкIэр хьэдэщIэлхьэхэм иджыпсту Iуашащ. Дыдейхэм ящыщ гуэрым селъэIуащ и хьэдэм темыджэгухьу, ямытIэщIу

щлалъхъэну. Лыгъэ зыхэлъ сэлэтт Иван...

М э с х ь у д (*гужьсеуэ*). Зыгуэр къыщыхъунущ мыбдеж! Иван ауэ сытми ллакъым!

А л и й (*и дзэр зэтрикъузэу*). ЗэтепIэ уи жьэр! Уи щхъэ закъуэ пхъумэу аракъэ? Зы псалъэ жыпIэнщи, дунейм утезгъэтынкъым! Адыгэм и псалъэ узот!

М э с х ь у д шынэри зиущэхужащ. Жэщ псом мыжея А л и й къэмэхыным зы мащIэщ илэжыр, и щхъэр мэуназэ. Л а л у абы и Iэблэр быдэу иыгъыщ, имыгъэджалэу, адрей ибгъумкIэ М э с х ь у д къиыгъыщ. Л а л у абы теплъэ зэрымышхур налуэщ, ауэ зыхуегъэшэч. Т а у ч э ш ы р, нэкIэ пыджэу, къаблокI.

Л а н г у т (*барак бамэр Iумпэм ищIу, и пэр зэрегъалгъэ, и Iэм хъэфэ башыр IэщIэлгъыщ. М о з е р б а х зыхуегъазэ*). ЩIэвдзэ!

М о з е р б а х. Сынодалуэ, зиусхъэн капитан! (*Баракым и кум йоувэри, и ну жеIэ*). Псори фыкъэдалуэ! Ныжэбэ къэхъуар псоми фощIэ. Гъэрхэр щIэпхъуэжыну хуежьэри, я казармэм мафIэ щIадзэжащ. ИкIи къахуэгъуакъым ар, езыхэр хэкIуэдащ. Капитан Лангут къыбгъэдэкIыу вжызоIэ: «Хэт мыдэлуэну хуежьэми, игъуэтынур ажалщ!»

А л и й (*Лалу жриIэу*). ЖыIэ иджы езыхэм загъэсыжауэ.

Л а л у (*щэхуу*). Алыхъталэм дауэ ишэчрэ мыхэри, мыбыхэм дежкIэ ебгъунлъэкIахэри! (*Мэсхъуд дежкIэ йоплгъэкI, адрейри къоскIэри, и напIэр иредзых.*)

М о з е р б а х. МафIэс къэхъуным и пэкIэ урысхэм ящыщ хъумакулэуэм и хъэдэр къагъуэтыжащ. (*Таучэшым дежкIэ зегъазэри.*) Хэтыт а уи хъумакулэуэм зэреджэр?

Т а у ч э ш ы м (*ину*). Сидорчук Степан, зиусхъэн лейтенант!

М о з е р б а х. Мис а... Сидорчук жыхуалэм и хъэдэр фи баракым пэгъунэгъуу къыщагъуэтыжащ. ДызэригугъэмкIэ, ар зыукIар, е зыукIахэр, фэ фщыщ гуэрщ! Ар хэту щытми командованием къезыгъащIэм фIыщIэ лей къилэжыныущ. КъыдживмыIэрэ – хъудырыпс къудей фэдмыту, зэрыбаракыу шэдымкIэ фытхунущ. Фхуэфащэ тезырщ ар. ИкIэщIыпIэкIэ пэжыр къыщIэмыщмэ (*Лангут хуоплгъэкI, модрейр иIыгъ башымкIэ и Iэлгэм пщIэ тоуIуэ*), фэ фщыщу пщIы иджыпстущIэ я адэшхуэхэм якIэлъыдгъэкIуэжыныущ.

Гъэрхэр къызэшовэ: «Нэжэхэ!»; «Фи щхъэм ирикIуэжыныущ псори!». ЩIыбымкIэ хъэхэм зыщалэж, къапэщIэхуэр зэпкъратхъын хъэзыру. Т а у ч э ш ы м нэкIэ ещх А л и й, Л а л у, М э с х ь у д сымэ. М э с х ь у д и щхъэр ирехъэх, абы и Iэр А л и й быдэу екъуз.

М о з е р б а х. ФызэрегуакIуэщ! Фи щхъэ и зэран къывэкIыжу

аращ. Зиусхьэн Лангут куэдрэ кывэжьэнуктым!

Л а н г у т (*Иэлу*). Мы комедием кIэ ефт. Сатырым и пэмрэ и кIэмрэ цIыху тхурьтху кыпывуди, гьущI кIапсэ хьарым ефшалIэ. Абы Iуцц ирихьунцц мы кхьуэ делэхэр. Андрейхэр лэжьакIуэ фху!

Хьумакулэхэм сатырым и пэмрэ и кIэмрэ цIыху тхурьтху кыпабжыкIри, щIаху. Ахэр мэкIий, «зыфIыгь, ныбжьэгьухэ!» жалIэу. Куэд мыщIэу автоматыр зэрыльэлыу мауэ.

Лангут (*щIэкIыж пэтрэ зыгуэригу кьэкIыжауэ зэщIоувыIыкI, Мозербах и щхьэр хуещI, модрейри зэуэ кьыбгьэдохутэ*). Тэрэзу зэфIэкIащ псори. Дэ кьытпэуу хьуам аращ кьащыщIынуур... Дэнэ щыIэ а... уэ бощIэ жыхуэсIэр. УсэуцIырхьыр...

М о з е р б а х (*нэкIэ Алий кьелъыхьуэри, игьэщIагьуэу жеIэ*). Си фIэцц хьунтэктым! И пхьэ кьыкIащ мызыгьуэугкIэ.

Л а н г у т. Хэт зи пхьэ кьыкIар?

М о з е р б а х. УсакIуэм. Еханэу щытащ ар. Иджы, япэу сатырым хэтыращ, зиусхьэн капитан.

Л а н г у т. ГьэщIэгьуэнцц. Зыгуэрым кьехьумэ ар. (*Зигьэ-кьыу, А л и й бгьэдохьэ, ней-нейуэ йоплэ. Модрейри, и нэр имыгьэпщIкIуу, кьоплэ.*) Еплъыт абы и нэ фIыцIэхэм! Пагэрэ мышынэу! МащIэцц мыбы апхуэдэу щыIэр. (*Алий зыхуигьазэу.*) Ныбжышхуи уилэктым, ауэ лыжь дьдэм урещхьыц. А-а, узым уищIащ апхуэдэу, сощIэ. Узым зыри дахэ ищIырктым. УцIэрыIуэ гуэру жалIэри уэ? Сэри творчествэр си хамэктым. Уэ пхуэдэ цIыхухэми пщIэ яхузощIыф. Дахагьэр, кьабзагьэр си псэм и щIасэцц. Скрипкэ соуэ, сурэт тызох. Сынопсэльэну си гуапэт, уэ дауэ уеплэр?

А л и й (*щIыIэ-щIыIэу*). Сэ схуэдэхэм хэдэ-хэплэ яIэктым. Унафэ зэрыпщIцц.

Л а н г у т (*Алий жиIар игу иримыхьыщауэ*). ДызэгурыIуащ. (*Хьумакулэхэм дежкIэ зегьазэри.*) Нобэ мыр лэжьэнуктым. (*Мозербахрэ штабс-фельдфебелымрэ яжриIэу*). УсакIуэр си кабинетым нафшэ. (*ЩIокIыж, мыдрейхэри абы и ужьым йоувэ.*)

М о з е р б а х (*яхэкIиеурэ гьэрхэр щIеху*). ЛэжьакIуэ фынакIуэ! ПсынщIэу! ПсынщIэу!

А л и й гукьыдэжыншэу Л а л у йоплэ. Белорус И в а н блэкI пэтрэ зыгуэр щэхуу кьыжрелэ А л и й. М э с х ь у д икIуэгурэ баракым щIож.

Сценэр кIыфI мэхьу.

Скрипкэр гуузу «мэпыхьэ». К а р л Л а н г у т и канцелярием и зы кьуапэм нэхур тредзэ, абы дэкIуэу болъагьу гьущI банэ бжыхьыр. М о з е р б а х р э ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы м р э А л и й яшэ Л а н г у т деж. НэбгьуэцIэ маплээри, А л и й кьелъагьу М э с х ь у д нэмыцэ офицерхэм я шырыкьур яхуигьэкьабзэу. Хуэмьшэчу зречри, ар М э с х ь у д жьэхолъадэ, модрейми кьэщтауэ зызэхуешэ.

А л и й зешэщІри, абы и напэр хущІехулыкІ.

А л и й (*и фэр пыклауэ*). Мы щІэм ельытауэ мывэ зэпыхыным сеныч дестэм хуэдизщ и хьэлъагъыр!

М о з е р б а х (*губжъауэ, хьэфэ башымкІэ Алий и щІыбым йоуэ*). Къыпхуэгъунукъым ар! Зиусхьэн капитаным жесІэжынщ иджыпсту!

А л и й (*узыр зыхуигъэшэчу, нэмыцэм и нэм щІоплгэ*). АдыгэлІым и напэм къезэгъыркъым нэгъуэщІым и вакъэ хуигъэ-къэбзэну. Лъэпкъ напэ жыхуиІэращ ар. (*Мэсхьуд зыхуигъазэу.*) ПщІэжрэ Къэзанокъуэ Жэбагъы жэуапу итар, зы къуэ фІэкІа щхьэ уимыІэрэ щыжралэм? «ЛыфІ кыыхэкІмэ, а зыр срикъунщ, мыхъумыщІэу къэхъумэ, зэрыжылэу ярикъунщ». Егупсыс а псалъэхэм, икІи уи лъэпкъым и напэр тезыхын Іуэху умылэжь...

М э с х ь у д (*кыыхуилгэу*). Хэт уэ хуит узыщІар си плэкІэ унафэ пщІыну? Уэри угъэру аращ сэ схуэдэ къабзэу. Узихэт уэ? Мыбдеж щхьэж къызэрелыным и унафэр езым ещІыж...

А л и й. Сэ бжесІапхьэр бжесІащ. Адыгэу щыт!

М э с х ь у д. Сыт-тІэ, ныжэбэ къэхъуари сыбзыщІын хуейуэ ара? Уэращ иджыпсту къызэуар!

А л и й (*къэгузэвауэ*). Ей, щІалэ, бгырыс псалъэжь щыІэщ: «Бгым къех псыр ятІэкІэ пхуІущІэнукъым», жиІэу. ЗэгъащІэ ар! Нэлат къэпхынущ. Алыхъым уигъэкІуэнукъым, иджыри зы псалъэ къыбжъэдэкІмэ!

М о з е р б а х (*Мэсхьуд и пщэпкъыр иубыдауэ*). ЖыІэт пэжыр, хьэрылху, си ІэкІэ узукІыну ухуэмеймэ! Мыр (*Алий дежкІэ и щхьэр ещІ*) хьэпсым ивдзэ! Абы ирырес нэхуи, псыи, шхыни имы-лъагъуу!

КІэлъыпкъакуитІым А л и й япхъуатэри Іуаш.

М э с х ь у д (*гъынанэу*). Сыгубжъати, къызжъэдэхуауэ аращ, зиусхьэн лейтенант! Сыжеящ сэ, зыри слъэгъуакъым!

М о з е р б а х (*башкІэ кзоуэ*). ПщІыщ жыпІэр, хьеуан! ЖыІэжыт зэрыщыгар! Армырамэ — мес гъущІ кІапсэр!

М э с х ь у д (*лгэгуажьэмыщхьэ зрегъауэ, нэмыцэм и шырыкъум ба хуещІ*). СумыукІ закъуэ, зиусхьэн! СумыукІ, сынольэу! Сэ сытым дежи пэжыр вжесІэртэкъэ!.. Ныжэбэ яукІа хъумакуэр гъэрхэм ящыщІ зыукІар.

М о з е р б а х. Хэт ар?

М э с х ь у д. Ди баракым щыщт ар, Ивант и цІэр. Урыс Иван. И унэцІэр сщІэркъым. Сэ фІыуэ сыкъылъагъуртэкъым, къищІа хъунт... фэ псори зэрывжесІэжыр. Алийрэ абырэ зэпсалъэу слъэгъуащ зэрэ-

тIээрэ. Ауэ а жэщым Алий хуабжыу сымэджащ езыр. Щэлуурэ дигъэжеякътым. Пэжу жызоIэ.

М о з е р б а х. Адэклэ-щэ?

М э с х ь у д. Аурыс Иванныр жэщым баракым кыщIыхъэжащ, зебыршэу, лыыр кыпыжу. Сэ Алий и псчэм сыхъыгъэушауэ сыхэльти, фочауэ макъ зэхэсхаш, плыыр лъагапIэмкIэ кыиукIыу. Сытми, лыы куэд фIэклуэда хъунти, лаш а Иванныр. Пщэдджыжьым хъэдэщIэлъхъэхэр къэсри щIахаш ар...

М о з е р б а х (*Гэлъэклэ Мэсхьуд и напэр щIехулыкI*). ПщIы кыысхуэбупсамэ, аращ узэрыхъур, хъеуан къэрабгъэж! Мо усакIуэм уэ жыпIа дьдэр жимыIэжмэ, къэбухащ уи гъащIэр. КIуэи лажьэ!

М э с х ь у д и бгъэм хуэзэу лъакъуэкIэ къоуэ, модрейр укъуэдияуэ щIым тохуэ. Сценэр кIыфI мэху.

Скрипкэм гыбзэ къреш, ауэрэ мэужыхыж.

Лагерь унафэщIым и канцеляриерщ. Л а н г у т телефонкIэ Берлин мэпсалъэ.

Л а н г у т. Гъэрхэм мафIэ щIадзэри, казармэр ягъэсащ, щIэпхъуэжын я мураду. Ауэ ди пулемётхэр егъэувэклауэ щыгти, щIэпхъуэжахэр Iэмалыншэу едукIэклащ. (*Жалэм йодаIуэ пыгуфIыкIыу, гукъыдэжышхуэ иIэу.*) ГурыIуэгъуэщ, группенфюрер! ДгъэээщIэнщ! Хайль Гитлер!

Трубкэр трельхъэж. Къотэджри, жьджэру, кыкIукI-никIукIыу щIедзэ. И щхъэм хуопсалъэж: «Гъуэээджэкъэ ар, фюрерым и дамыгъэ лъапIэ къэблэжыныр! Унагъуэм яхуэIуэхун хуейщ япэ степену зауэлI жор кызырызатыр!» Виски птулькIэмкIэ мэлэбэ, ауэ и Iэм йопэмыжри, и пэр зэрегъалъэ, дыху къэщтэри, и Iэм щехуэ. Бжэм зыгуэр кыытоIуэ. Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы р кыщIохъэ.

Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы м. Зиусхъэн капитан! Лейтенант Мозербах кыщIыхъэну мэлъаIуэ.

Л а н г у т (*гукъыдэж иIэу*). КъыщIрехъэ.

Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы р щIокIыжри, М о з е р б а х кыщIохъэ.

М о з е р б а х (*Иэнкуну*). Зиусхъэн капитан...

Л а н г у т. Сыт аргуэру къэхъуар, лейтенант?! Дэнэ щыIэ зи нэр жэщ кIыфIым хуэдэу фIыщIэ адыгэ усакIуэр? Сыхъэт хъуауэ сожьэ. Iуэху хузиIэщ сэ абы.

М о з е р б а х. Мэсхьуд зридзаш абы...

Л а н г у т (*къэгубжыу*). Сыт-тIэ абы щхъэкIэ? Хэт и Мэсхьуд?!

М о з е р б а х. Мис а адыгэ щIалэжь цIыкIу бзэгузехъэу дилэм...

Л а н г у т. ЖыIэт, жыIэт...

М о з е р б а х. Си гугъэщ а усаклуэр щыгъуазэу жэщым яукла хъумаcluэр хэт луиплами. ПщIэжыркъэ, полковник Штурм и унафэклэ Гомель кърагъэклиу ди деж къагъэклиуауэ щытар.

Л а н г у т (*Гэлу къызэкIуэкIауэ*). Штурм и унафэт ар! Зэпыту клуэнхэ! Таучэшым и пщэ ислъхъэну сыхунэсакъым, мыбы уи нэлэ тегъэт жыслэу. Езы Штурм дьдэм сепсэлъэн хуей хъуащ иджы! Сыт жеслэнур? Си щхъэр пичыну хъунщ абы! Зы хъэгъэщагъэ гуэр щэхуу зэхиджэрт полковникым, а Сидорчукыр хэту. Мыбы къигупсысхэр дужэгъуащи, ди щхъэр здэтхъын тщIэркъым!.. НтIэ, сыт адэклэ?

М о з е р б а х. Усаклуэм Мэсхъуд зридзаш, нэмыцэ офицерхэм-рэ сэлэтхэмрэ я шырыкъур яхуигъэкъабзэу илъягъури. Адыгэ хабзэм къезэгъыркъым, жи, бгырысым дежклэ икIагъэу ебж.

Л а н г у т. Арати...

М о з е р б а х. Арати, зэфIэнащ. Мэсхъуд къэгубжъри, хъумаcluэр зыуклам и цIэр жиIащ. А барак дьдэм щIэса Иван гуэрщ. Жэщым плъыркхэм къаукIауэ къыщIэкIынущ езыри, нэху къекIакъым. ХъэдэщIэлъхъэ луэхуншэжъхэри мызыгъуэгу мпсынщIэу нэсри, щIашащ. Къуэм даклутэжахэм яхэзгъэплъат, ауэ апхуэдизу куэд дэлъщи, къахэщIыхукIыжынкIэ Iэмал зимыIэщ. ХъэдэщIэлъхъэхэм яхэупщIыхар Таучэшырати, псоми зы жэуапщ къапихар: «Хуэму фолажъэ жалати, зиусхъэн капитаным и унафэм тету, луэхур нэхь псынщIэу зэфIэдгъэклэщ, жэщ-махуэ димыIэу дылэжъащ».

Л а н г у т. Усаклуэр-щэ?

М о з е р б а х. Абыи депсэлъылIащ нэхь хэгъэзыхъауэ. Зыри тхужикакъым. Едгъэляуэ къыщIэкIынущ, нэху къекIыну си фIэщ хъуркъым. Хъэпсым иддзати, иджы баракым едгъэшэжащ.

Л а н г у т (*и жагъуэ хъуауэ*). ПщIэрэ, лейтенант, инджылызхэм псалъэжъ хъарзынэ яIэщ: give never the wolf the wether to keep. «Дыгъужьыр хъумаcluэ умышI», — жиIэу аращ. Урысхэми яIэщ абы ещхь: «Бжэныр хадэм иутIыпщхъэ!» Аращ щIыжалари: «Дыгъужьым дзыхь хуумыщI, ар мэл чэтым щыщIэтым деж, бжэным — къэбыс-тэм щыхэтым деж!» «Кхъуэр уи Iэнэм бгъэтIысмэ, и лъакъуэр Iэнэм трелъхъэ», — жалэу. КъызэрыщIэкIымкIэ, дзыхь зыхуэпщI мыхъунум уи дзыхь ебгъэзыныр делагъэщ, унафэ зытумыщIыхыфыну луэхум утепсэлъыхыныр делагъэм и делагъэжщ. А псори дэращ зытеухуар! Адэклэ пысщэн?

М о з е р б а х. Хъэуэ, зиусхъэн капитан! Дэнэ къыщащIами, адыгэхэм ящIэрт я усаклуэр карцерым зэрыщIэддзар, ауэ, зызэкIуэцIаганэри, зы псалъи къажъэдэтшыфакъым. «Хъэзыр къэхъуащ иджы» жыхуэтIэхэми я жьэр яубыдыжащ... ИтIанэ, къызэрыщIамкIэ, хъумаcluэхэм езыхэм гъэрхэр къыщрагъэтхъыр-ти, щIэпхъуэжыну хэтауэ, е бунт къалэта хуэдэу жалэрти яукIырт.

Л а н г у т и пĕм ижыхъауэ, и нэр кытримыгъэкĕу, М о з е р б а х йопль, зы дакыкъэ дэкĕжмэ, Іэшĕукĕнуц иджы жыпĕу.

Иджыри мыр къэхъауэ кыызжаащ: адыгитĕ хъумакуэхэм цĕыху мыхъужыну яукĕати, зыри здыуаумыгъэхъэ гъуцĕ кĕапсэ бжыхъым ахэр екĕуалĕри, къэрэгъулым елъĕуащ фочкĕа къеуэу кыиукĕынхэу. Моуэ иджыпсту хъэдэщĕлэхъэхэм Іуаша къудейщ ахэри...

Л а н г у т (*и цхъэм йопхъуэжри*). Напэтехцĕ! СС-м и офицерщ жыĕа мыр! Сыту уцхъэ куцĕыншэ уэ! Делэм и делэж! Сыт мы кыисхубгъэкĕуэкĕхэр! Фыхуеймэ, зэрыщыту зэтевуĕа, ара иджыпсту Іуэхур? Сыт Берлин тĕуэхунур?! Дэ едгъэхъа планыр кыитхуагъэдахэри, Іэ традзэжакĕщ! Псом нэхърэ нэхъ тыншри, лейтенант? Мис фэ зыкъэмынэ фызэтраукĕамэ арат нэхъыфĕыр! (*Зэкĕа цым мэхъуж, хъэлгъэу мэбауэ, зигъэупцĕуІужу*). Узыхуей дыдэр цĕа, ауэ мы усакуэм Кавказым кыиĕа псори кыихуриджэн хуейщ, Советым цымыгугъыу, дэ кыидгухъэну! Армыхъумэ... си нэгу кыищĕлэгъэхъэну сошынэ, Мозербах, уэ уи цхъэм кырикĕуэнур!

Сценэр кыфĕ мэхъу.

Скрипкэм гыбзэ къреш, зэми ину, зэми нэхъ щэху хъужу. А л и й баракым щĕлэхъщ, адреихэр лэжъакĕуэ яшащ. А л и й зэхубэрэжъащи, мыхъейуэ щылэхъщ. Макъ гуэрхэр зэхихыу кыфĕощĕ.

Б л э к ĩ а м к ъ и І у к ĩ м а к ъ ы м р э у с а к ĩ у э м и м а к ъ ы м р э зэпэджэжу къоу:

– Алий, уи усэфĕ сыхъыщеджащ газетым!

– Ар усэ сытми? Ди унэ накĕуи, сыхъыпхуеджэнщ сэ усэ! Унэм щыĕащ стхам я нэхъыфĕ дыдэр.

– Сыт жыпĕр? Уэ унэм ущыĕкъым, мазэ бжыгъэ хъауэ.

– А-а, пэжти. Гъащĕмрэ ахърэтымрэ я зэпылпыпĕм сыщыĕащ иджыпсту. Ауэ си усэхэр Іуащхъэмахуэ и щыгухэм щызепцĕа жыбгъэм хуэдэщ. Пщĕлэж хъунщ, дауи, мыпхуэдэ си сатырхэр:

Іуащхъэмахуэ, Іуащхъэмахуэ!

Щымахуэфэр зытезымых,

Уи бын хахуэм и фĕлэхъусыр,

Пшэр зытехи, уэ къелых!

Фĕгыгуэ инкъэ уи бын пэжым

Нобэ тыгъэ кыпхуищĕар,

Дунеищĕлэм ухимынуэ,

Уи цхъэ тхъахэм щыІуэтар.

– Сошлэж, Алий! Усэ дахацэт! Сыт, шлэуэ зыгуэр птха? Поэмэшлэ е «Къамботрэ Лацэрэ» романым пэхъун гуэр? Ар адыгэ лъэпкъым и энциклопедиеш, жилат зыгуэрым. Хьэмэрэ иджыри зы «Мадинэ» къэбгъэщла?

– Уэ плъэгъуакъым иджыри си «Къызбруныр». «Къамботрэ Лацэрэ» йофлэкл ар. Абы пэклуэн стхакъым иджыри къыздэсым. Ауэ... нэзгъэсыжыну къыщлэклынкъым. Си лъахэгъухэм сызэхэфхынууци, абы си гур къыщлеубыдэ! Пхузэфлэклыххэмэ, си ныбжьэгъу, ди луащхэмахуэ, махуэмрэ насыпымрэ къытхуэзыхь ди бгы уардэм и шыгум дэкл. Дэкли, уи нэгү къыщлэгъэхэ гугъуехь псори зышэчыфа лъэпкъыбэ цлыхухэр. Ахэращ иджыпсту си гупсысэр зытеухуар. Абы хэмрэ цлыхуцлэ зилэм я Анэмрэ! Абы игъэв гуауэмрэ! Пщлэжыркъэ, стхауэ шытати: «Ехъэх лэщэр, сыгъэпсалъэ, сэри цлыхум сыкбилъхуащ...» Си флэщ мэхъу си гум, си щхъэм шызус сатырхэр си Хэку лъаплэм зэрынэсынур. Зытестхэн тхылъымплэ симылами, нэсынущ. Аращ сызэлэжьыр зэпымычу...

*Мэгупсысэр уэрэдусыр:
«Сыт си усэр шлэмыгъыбзэр,
Джатэрыбзэм я бэлыхъым
Си шыналгэр шлэщышынэр?
Сэ си пэжым джатэ шлагъым
Щхъэщэ шищлэмэ, смыклу хъункъэ?»*

А барак дыдэрщ. Зэхаубэрэжъауэ щыль А л и й и хъуреягъклэ и лъахэгъухэр шызэхэтщ. А л и й мыхъейуэ щыльщ. Къыщхъэщытхэм я макъыр ерагъыуц зэрызэхихыр.

Б е л о р у с И в а н (*зыкъригъэщлэжын и гугъэу, Алий щхъэщысу*). Али! Али Асхадович! Сызэхэпхрэ?.. Ара «ариец нэс» жыхуалэжыр, цлыху къарууншэр, цлыху сымаджэр зимыщлэжу буклыну.

Л а л у (*и дзэр зэтрикъузэу*). Тхъэм и нэлатыр къатихуэ! Зыгуэр кърагъэлуэтэн я гугъэу, удын мащлэ ирадза, нэжэхэ! Мис аращ Лангут зэпсалъэхэм я щхъэм къриклуэр. Яуклпэнт, Таучэшыр мыхъуамэ. Къелыну плэрэ... (*Зрегъэзыхри, и гум йодалуэ.*) Къеуэ хуэдэщ и гур. И клуэщлым зыгуэр клэрамыудауэ е и щхъэр зэщхъэщамыхуауэ тхъэм къыщлэгъэкл...

А д ы г э х э м я щ ы щ з ы м (*кумбыгъэ нэщлыр илыгъыу къабгъэдохъэри*). Модрей баракым зи мыхъуми шлакхъуэу граммичэрэ хъудырыпсу литр ныкъуэрэ къыщыдатырт, къэбыстэ фарэ клэртлофыфэ щтарэ флэкла хэмыгъэвами. Мыбы, махуитл хъуащи, псывэ дыдэри къыдатыркъым...

Л а л у (*цлэгубжэу*). Адыгэр тхьэусыхэркъым. Иджыри улэр-
къым, пэжкэ, узэфлэтц.

А л и й и нэр кыызэтрехри зеплыхь, здэщыэр кыхуэмышцлэу, и Iупэ гьущлэм
йобзеиж.

А л и й (*ерагъыу*). Псы...

Б е л о р у с И в а н. Зыхуэгъэшэч, кьуэш. Хьудырыпс фари
кыдатыжыркъым. Мис, уи лъахэм кыкIахэри, псори мыбы
кыщцIадзащ. Псырэ шхынрэ цхьэкIэ зэтолэ цIыхур. Баракым щлэс
гьэрхэм зэхуэдитIыр щIашакIэщ... Шхыным уемыгупсысмэ нэхь
тыншц...

А л и й (*зеплыхь*). Иван, Лалу... Дыдейхэр псори фыкыызэхуэ-
саи... Лэкьумэн, Хьисэ, ФуIэд, Зэбубэ, Индрис, Шэхьбан... псори
мыбы фыщыи... Ар дауэ? Мэсхьуд-щэ?

И н д р и с. Уи лъагъуж фIыуэ, си кьуэш! ЗыIыгь, Алий,
зыIыгь, кьару зыхэльхьэ. Уэрэ сэрэ иджыри уэрэд Iэджэ зэдэттхы-
нущ, ди Кьэбэрдейм и цIэр Урысей псом щыдгьэлунущ! (*Хьэлъэу
хоцэтыкI.*)

А л и й. Индрис... Индрис... МащIэ щIа узэрызмышьагьурэ...
Сытуи уэд ухьуа, уи нэраи кыпхэнэжар.

И н д р и с. Зыри щытхьэркъым мыбы, Алий.

А л и й. Фэри мыбы фыкьадзауэ ара?

И н д р и с. Адыгэхэр псори дыгьуэпшыхь дыкьагьэлэпхьуащ. Зы-
гуэр ягу кытхуильщ, тобэ ирехьу. Таучэшми зыри хищIыкIыркъым,
мыбы дыкьэзышар арами.

А л и й. Мэсхьуд дэнэ щыIэ?

Л а л у. Сыт мыбы ущIытегузэвыхьыр? ЕгьэджакIуэ жыхуалэ-
ракьэ... ЩIэпхьуэжащ а ещIыжакIуэр, зыми псалъэ жримиIэу. Нэ-
мыщэхэм ядэлажэ узбекхэм я гьусэ хьунщ. Андрей узбекхэр зэры-
щыту дыгьуасэ шэдымкIэ яхуащ. Абы я баракыр нэщIщ иджы.

А л и й (*игу щIыхьауэ, атIэми узым игьэщэIуу*). Езмышьэля-
уэ пIэрэт? СыблэмыкIыфу и нэгум сиуат... нэмыщэхэм я шырыкьухэр
яхуильэщIу слъагьури... схуэшэчакъым... Езыми итIанэ... Мозерба-
хым бзэгу хуихьащ... Ди урыс Иван теухуауэ... ауэ сэр цхьэкIэ зыри
жриIакъым. Уэри, Ваня, укьыхигьэщакъым...

Б е л о р у с И в а н. Абы и зэранц уэ мыпхуэдиз удын бзаджэ
кыщщIыптрадзар.

А л и й. Пэжщ. Си лъакьуэм зыри зыхищIэжыркъым, башкIэ
пауцэбыкIащ... Сыщыуауэ пIэрэ? Армырауэ пIэрэ-тIэ дызышар?

Б е л о р у с И в а н. Уи фIэщ щIы аракIэ. Езым кыыхихащ а
гьуэгур, Али Асхадович! Зыщыгьэгьупщэ иджы! ЕгьэджакIуэм хуэ-
дэу уелIэллэщ, ауэ зыри кыкIакъым.

И н д р и с. Цыху клуэц! флейуэ кыщ!эклащ ар... Ауэ арактым иджы луэхур, уэ укызыэф!эдгъэувэжын хуейщ. (*Хъыдан бзыхъэхуэ кызыктуех.*) Мыбы щ!акхуэ т!эк!у клуэц!ыльщи, шхы, си кбуэш.

Л э к ъ у м э н. Сэри фошыгъу дзэкъэгъуэ си!эщ. Уэ нэхъ ухуэ-ныкбуэщ...

А л и й. Псы т!эк!у... Цы!эм сес... Сызэщ!ок!эзызэ...

Б е л о р у с И в а н. Кбуэшхэ! Фэ Али Асхадович фыбгъэдэс, сэ Таучэшыр къээзгъуэтынщи, псывэ т!эк!у кърезгъэ!ыхынщ.

А л и й (*ныгуф!ык!ыну хэтщ, ауэ къеху!лэрктым*). Упсэу, Ваня... Фыпсэу, си кбуэшхэ...

Б е л о р у с И в а н, А л и й жэуап иритыж щ!ык!эу, и щхэр ещ!ри, баракым щ!ок!.

И н д р и с. Ц!алэф!щ!

А л и й (*и щхэр мащ!эу кыт!релэтык!*). Бгырысыл! нэсым ещхыщ... кыщыхъуа щ!ып!эм шэд, гуэл, мэз ф!экла щымы!эми... Лы нэс игъэсащ Анэм. Лалурэ сэрэ дощ!эж Гомель деж абы маф!эгу щхъэгъубжэм щ!акхуэ кызыэрытхудидзар. Ар ди Карасёв Иван и анэрат!.. Аращ Сидорчук бзадженаджэм, ещ!ыжак!уэм ар щ!иук!ар. Абы и псэм псэхугъуэ щигъуэтынуктым ахърэтми! Дэ Кавказым нэс дыкык!ами, зэи тщыгъупщэнуктым лык!э ягъэнц!а мы щ!ыналъэ хейм ц!ыхуф!у кыщытхуэзахэр. Я щхэр ямыгъейуэ, я щ!акхуэ !ыхэр кыдэзытахэр, дэр щхэк!э гъуц! банэ бжыхыым ираху!лахэр... Апхуэдэщ белорусыщ!ыр... ц!ыхугъэрэ лъагъуныгъэрэ и куэдщ...

И н д р и с. Хуэму, Алий, умыпсалъэ апхуэдизэрэ, уи кбарур хъумэ.

А л и й. Хъэуэ, Индрис, жызгъэ!э... класэ мыхъу щ!ык!э...

И н д р и с. Жы!э...

А л и й. Белорусхэм сыт ялажьэ, фашистхэм жыхъэнмэ мыбдеж щаухуамэ. Ныбжык!э къахуэгъунуктым ар абыхэм... Зэи... Сэ щ!эуэ зыри стхактым, ауэ зыгуэр сыкыфхуеджэнщ. Гук!э сщ!эхэм сыт иращ!эфынт абыхэм... (*Усэ къоджэ.*)

*Еуэ, шагъдийхэу гъэшхэхэм
Къэбэрдей щ!алэр техутэ,
Пц!ащхуэр щ!эмыхъэу щ!эгъапхъуи,
Лъэпщ джатэр нобэ гъэххуэ!
Ди хэку кыхэк!а шухэр
Лыгъэ зехъэп!э дихуащ,
Феуэ фашистхэу лъыгъажэм,
Ди хэкум ахэр къепхъуащ.
Тхъумэнщ ди бынхэр, анэжьхэр,*

*Тхүмэнц адэжьхэм я лэапсэр,
Фашист лээбжъанэм флэтхынци,
Хуит кээтцлэжынц ди кэуэшхэр.*

Б е л о р у с И в а н (*гүфлэу кэггээзэж, шыуан цлэжлэу псы пштыр кэехри*). Али Асхадович! Кэуэшхэ! Кэысхуицлэц сыцлэжлэуар. Ефэт, Али Асхадович, ефэт...

А л и й. Упсэу, Ваня... (*Псым йофэ.*) Цлэжлэу сыпцлэжлэу...

Б е л о р у с И в а н (*макэ цэхуцлэу*). Кэызжилар фцлэжлэу Таучэ-шым?.. (*Псори цэху хэуауэ цлэжлэу.*) Совет властым теплээ хэуркэым ар. Ауэ фашистхэми ятеплээ хэуркэым. Дауэ ицлэжлэу, и хэкум иггээжын флэжлэу нэгэуэцлэу лэуэу зэрихуэркэым. Иглэжлэу жиларлэу... Филэжлэу хэуркэым... (*Псоми я нэгум чэзууэрэ йоплээ.*)

А л и й. Жылэ, Ваня, умышынэ!

И н д р и с. Мыбдежым епцлэжлэуэ цлэжлэу, Ваня!

Б е л о р у с И в а н. Хэунц. Псоми зэрытцлэжлэу, Гитлер и гугэат Совет Союзым зэрытэжлэуам и цыхэту ноябрым и блым Москва парадэу цлэжлэуэну. Парадыр пэж дэуэ цлэжлэуэцлэуэ Краснэ площадым. Ауэ Гитлер зэригугэам хуэдэуэжлэу. Октябрь Иныр илээс тлэжлэуэ зэрырикэум теухуат ар. Мавзолейм деж кэытетэу, парадэу хэтхэр иггэгушхуац ди главнокомандуюцэ Сталиным! Тхэмахуитлэу ипэжлэу кээхуац ар! Куэд мыцлэуэ ди дзэхэр ебгэрыкэуэу цлэжлэуэцлэуэ! Ура, нэбжэжлэуэ!

П с о м и (*гүфлэжлэуэ, ауэ цэхуу*). Ура! Ура! Ура!

Сценэр кыфлэ мэхэу.

ЕЯНЭ ТЕПЛЭЭГЭУЭ

Комендантым и кэуэдзэ, лагерым и унафэцлэу К а р л Л а н г у т и канцеляриерц. Л а н г у т дихэхауэ скрипкэм йоуэ — Вагнер, Бетховен. Абы ибгэуэ шэным тэсу А л и й цысц. Л а н г у т зэрылэжлэуэ гэрыр кэыдихэхыну хэтц.

Л а н г у т (*еуэн цеггэтыжри, хуэсакэынэуэрэ скрипкэр ирелэхэж футлярым*). Мы телэйджэр кэыздисхар цлэжлэуэ?

А л и й. Дэнэ цысцлэуэ? Уи деж сыщыхэцлэуэжлэуэ сэ.

Л а н г у т. Ари пэжц. Дяпэжлэуэ нэхэбэрэ дызэрылэжлэуэ согугэ. Мы скрипкэм еуэу цытам и лэзагэым иггэцлэжлэуэ сылээ-цлэжлэуэжлэуэ сэ, консерваториэм илээситлэуэ сыщеджа пэтми.

А л и й. Дауи, ар уи еггэжлэуэуэ цыта кэыцлэжлэуэ.

Л а н г у т (*футлярым и цхэр триплэжлэуэ*). Хэуэ... Сэ абы и унэм сыщыпсэуэуэ арац иджыпсту. Унэри унэ бэлыхэц. Бобруйск

щыщ журтщ мыр зейуэ щытар. КъызэрыщІэкІамкІэ, абы егъэлеяуэ талантышхуэ бгъэдэлът икІи егъэлеяуэ къулейт.

А л и й (*пІейтейуэ*). Унагъуэ иІа хъунт абы, дауи?

Л а н г у т. ИІат унагъуэшхуэ. (*КъыфІэмыІуэхуу.*) СщІэркъым иужькІэ и унагъуэр дэнэ щыбзэхами. Ауэ аракътым Іуэхур. Пасэрей скрипкэ гъуээзджэхэу коллекције псо зэхуихъэсауэ иІэт а журтым. Мылъкушхуэщ ар! Уасэ зимыІэщ.

А л и й. НтІэ, мы скрипкэр абы къыуитауэ ара?

Л а н г у т. Апхуэдэуи жыпІэ хъунущ, зиусхъэн усакІуэ! Мыр пэж дыдэу къызитащ. ЯгъэтІысын ипэкІэ. Адрейхэр... адрейхэр ауэ сытми къыгъэнауэ аращ. Иджы ахэр сысейщ, си унэ щыІэщ, Баварием.

А л и й (*и гум щІыхъауэ*). НтІэ, насыпышхуэ къыпхуихъа ахэр узэриІэм?

Л а н г у т. Ауэ сытми! Скрипкэмрэ сурэтыщІ искусствэмрэ хуэдэу сыдэзыхъэх щыІэкъым. Дахагъэм сурэт тесхынуи сфІэфІщ, псом хуэмыдэу щІыхубзым и дахагъэм... Сытми, зэээмызэ скрипкэ сеуэмэ, псэкІэ зызогъэпсэху. Уэри болъагъу, сыт хуэдиз бэлыхъ сшэчу си Хэку иным къулыкъу хуэщІэми. Музыкэ закъуэращ си гур зыгъэтІысыр.

А л и й. Урыс музыкэм дауэ ухущыт? Лъагъумыхъуныгъэ хууиІэу къыщІэкІынщ, дауи...

Л а н г у т. Фюрерым и унафэкІэ, рейхым щедэлэуэну хуиткъым лъэпкъ икІэхэм — урыс, журт хуэдэхэм — ятха музыкэм. Ауэ сэ абы арэзы сытехъуэркъым. Уэ уи зэхэщІыкІыр лъагэщ, сыкъыбгурыІуэнущи, щэхуу бжесІэнщ: Іэджэрэ си гум дыхъэу содалуэ Шалапыным и ариехэм е Чайковскэм и концертхэм. Унэм щызиІэ пластинкэ къомым хэльщ Чайковскэм и концертыр, журт Бронислав Губерман игъэзащІэу. Бетховен, Вагнер сымэ нэхъыбэрэ содалуэ... Ди фюрерми Бетховенщ япэ иригъэщыр. Языныкъуэхэм деж Бородин, Рахманинов сымэ я музыкэм сыщедалуи щыІэщ.

А л и й (*щІэнакІэу*). Апхуэдизу дзыхъ къысхуэщІу ара? Бзэгу схъыжмэ-щэ?

Л а н г у т. Хэт зыхуэпхъынур? Сэра? Делагъэщ, пэжкъэ? Уэ егъэлеяуэ уцІыху губзыгъэщ, бгырыс пагэ! Лъахэм и усакІуэ пажэ! ЩІыхъ зиІэ лэжъакІуэ!

А л и й. Сигу иль пэжыр жысІэмэ, дауэ къыпщыхъуну? ЗанщІэу гъущІ банэ бжыхъым сребгъэхулэну аракъэ?

Л а н г у т. Делафэ къызуплъу ара? Сэ уэ сыпхуейщ! ЖыІэ, умышынэ!

А л и й. Фашизмэм и лъабжъэр пагагъэрщ, хъэуэ, зыкъыфІэщІыжыныгъэрщ, нэмыцэхэм лъэпкъыу щыІэм нэхърэ нэхъыфІу,

нэхь лъагэу зыкыызэралытэжырщ. Вагнеррэ Бетховенрэ я музыкэм и лъабжьэри аращ, тхьэпэлъытэу зэрызабжыжыращ.

Л а н г у т. Уоу!!! Гъуэээджэщ, зиусхьэн усакуэ, пщлэ лей яхузощл уэ пхуэдэ цыхухэм. Пэжу, тлэку ебгъэлейри хэльщ. Хьэмэрэ фи лъэпкъ хабзэу ара укыиспэрыуэу сыбгъэгубжыныу? Фэ зыми фыкыыхуэмыгъэшу фыапхуэдэщ. Мис ар хьэл мыхъумыщлэхэм я нэхьыклэ дьдэу кыизолытэ сэ. Аркъудейм щхьэклэ лэджэм шэр къалэжь. Уэ уахэзбжэркъым абыхэм, дауи. Зэрысцлэмклэ, Совет дьдэми лумпфлэ ухуэщлактым уэ.

А л и й (*игъэщлагъуэу*). Дэнэ кыипха а жыплэр?

Л а н г у т. Дэри пщлэншэу тшхырктым ди щлакхуэ лыхьэр. Дэ куэдым дыщыгъуазэщ. Капитализм хамэ кьэралым, Тыркурщ жыхуэслэр, ущеджакъэ, Францием ущыпсэуакъэ? Абыи Кавказми узыпыщлауэ щытахэр властыр зыхуэмыфл цыхухэращ, нэхьыбэри НКВД-м и хьэпсхэм иклуэдэжэщ. Уэри, дауи, гулытэ хэха кыыщыпхуащлырт НКВД-м. Уи хьэлыр ариец хьэлым тохьэ!

А л и й. Егъэлеяуэ флыуэ фылэжыащ...

Л а н г у т. Нтлэ, сытыт уэ уи гугъар?.. Къыщынэмыщлауэ, уи хьэлыр тклийщ, ерыщщ. Уигу илъыр жыплэну зэи ушынактым, уи напэм кьемызэгъи яхуэблэжыактым. Аращ, дауи, пщлэ кыыщлыпхуащлыр фи республикэми, мыбдеж щылэхэми.

А л и й. Зыкъомкли узахуэщ, ауэ икли узахуэктым. Сыщлэпсэуари сызыхуэлэжыари си Хэкущ, си лъэпкъщ. Пэжщ, Совет унафэщлэхэм щыуагъэ ялэщлэкактым схужылэнуктым, иджырей кьэрал ухуэклэм хуиту упсэлъэныр, узэрыхуейуэ утхэныр кьемызэгъыу щытщ. Ауэ игъащлэм сепцлыжактым си кьэралми, си лъэпкъми, уеблэмэ...

Л а н г у т (*Алий и псалъэр зэпиду*). Къызжалат хьэл тклий узэрилэр, еклурабгъуншэу узэрыщытыр. Ауэ еплъыт: сыт хуэдиз уэ хуэщлар уи лъахэм, гугъу удехыакъэ лъэпкъ щэнхабзэр кьэлэтыным, луэрыуатэр зэхуэхьэсыным, хабзэр лыгъыным? Ущытакъэ тхаклуэхэм я лэтащхьэу, щлэныгъэ институтым ущылэжыакъэ? Лъэпкъым и къафэ искусствэр, и театрыр кыизэзыгъэпэщар уэракъэ? Сытлэ абыклэ флыщлэу кьэпхьар? Акъылым кыитласэркъым! Властым дзыхь кыыпхуимыщлу, фронтым улуидзауэ аракъэ? Германия Иныр апхуэдэу хущытынутахьым и цыху щэджащэхэм. Уэ бзэхэр бощлэ — хьэрыпыбзэр, тыркубзэр, французыбзэр, урысыбзэр. Мыбы щылэ адыгэхэми, Кавказым кыикла адрей лъэпкъхэми пщлэ кыыпхуащл... (*Зытэлайклэ щымщ.*) Дауи, кыыбгурылуащ уэ пхуэфэщэн лэжыгъэ кыызэрыпхуээгъэлъэгъуэнур. Укыыддэлэжьэн? Псалъэм папщлэ, тэрмэшу?

А л и й (*нэщхьейуэ погуфлыкI*). Лэжыгъи? Мыбдежи? Ажалым и хэщлаплэми? Сэри?.. Усыгъэр кьурш псынэм хуэдэу къаб-

зэщ. Мыбдежым махуэ къэс цыху минхэр щаукI. Зыри зимылажьэ цыхухэр... Урысхэр, белорусхэр, украинхэр, Кавказым, Азием цыщхэр. Пэжщ, ахэр гъэрщ. Ауэ цыху мамырхэми фащысхьыркъым фэ. Журтхэр мин бжыгъэклэ зэтывоукIэ. Сыт абы я лажьэр?

Л а н г у т. Зыри хэщыкIыркъым уэ ди политикэм. Ауэ мы зымкIэ ухахуэщ: сэбэп мыхъуну щхъэ бжыгъэр зыкIэрыдогъэху. Дыщызауэ щыпIэм исхэри апхуэдэщ. Ахэр кыызэднэкрэ адэклэ дыкIуэмэ, ди щыбагъкIэ шыныкъуэкъуэнуу, зэран кытхуэхъуну. Дэ зи ужь дитыр къагурылуэнукъым абыхэм. Мы Урысеишхуэу тхъэм иужэгъужам и планэпэ псоми жэнэт щыдухуэнуу, ауэ зэран кытхуэхъур ди гъуэгум тедгъэкъэбзыкIыурэ дыкIуэцIрыкIынуу. Арийцхэрщ дунейм щытепщэнур! А уэ зи гугъу пщыхэр Iэщ мэжэщIаллэу аращ. Ныбэныкъуагъым ирихуллэурэ, я щхъэр хуагъэщхъынуу Лъэпкъ Нэсым. Куэд мыщIэу, зы лъэпкъ закъуэщ мы дунейм кытенэнур. Андрей кIэрыхубжьэрыхухэр къуэм дэкIутэжын хуейуэ аркъудейщ. Цыху лейхэр мелуан бжыгъэклэ тедгъэкъэбзыкIын хуейщ щыым!

А л и й. Апхуэдэ дыдэуи?

Л а н г у т. Уи фIэщ щы, уэ зэи умэжэллэнукъым. Гъэруи ущытыжынукъым.

А л и й. Ар дауэ?

Л а н г у т. Уккъыддэлэжьэну уарэзымэ.

А л и й. Сывдэлэжьэным кыкIыр сыт?

Л а н г у т. Нэхъ мащIэмкIэ кыщIэддзэнщ. ЗэкIэ куэд дыдэ пщIэн хуейкъым: бгырысхэр ди лъэныкъуэ къэпщIын хуейуэ аращ. Мыхъуми, япэщыкIэ уи лъэпкъэгъухэр. Уэ уи псалъэм щIэдэлунуу ахэр. Дэри сэбэп дыпхуэхъужынщ, уи щхъэгъусэр, уи бынхэр кыпхуэдгъуэтыжынщ. Фюрерым и дзэхэр куэд мыщIэу фи деж нэсынуу.

А л и й. Уи фIэщ?

Л а н г у т. Шэч кытепхъуэ ара ди лъэщагъым? Европэ псор ди лъэгум щIэлъкъэ?.. Мазэ зытIуу нэхъ дэмыкIыу, Москва дынэсынуу!

А л и й. Сыт щхъэклэ, абдежым фызэримыгугъауэ фыкыщыпагуауэ жыпIакъэ?

Л а н г у т. Уакъыл жанщ уэ, псалъэ ныкъуэм зыгуэр кыыхыбопхуэт... Дыкъэувылащ зэкIэ, ауэ пIалъэ кIэщIкIэ зыхуэжынуу Iуэхум. Уи фIэщ щы, пэжщ ар.

А л и й (хэгупсысыхъауэ). ПэжынкIи хъунщ.

Л а н г у т. Пэжщ, пэж дыдэщ! Уэ цыху губзыгъэщ, щIэныгъэ уиIэщ, Iэмал иIэкъым кыбгурымылуэнкIэ Россие жыхуалэр дяпэклэ зэрыщымыIэжынур. Цыхуу исым и ныкъуэр зэтедукIэнуу... ПщIэрэ, нышэдибэ фыфейхэм ящыщ зы щIэсат си деж. Адыгэщ ари.

УэрэджылакIуэ хьэмэрэ кьэфакIуэ, сцIэжыркъым. Къэжэр жиIа и унэцIэр... ПцIыхун хуейщ ар. Фыфейхэми кьахокI гьэщIэгъуэну закъуэтIакъуэ. Абыи псоми шэч кьытрихьэрт. ГьэщIэгъуэн кьысцыхъуат ари. Ауэ укIэлъыплъыжамэ, делэм и делэжт ар.

А л и й (къызэщIэнауэ). Уэ ущоуэр! Адыгэхэм игъащIэми жалэ: апхуэдэ лы Iущ кьыпхэкIамэ, тхьэр кьыпхуэупсауэ аращ! Мис апхуэдэу, Альтуд къуажэм хуэупсащ тхьэр, Индрис хуэдэ цIыху кьыдигъахъуэри. Апхуэдэ пшынауэ Iэээ гьуэтыгъуейщ. Апхуэдэ цIыху къабзэ куэди бгьуэтынукъым. Пшынауэ кьудейкъым ар, адыгэ уэрэдыжхьэр зэхуихьэсырт, къафэ, ислъэмей зэхилхьэрт...

Л а н г у т. Ерыщагъыр кьыщIех уи нэ фIыцIитIым. Зыхуэсакъыж, си ныбжьэгъу! Уи Къэжэрыр сыхьэт зытIуц хъуауэ а уэ пцIэщIыгIым дэльщ, Тхьэшхуэм йопсалъэри. Мис абы иджы хузэхралъхьэ къафэхэмрэ ислъэмейрэ.

А л и й. А жыпIэр сыт?! Уоу, ди тхьэ!

Л а н г у т. Абы и лъэужьыр пхуну ухуейкъым, пэжкъэ?

А л и й. Сыт сыбгъэщIэну узыхуейр?

Л а н г у т. Мис арат, мис арат жозгъэIэнур. Уэ унэхъ губзыгъэщ икIи уцIыху цIэрыIуэщ. Тырку дьдэми укъыщцацIыхуу жалэ. Тыркубзэ бощIэ, пэжкъэ?

А л и й. СощIэ...

Л а н г у т. НтIэ, уэ уи Iуэхур хъуэпсэгъуэ дьдэ хъунуц.

А л и й (щIыIэ-щIыIэу). Сыт сщIэн хуейр?

Л а н г у т. Япэрауэ, фи бзэкIэ захуэгъазэ адыгэхэм, балъкьэрхэм. Ухуеймэ, урысыбзэкIэ епсалъэ, узэрегуакIуэщ. КъэгъэдаIуэ кьудей! Уи фIэщ щIы: гъащIэр шэдьпсым нэхърэ нэхъ лъапIэщ. Уи лъэужь кьытегъэхьэ закъуэ, адэкIэ дэ ди Iуэхужщ. Дэ ди цIыху дыщыхуеинуц Къэбэрдей-Балъкьэрми, Кавказ псоми. Дгъэхьэзырынхэщ, дгъэсэнщи, я унэ дутIыпщыжынщ, къалэн зырыз я пщэ дэлъу. Пропагандэм къаруушхуэ иIэщ. Кавказым щыпсэхуэм урысхэр фIыуэ ялъагьуркъым, ар сощIэ. Дэ ди телъхьэ хъун хуейщ а щIыпIэм щыпсэхуэр. (Алий и нэм щIоплгъэ.) Уи фIэщ щIы, нэгъуэщI гьуэгу уимыIэкIэ. Лангут Карл тIэу кьытригъазэркъым.

А л и й. Сыгупсысэ хъуну? Сысымаджэщ...

Л а н г у т. Нобэ хуцхъуэ кьыуатыну яжесIэнщ. Угупсысэну зы махуэ-махуитIщ уэстыр. Мы махуэхэм лэжьакIуэ уахунукъым.

А л и й (тегушхуауэ къотэдж). Хъунщ, сепсэлъэнщ адыгэхэм. Ущыхуей дьдэм деж.

Л а н г у т (гуфIауэ, и Iэхэр зэщехъуэ, ауэ аргуэру хьэдэмэ къыIурыауэ, и нэгур гущыкIыгъуэу зэрегъалгъэ). Зэ умыпIащIэ. КъэдаIуэ адэкIэ. Фюрерым и IуэхуцIафэ гьуэзэдэжэхэр, мы щIыпIэ бгынэжахэм псэукIэщIэ дахэ зэрыщыхуэр усэкIэ птхамэ арат. УсэкIэ

бгъэлъэпIамэ арат фюрерым и лыгъэр! (Алий жэуап итыркъым.)
Хъунц, зэкIэ егупсыс, иужькIэ иджыри дытепсэлъыхъынц абы.
Иджы псом ящхъэращ...

А л и й (йотIысэхыж). Сыт?

Л а н г у т. Тыркум теухуащ ар. Абы шыпсэу фи лъэпкъэгъухэращ
дызыхуейр...

А л и й. Сыт ахэр зэрыфщIынур?

Л а н г у т. Абы я дежи щыкIуэцIрыгъэкIын хуейщ фюрерыр
зэрызахуэр. Урысейм и Iуэхур псынщIэу зэфIэхын хуейщ, абыкIэ
дэлэпыкъуэгъу хъунуц сытым дежи Германием и пэщIэщIэгъуу
щыта Тыркур. Ахэр къыдгухъэмэ, Урысейм и жъауэм тын-
шу къыщIэтшыфынуц залымыгъэкIэ урыс ящIыну хэт лъэпкъ
щыкIухэр. КъыбгурыIуэркъэ иджыпсту си дзыхъ зэрозгъэзыр, пщIэ
зэрыпхуэсщIыр? НтIэ, бжызоIэ нехъэкI-къехъэкI хэмылбу: Ещанэ
рейхым жэрдэм ищIмэ, абы и блыгум щIэту Азие Курыт къэралы-
гъуэшхуэ къэбгъэхъуныр зыми щыщкъым... Ауэ иджыри пасэщ абы
утепсэлъыхъыну. Абы къыхэкIыу, уэ къалэнышхуэ, уеблэмэ къалэн
нэхъыщхъэр, уи пщэм къыщыдэхуэнуц Тырку къэралыгъуэм.

А л и й. ЗэрыслъагъумкIэ, мурад уардэхэр иIэщ фи рейхым... Сэ
зэхэсхат пантюркизмэм хуэунэтIа хуэпсапIэхэр зэрыщыIэр, ауэ...

Л а н г у т. Сыщыуатэкъым сэ, къызгурыIуат узэрыщIыху губ-
зыгъэр. НтIэ, уарэзы?

А л и й. ЖысIакъэ: сегупсысын хуейщ...

Л а н г у т. Хъунц. Япэ пщэрылбыр зэрыбгъэзащIэу, баракым
ущIэсыжынукукъым. Уи узыншагъэми едгъэлэжъынц, уи лъакъуэхэ-
ри пхуагъэхъужынц. Уи гъащIэми утемышыныхъ. Мыбдежыракъым
ущыпсэу нури, къалэращ, къыддэлэжъэну гупыж зыщIа уи лъэп-
къэгъухэм урагъусэу.

А л и й. ГурыIуэгъуэщ. СыщIэкIыж хъуну?

Л а н г у т (штабс-фельдфебелыр къреджэ). ЩIэшыж. ПIалъэ
имыIэу, дохутыр къевгъэплъи евгъэлэзэ. И шхыныр щхъэхуэу щыты-
нуци, абыи фыкIэлъыплъ!

Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы м. ДгъээщIэнц!

ЩIокIыжхэр. Л а н г у т гуфIэгъуэ иIэщ. И Iэр птулькIэмкIэ ешийри, аргуэ-
ру къыIуепхъуэтыж, йопэм, зызэрегъалъэ, дыхукIэ и Iэр елъэщI. Виски
кърегъахъуэри йофэ.

Щхъэгъубжэм Iухъауэ доплъ. И щхъэм хужелэж: «Ди мурадыр къыдэхъулэнц!..
Дыщыхуэмеиж дакыккъэм гъущI кIапсэ банэр и Iэрылхъэщ!»

Сценэр кIыфI мэхъу.

Баракым и кIуэцIырщ. Пшапэр зэхоуэ. А л и й и щхъэр итIкIэ иыгыу, и
пIэм йотIысхъэж. ИщхъэмкIэ къытель Л а л у къохри, къыбгъэдотIысхъэ.
М э с х ь у д зытельа ещанэ «къатым» иджы Б е л о р у с И в а н тельщи, ари
къох, А л и й къелъагъури.

Л а л у (*гужьсяуэ*). Уаубэрэжъя?

А л и й. Хьэуэ.

Б е л о р у с И в а н. Хьудырыпсыр яухащ аргуэру, дэ кьытлвы-сакьым.

Л а л у. Ди щыпэкьым ныбэ нэщлу дыгьуэлъыжыныр. Шхын щхьэкIэ дагьэлIэну аращ нэлатьыр зытехуэнхэм.

А л и й. Си щхьэр зэточ, ауэ узыр тIэкIу нэхь кIащхьэ хьуа хуэдэщ. Си кьэжьины кьэкIуэжыркьым. Феплът (*И жыным кьрехри, тхылъымIэм кIуэцIылъ хушхьуэхэр ярегьэлъагьу.*)

Б е л о р у с И в а н. Сыт мыр?

А л и й. Дохутырым кьызитащ.

Л а л у. Хьэбыршыбырхэ, нэхьапэлIуэ кьыуагьэплъ хьунутэкьэ дохутыр?!

А л и й (*погуфIыкI*). Кьэлэжьижын хуейщ ар псори. Аращ я гугьэр. Ауэ махуитI нэхь мыхьуми кьызэмызу сыпсэужынщ. (*ЗытэлайкIэ холлээ.*) Индрис си гум ихуркьым... ЯукIащ фашистхэм. Сыт хуэдэ цIыхут ар!..

Л а л у. Хьэуэ, Алий, Индрис псэущ. Ауэ хьэлъэщ, удынышхуэ ихьащ. Сытми, зыкьищIэжауэ, баракым и кIэмкIэ цыIэщ. Дыдейхэр кьыбгьэдэмыкIуу кIэлъоплъ. Ауэ иджыри зэ кьеупщIыну яшэмэ, кьелынукьым. Таучэшыра хьунщ кьезыгьэлар, и IэкIэ кьилъэфыжащ, лъыпсыр кьыпыжу...

А л и й. Уоу, Алыхьышхуэ! Сыту фIыт зэрыпсэур! Сэ кьызжаIат... Индрис арэзы хьуатэкьым...

Б е л о р у с И в а н. Сытым теухуауэ? (*Иуэхур зытетыр кьыгурыIуауэ.*) Псори кьыджелэжыт, Али Асхадович!

Л а л у. Кьыджелэжыт, Алий!

А л и й. Сыт жызвгьэлэнур? ЦIыху гьэсахэм хуэдэу дызэпсэ-лъащ.

Б е л о р у с И в а н. Лангутрэ уэри?

А л и й. Хэт-тIэ нэгьуэщI... Культурэшхуэ зыхэлъ хьэкIэ-кхьуэкIэщ. Аращ зэпымычу скрипкэ еуэр. ИгьащIэкIэ зэхэзмыхащэрэт... ЛыукIщ ар! Езым кьызжиIащ а скрипкэм журт музыкант гуэр яхуеуэу мы Iуэм исауэ. Лангут IэщIэкIуэдащ ар, зэтриукIащ и унагьуэри. Иджы езыр щIэсщ абы и унэм. Пасэрей скрипкэхэр зэхуихьэсауэ иIэт а журтми, Лангут ахэр зыIэщIильхьэри, Германием щийэ и унэм иригьэшащ. Зэпымычуи, кьызэрызгурыIуамкIэ, еутIыпщ посылкэхэр, щыгьын, хьэпшып лъапIэхэр дэлъу. ЕхьунщIэ цIыхухэр, икIи ибзыщIыркьым. Иримыкьужыныр кьыхуэкIуащ.

Л а л у (*кьызэгуэпауэ*). Хьэбыршыбыр! Мы щIым дауэ ишэчрэ апхуэдэхэр! Культурэ лъагэ зилэ лъэпкьыщ-тIэ! Пу!

Б е л о р у с И в а н (*хуэмышэчыжу*). ЖыIэт адэкIэ.

А л и й. ЗыкИ къридзэ хуэдэкъым Москва деж фрицхэр къызэрыщрагъэкIуэтар. Къыздэджэгуми сщIэркъым, ауэ шэч къытримыхъэу жеIэ Кавказри куэд мыщIэу нэмыцэм къащтэну.

Б е л о р у с И в а н. Ара я гугъэр!

А л и й. Иджы я Iуэхур абыкIэ щыпхагъэкIын щхъэкIэ а щIыпIэхэм щыщ цIыхухэм хуейщ. Мис дэ тхуэдэ гъэрхэм къыхах властым хуэмыарэзыхэр. Долэтджэрий хуэдэхэм щIыхуейри аращ, ещIыжакIуэхэр зыдагъэлэпыкъуурэ цIыхухэр я лъэныкъуэ къащIыну. Кавказыр ямылейуэ я хуэапсапIэщ. Аращ дэ я нэлэ къыщIыттетыр. ЗэрыжиIэмкIэ, абыхэм ядэлэжьэну тегушхуэхэр ягъэхъэзырыну-рэ, щIыпIэхэм ягъэкIуэнущ, я унэ дыдэ ягъэкIуэжныни хэтщ, совет властым цIыхухэр Iей хуащIу, нэмыцэхэр къызэрыкIуэну хуагъэхъэзырын хысэпкIэ. Ди лъэпкъ хабзэм тегу, езыхэр ирагъэблэгъэну хуейщ. Иджы ди лъэпкъэгъуу мыбы исхэр сэ тезгъэгушхуэн хуейуэ аращ...

Б е л о р у с И в а н. Фашистхэм ядэлэжьэнуи?

А л и й. НтIэ. Япэ къалэну аращ си пщэм къралъхъар. АдэкIэ нэхъыбэж къыкIэлъыкIуэнущ... Тыркум щыпсэу адыгэхэр зауэм къыхэшэн нэгъунэ.

Л а л у. Уэ-щэ? Сыт жэуапу ептыжар?

А л и й. Сыт сэ?

Л а л у. КъыбгурыIуэркъэ?

А л и й. Тэрмэшу сагъэлэжьэну аращ.

Л а л у. ПщIэшхуэ къыпхуащIаи!..

Б е л о р у с И в а н (*щIэнэкIалъэ хэлъу*). Лэжьыгъэ Iейкъым, тынщ...

А л и й. Фыделэу ара тIури? МахуитI къызатащ сыгупсысэну. ИкIэм-икIэжым дохутыр къызагъэпльащ. Хущхъуэ къызатащ. Къомызулауэ, махуитIкIэ упсэунри Iейкъым. Пэжу, нэхъыфI сищIащ занщIэу... Нэхъ тыншу собауэ.

Б е л о р у с И в а н (*мыарэзыуэ*). Укъащэхуу ара, Алий?

А л и й. Къэдалуэ мыдэ, Ваня. Адыгэм жаIэ: бзэр джатэ къыхам хуэдэщ. Iэхъушэ зэрыIыгъыр дыгъужь щышынэркъым. Сэ лъэпкъым сригъусэнущ, сыпсэхуу. Си лъэпкъым. Си лъэпкъыр щыIащ икIи щыIэнущ игъащIэкIи. ИгъащIэкIэ и лъэпкъым и гъусэнущ си лъахэгъу Къэжэр Индриси. Нобэ абы и фэр ирахащ зэпыту кIуэн Лангут и унафэкIэ... Лы хуэдэу зиIыгъащ абы, адыгэлI хуэдэу. Уи щхъэ закъуэкъым гъащIэр зытеухуауэ щытын хуейр, атIэ къыпщыгугъ цIыхубэрщ. Бэнэныгъэм къыхуеджэн хуейщ абы и псэр, дэIыгъын хуейщ и гуфIэгъуи, и гурыгъуи. Нэхъыщхъэр пэжыр жыпIэфынырщ, ар Iейуэ е фIыуэ щрырети.

Л а л у (кээгужьяуэ). Уи ажал кызыхэкIынщ узыпэщIэувар!
Уи Iэклэ зыбукIыжыну аращ!

А л и й (зэлIээрыту). Алыхьым жыхуиIар хьунщ.

Л а л у. Кышхуаггэгьунукьым!

А л и й. Сыт тшIэн, нэгьуэщIу щымыхьунукIэ... Илэс зытIуш ипэклэ зы усэ стхат, ди кьуажэ Старэ Крепостым и щIым сыщыщIалъхьэжыну сызэрыхуейр кьыхэщу.

Мне в час неизбежный

Здесь место найдите,

В долине прибрежной

Меня схороните.

Иджы кыызгуроIуэ ар кыызэрызэмыхьулэнур. Андрей минхэми ещ-хьу, сэри сыщыщIалъхьэнщ нэгьуэщI крепостыжь гуэрым деж.

Б е л о р у с И в а н. Уи лэгьуэ кьэмысауэ, лам захьумыбжэ. Гуэныхь пылщ абы. Ди анэм кыызжиIэу щытащ апхуэдэу.

А л и й. Уи анэр, Ваня, цIыхубз щихьт. Уэри абы ухуэфащэщ, ауэ и уэсатыр бгьээщIэн хуейщ.

Б е л о р у с И в а н. Тхэм жиIэмэ! Дызэуэнщ иджыри.

152

Сценэр кIыфI мэхьу.

Ноябрым и тIощIрэ хьщ. Iуэхур щекIуэкIыр баракырщ. Макьамэ гууз кьоIури, хуэмурэ маршым хуокIуэж. Жьэ пшынем ар кызыггэкIыр щIыбым дэт нэмы-цэхэм ящыщ зыщ. Зэуэ кьоIу скрипкэм и макь гущIыхьэр, зэуи печыж. Пльыр льягапIэмкIэ кьIукуIуу автомат зэкIэлъоуэ. Прожекторым кIыфIым кьыхеппхуэт шэ кызыггехуэу гьушI кIапсэ бжыхьым теукIурие гьэрхэр. Макь куэд адэкIэ-мыдэкIэ кьыщоIу. А л и й и макьыр IупщIу кьахош абыхэм. Адыгэхэм, уэрэд жаIэми, Алыхьым елъялуми умыщIэну, усэ сатырхэр ягьэлу.

Еуэ, хэку лэщым и щIалэ,

Адэжь и щIапIэр гьэпагэ,

И гьуэм ихуэжыркьым блэ бзаджэр,

Мес, ди щIы кIапэм кьытопщхьэ!

Уи лъакьуэ лэщыр тегьэуви,

Езым и хэкум щылIыж,

Лъыр зыщIифауэ ди кьуэшхэм

Хуиту цIыху гьащIэр ятыж.

Пщэдджыжыщ. Бжэр кьыIуахри, капитан Л а н г у т, лейтенант М о з е р б а х, ш т а б с -ф е л ь д ф е б е л ы р, кIэлъышлъакIуэхэр, хьумакуэхэр кьыщIохьэ. Хьумакуэхэр гьэрхэм кьахокIие: «Фытэджыт! ФышIэкли, сатыру фыувыт! Лэ-жыбгьэм и ужь фикхьэт!». МыдэкIэ макьхэр кьыщоIу: «Мыхьуми, хьудырыпс кьыдэфт!», «ЩIакхьуэ кьыдэфт!»

М о з е р б а х. Славянхэр фыщІокІри, лэжьакІуэ фокІуэ! Кавказ лэпккхэм ящыщхэр баракым фыктыщІонэ! Псори ктывгурыІуа?

Барак щІыбымкІэ щызэхыбох хэ гъсахэм я банэ мактышхуэ.

Б е л о р у с И в а н (*щІэкІ пэтрэ Алий ктыжриІуэ*). Іэхушэ зерыІыгыр дыгъужь щышынэрктым. Сигу изубыдащ ар. ЗыфІыгъ!

А л и й (*ктыпогуфІыкІ*). Уи насып тхэм тригъакІуэ, хэт ищІэрэ, дызэрымылабгъужмэ. Ныбжьэгъу нэсу удилащ. (*ІэплІэ зэхуащІ, Иван и нэм нэпсыр щІэдиихъащ.*) Ваня, лым нэпсыр и фащэктым. ЗэгъащІэ ар! Тхэм уигъэпсэу куэдрэ! Зыщумыгъэгъупщэ: уи анэр ктыпщогугъ!

Б е л о р у с И в а н баракым щІокІ.

Л а л у (*щэхуу*). Мыбы жалэр яхуэщІэ хьуну плэрэ, егупсысыт. ГъащІэр нэхъ лэаплэщ. Зыми емыкІу уктыщІынктым...

А л и й (*губжь хэлъу*). Ара жыплэжынур?

Л а л у. УаукІынщ.

А л и й. Псори зи Іэмырри зи фІыщІэри Алыхышхуэращ. Сэ ажалым сыщышынэрктым.

Л а л у. Алыхышхуэр жыплэ?.. Абы фІыщІэ хуэтщІын хуейуэ ара иджы?

А л и й. Шэч ктытумыхэ фІыщІэ хуэщІын зэрыхуейм, Лалу. Іэпсолэпсоуэ дунейм дыкытригъэхъауэ дытеткхэ! Нобэр ктыздэсым фІыгъуэ Іэджи дигъэльэгъуакхэ. Нэфу, дэгуу дыкыгъэщІактым, пэжкхэ? Минрэ дыкІуэдын хуеят, ауэ мис, дыпсэущ иджыри кхэс. Махуэ бжыгъэу ктытхупичар фІыщІэ тщІыуэрэ кхэдгъэщІэн хуейщ, Лалу, си кхуэшыжь. Куэд мыщІэу щІыІэмрэ гугъуехымырэ диукІынкІи хьунщ, итІани зэгъащІэ: дыздекІуэлэжынур Алыхым и пащхэщ. Аращ, си кхуэш...

М о з е р б а х и макъ кхуоу: «Кавказ лэпккхэр сатыритІу фыув! Зывгъэхей!»

Л а н г у т (*зигъэктыу сатырым ирокІуэ, Іумпэм хэлъу яхэплэурэ*). Нобэ махуэшхуэщ! Нэмыцэ командованием Іэмал ктывет фи гъащІэр фхьумэу, лыгъэ фиІэу, Германия Иным фыхуэлэжьэну. СС-м и хьумакиуэ дзэхэм фыктыыхыхэну фыктыдогъэблабгъэ. Ар пщІэшхуэщ фи дежкІэ, апхуэдэ щІыхышхуэ кхалысырктым адрей лэпккхэм, рейхым «щІыху ныкхуэу» кхилытэхэм. Фэри фощІэ дэ тщІыгъуу мыбы ктызэрагъэээжар Кавказым икІыу хамэ кхэрал Іэпхъуа куэдым. Граждан зауэм щыгъуэ большевикхэмрэ

комиссархэмрэ япэмылгэщү, я щхьэр дахын хуей хьуащ абыхэм. Илгэс тлощл мэху я Хэкур гуузу зэрафлэклуэдрэ. Дэ я Хэкур еттыжыфынуу абыхэм. Кавказ лгэпкь псоми ящыщ ди гьусэщи, кьахуэмыггэсу поплгэхэр Кавказ куй псоми, кьалэхэми кьуажэхэми нэмыщэр тепщэ щыщыхьунум. Германием муслгымэнхэр цьыху пэжу кьелгытэ. Бгырысхэм я нэхгыбэр муслгымэнщи, нэмыщэ командованием и унафэ щыгэщ абыхэм яфл флэкла я гей зедмыхуэну, тыншу дадеклуэклыну. Куэд мышлгэу Кавказыр дубыдынууши, фыкьыдоггэгуггэ мэжджыт зэхуащлахэр кьыфхузэлутхыжыну, цьыхухэм я гьащлэр куэдклэ нэхгыфл тщлыну. Абыклэ ди псалгэр быдэщ. Кавказ цьыхухэ! Мыр фэ фи зауэкгым. Кьытхыхьэну хуей дэтхэнэми щхьэхуэу депсэлгыллэнуу, кьылыгысыну лэжгыггэм теухуауэ. Сэ флыуэ сощлэ: фи хабзэмклэ нэхгыжыфлхэм, пщлэ зыхуащл цьыху цлэрылуэхэм дзыхь яхуэфцлу, абы жалэм федалуэу фопсэу. Абыхэм ящыщ зыщ иджыпсту кьэпсэлгэнур. Ар адыгэ усаклуэ цлэрылуэ Цоджэнцлыклу Алийщ. (Алий дежклэ зеггээзери.) Кьеблаггэ!

Капитаным, лумпэм ищлу, гьэрхэм яхоплгэри, зы дакьыкьэклэ и нэр А л и й кьытоувылэ, иужьклэ лгэныкьуэклэ луоклуэт. Аргуэру хгэдэмэ кьыклэрихыу кьыщохуэ и гэм, уеблэмэ и гэлгэми. Хгэдэмэщ дэнэкли. Ар флэгурымыхыу, абы и нэщхьыр зэхеуклэ.

А л и й (зэрыхузэфлэкклэ ину). Фэ псоми сыкьывоцлыху. Мы мазэхэм сэ сызыщлыггэуа цьыхухэм я гур жыру псыхьащ. Сэ сыадыггэщи, Кавказым кьыкьла псоми гушхуэныггэ, пагаггэ кьысыхывольхьэ! Си псалгэр клэщл сщлынуу. Фэ вжеслэнумрэ мобыхэм жыслэн хуейуэ сызыщлаггэдэлуамрэ зыкли зэтэхуэнукгым. Флы кьызэримыкьлынури кьызгуролуэ абы. Зэвггэщлэ, нэмыщэм я луэхур флым ириклуэнукгым! Дэращ мы зауэм щытеклуэнур. Зэи кьэхьуакгым нэггэуэщл кьэрал теуам, ар Македонскэ ирехьу, ар Наполеон ирехьу, флы щлехауэ! Аращ Гитлер и щхьэми кьыриклуэнур! Сыт кьыдамыщлами, ди лгэпкь напэр дывггэхьумэж. Хэкур тпэжыжгэми, ди хьыбарыр абы щызэхыхынуу дэ дынэмысыж щлыклэ. Иджыпсту мыбдеж фыкьыщлызэхуахусар, хэкум фепцлыжу, езыхэм фызыгуаггэхьэну аращ. Сынывольгэлу, фыщымыуэ! Иггэщлэкклэ ди Хэку-Анэм кьытхуимыггэггун напэтэхщ ар!..

Л а н г у т гужьауэ, зыхуейр кьемыхьуллуэу, хьумакулгэхэм йоплгэри, и башыр А л и й дежклэ еший. Модрейхэм А л и й ираудри, мыхьейжу баракым щлах. Лангут гэлкьэхьуауэ, абыхэм яклэлюклуэ. Мыдэклэ щлэтхэр бзэ зэхуэмыдэхэмклэ гыбзэхэр клэлыауТгыпщ фашистхэм: «Зэпыту фыкьлуэ!», «Фи щхьэм ириклуэ!», «Алыхьым кьыфхуимыггэггуклэ!»

М о з е р б а х (*гээрхэм кѳахокIие*). Капитан Лангут жиIам иджыри фIыуэ фегупсыс! Нэмыцэдзэм хыхьэну хуейхэр иджыпсту фыкыицIэкI!

ЦIыху зыбжанэ кыхокIри цIокI. Мыдрейхэр абыхэм якIэлъоубжытхэ. М о з е р б а х цIэкIахэм якIэлъыжеIэ: «Ш т а б с - ф е л ь д ф е б е л ы м и у ж ь ф и у в э!»

ЦIокIхэр. Макъамэ гукъутэ къоуэ.

М о з е р б а х. Иджыри фыгупсысэну пцыхьэцхьэ хъуху зэман фиIэц! ЗыжефIэнур ефрейтор Таучэшырц! ФызэбгрыкI! Фылажъэ! Фылажъэ!

Сценэр кIыфI мэху. Теплъэгъуэм зызэрехуэкI. Жэщц. Баракыр нэщц. Мыр япэм узбекхэр зыщIэсаращ. Скрипкэр гущIыхьэу къоуэ. Зыгуэрэм фонарь нэху ирегъэдз. А л и й мыхъейуэ лъэгум илъщ. ЦIыхуищым ар кызэщагъэуну хэтц, ауэ зыри кыикIыркыым.

Л а л у. ЗыкыищIэжыркыым... Диижащ...

Б е л о р у с И в а н. Лэху яубэрэжъащ, и фэр ирахащ тхьэм и нейр зыщыхуэнхэм. ЛыукIхэ! И нэкIур кыпхуэцIыхужыркыым...

Л а л у. Уоу, Алыхь! Мыбы и фIыгъэкIэ мы мазэм дэ къэтцIащ «адыгэ» псалъэм и мыхьэнэ дыдэр. Феплъыт: дзыгъуэшхуэхэр къелаш и лъакъуэм! Дауэ ар уи псэм зэрытехуэнур!

Т а у ч э ш ы м. ЗышыIэ, къуэш, армыхьумэ и лъэужкыыр уагъэхунц! ЗыкыэфIэтынуи фыхуемыжъэ! ЯжефIэ ар псоми! Фи губжыымрэ пагагъымрэ фытекIуэдэжынуц. Куэд мыщIэу, гъэрхэр нэгъуэщI нэмыцэлүэхэм трагуэшэнуци, зывгъэхъэзыр. Ядэлэжъэн зымыдэхэр Белоруссием щыIэ лагерхэм ирадзэнуц, ахэри зыкIи нэхьыфIкыым.

Б е л о р у с И в а н. Дыдамыш щIыкIэ Алий цIэлъхьэн хуейщ!

Т а у ч э ш ы м (*хикъузэу*). Адыгэхэращ ар цIэзылъхьэжын хуейр, я хабзэм тету. Мозербах хуит ищIащ ар щхьэхуэу щIалъхьэну. Ауэ псынцIэлүэу! Лангут зэфыщIыж. ХьэдэщIэлъхьэхэр кымыгъакIуэ щIыкIэ къуэ лъащIэм деж мацэ кыщытIын хуейщ. Лалу, Индрис кыбдэлэпыкъуну къару илэжкыым, Лэкъумэнрэ уэрэ фызэдэлэпыкъуурэ цIэфлъхьэ, адыгэ хабзэм тету, КъурIэн лъапIэм зэрыжиIэм хуэдэу. Хуэфэцэн пщIэ хуэдвгъэщIыж Алий. Ауэ иджыри вжызоIэ: фи щхьэ и зэран зэвмыгъэкIыж, тхьэм щхьэкIэ!

Псори щIокIыж.

А л и й щылъщ, и зы бгъумкIэ белорус А н э р, адреймкIэ Ш э I и д э т кыщхьэщыщ. Ш э I и д э т хуэму уэрэд-гъыбзэ къреш, и щхьэгъусэр игъеижу. Лъэпкъ псом ягъеиж хуэдэщ А л и й.

*Уафэ нэзхэмэ шиэплъу къытехъэм, уэу, си Алий,
Уи хъыбарыр си лъэIут къахъыну.
Къару лъэщу жъыбгъэм зэрихъэм, уэу, си Алий,
Уей, сеубзэрти укъашиэжыну.*

*Дыгъэ гуащIэмэ нуру къиIэтым, уэу, си Алий,
Сеубзэрабзэти, гъуэгу нэху къыуитыну.
Мазэ-вагъуэу щIылъэр зыхъумэм, уэу, си Алий,
Щхъэщэ хуэсщIырти, усхуахъумэну.*

*Бынхэр хуэсшээрэ сызыхуэгъ сыныр, уэу, си Алий,
Ар хъэдэниэ-къупщхъэниэ кхъащхъэти,
Къэнжал бгыщхъэмрэ тхыгъэ-усыгъэмрэ, уэу, си Алий,
БампIэдэхыурэ фэеплэ нэхъыщхъэти.*

*Уи усыгъээрэ шыкIэпынэбзэр, уэу, си Алий,
Хъуащ уахътыниэ. Пшынэ макъ бзафIэти,
Хэку и щIэблэм уи бзэкъу япхъуатээрэ, уэу, си Алий,
Уи усыгъэр ягъэIу фIэрафIээрэ.*

Ди зэманырщ. К а р а с ё в И в а н ещхъ щIыхухъум къызэхекIухъ Бобруйск крепостыр. Ар къыщызэтоувылэ гъуэщI кIапсэ банэ зэпрышауэ, Iэщ къызэрырашэки вагон теплээ зилэ фэеплъым деж. А р б е л о р у с И в а н и къуэрылхъу К а р а с ё в И в а н нэхъыщIэрыщ.

К а р а с ё в И в а н н э х ь ы щ I э м (и макъыр сценэ щIыбымкIэ къыщолу, макъамэ нэщхъей щIэту, макъамэм зэм зелэт, зэми нэхъ щэху мэхъуж). ФхуэтIуэтэжа псори апхуэдэ дыдэу къемыкIуэкIагъэнкIи хъунщ. Мы си хъыбарыр суд дэфтэркъым икIи архив документкъым. АтIэми, тхыгъэм лъабжъэ хуэхъуар ЩоджэнщIыкIу Алий щIыгъуу нэмыщэIуэм исахэм, иужь дыдэу зылъагъужахэм къаIуэтэжахэращ.

К а р а с ё в н э х ь ы щ I э р, удз гъэгъа IэмыщIэ иIыгъыу, сценэм къохъэ. Залым щIэсхэм яхоплэ, итIанэ аддэ жыжъэу маплэ. Экраным къытредзэ Бобруйск крепостым дэт фэеплър.

Карасёв Иван нэхъыщIэм. Фызыншэм! СыкъэфцIыхужрэ? Сэращ ар, Белорус Иван и къуэрылхурщ. Иван Иванович Карасёв. Си адэшхуэр, си жагъуэ зэрыхъуши, диIэжкъым. Си адэри илэс блыщIым фIэклэщ, и узыншагъэри щIагъуэжкъым. Япэми хуэдэу, Гомель дыщопсэу. ТекIуэныгъэм и махуэшхуэм ирихъэлIэу, щыри дызэгъусэу, зы илэс къэмынэу дыкъакIуэу щытащ Бобруйск. Си

адэшхуэр гьэру исац 131-нэ Bergdulag нэмыцэлуэм. И ныбжьэгьухэм я нэхьыбэр мыбдеж щыфлэклуэдац. Абыхэм ящыщт Къэбэрдейм и усакуэшхуэ Цоджэнцлыклу Алий...

Фэ кыывгурылуауэ кыыщлэклынц: си адэшхуэм игъээщлэфащ и ныбжьэгьу нэхьыжьымрэ и Анэмрэ ярита псалъэр. Ажалыр кыыщыпагыаплъэу, гьэрхэр нэгъуэщл гьэрэщым щашэм, Слуцк деж лэщ вагоныжьым кыыщиклуэсыкыфащ. Ди дзэм хыхьэжри, Европэ къэралхэм клуэцлрыклащ, гитлерыдзэр зэтрауклуэ, зауэр иухыху. Дунейр мамыр хьужри, Гомель зэхэкьутар зыхухэжхэм яхэтащ ди адэшхуэр, итланэ, Алий и щапхьэм тету, егъэджаклуэ лэцлагьэм хуеджащ. Япэщлыклэ педкурс, иужьккэ институт кыиухри, анэдэльхубзэмрэ литературэмрэ цлыкхэр хуригъэджащ. Белорус республикэм «Цыыхь зилэ егъэджаклуэ» цлэр кыыщыфлащ. Зауэ лъэхьэнэм игъэва гузэвэгъуэхэр, и ныбжьэгьу флэклуэдахэр зэи игу ихуакьым, цлэблэри куэдрэ щлигъэдэлуащ и гукъэккыжхэм. Сощлэж Бобруйск дыкыыщыклуэхэм деж и нэпсыр хуэмыубыду зэрыщытар. Дэтхэнэр игъеинт... Иккн щлэмычэу кыытхуеджэу щытащ Цоджэнцлыклу Алий и усэхэм. Сэри гуклэ зэзгъэщлат.

*Дыгъуасэ махуэхэм я пшагъуэр
Зейкгуэ нурклэрэ исац,
Щлэныгъэ нэхур щыдэпсэм,
Псэуклэ дахэр лыдац.*

*Бахъсэн псы ябгэм и усэм
Абы и бынхэр еклуащ,
Кыфлыгъэ бзаджэр яллыным
Псори зэщлыгъуу хуежьащ.*

Е мис мыр...

*Лъагэу, фэншэу, пшэр щыджэгъуу,
Джафэу, цлланэу жыгыжьэ гуэр
Акъужьэ уэмым хэджэгухьу
Пщлацэ закъуэ кыпынат.*

*Жэщ гупсэхум хьэуа лэфлэхэм
Хэджэгъуэным ар есац,
Пщэдджыжьышхэм дыгъэ нэпсклэ
Зипсыхьыжти, щэн хуэхъуащ.*

*Пэжщ, мыпхуэдэу пщлацэ цлыклур
И жэщ-махуэм ягъэфлат.*

*БлэкIхэм я щхьэр кьалэтыхукIэ,
Къызоплэ, жиIэу, пагэ хьуат.*

Си адэшхуэр куэдрэ гукIэ къеджэу цытащ мы усэ кIэшми:

*Дэ ди гуфIэгъуэр тIихыну
Зы кьару фIыцIи лээкIынкъым,
Фашист цыкIахэм я щхьухькIи
Ди хьэуа кьабзэр утхьуэнкъым.*

Ди адэшхуэр пщIэшхуэ иIэу щIэтлхьэжащ. Ауэ ЩоджэнцIыкIу Алий и кхьащхьэр яхуэхьумакъым. Бобруйск крепостым икIуэдахэм псоми зы кхьэщ яIэр. ЦIыху мин цэ ныкьуэ щIэлъщ абы. Я фэеплъырщ къэнар. УсакIуэшхуэм и фэеплъри щIэблэ-щIэблэкIэрэ яхьумэ. Псэущ ар, и Усэм и псыежэхым ещхьу. Чэнж мыхьуу йожэх ар, уэсылъэ бгыщхьэхэр, кей жыгыщхьэхэр, уафэ кьащхьуэр кьищу. Адыгэ классикым и усэхэр Белоруссиени, езыр щалъхуа хэкуми, Урысеишхуэми щалъытэ.

Сыт вжесIэн иджыри? Адэшхуэмрэ адэмрэ ещхьу, сэри сыегъэджакIуэщ, тхьидэр изогъэдж. Сабийхэм я Хэкур фIыуэ ялъагъуным, яхьумэным хузоуций.

ТхьидэмкIэ сыплъэмэ, кьыхэзгъэщынууц мыр: Кавказым икIауэ яубыда гьэрхэр нэмыцэ агент ящIу кьэралым кьрагъэзэуэжыну и ужь зэритам кьикIа щIагъуэ щыIэкъым. Зэрыщыгугъам хуэдэу цIыхубэм зыкьрагъэIэту Советым пэщIагъэуэвэри Кавказым кьащехулакъым. Адэ-мыдэкIэ кьыщыунэху ещIыжакIуэ гупхэр щыIащ, дэни хуэдэу, ауэ цIыхухэр яхутешакъым я гьуэгу нэпцIым. Нэмыцэ хьэлэ IыхьэмкIэ кьэпцIахэми яхуэфашэ ялъысри, хьэпскIэ япшыныжащ. ЩыIащ апхуэдэхэри, яхэтащ дэтхэнэ лъэпкъми. Уэблэмэ, Алий и лъэпкъэгъуу абы и лэклар зи нэгу щIэкIахэми кьахэкIащ зи напэр зыщэжа. Ар убзыщIкIэ мыхьэнэ иIэкъым. Ауэ лыхьужьхэр нэхьыбэт!

Бобруйск крепостым щалэжъа хьэкIэкхьуэкIагъэхэм суд щытращIыхьауэ цытащ Мински Брянски. НэмыцэIуэм и комендант Редер, абы и дэлэпыкьуэгъу Лангут сымэ трибуналым и унафэкIэ минрэ щибгьурэ пльщIрэ хы гьэм январым и щэщIым Минск деж я щхьэхэр щыпалъащ. Абы я пыхьуэпышэхэу лей зезыхьа псоми я цIэр кьыщраIуащ трибуналым. Нэхъ кьулыкьу лъагэ зезыхьэу яхэтахэм псоми тралъхьат илъэс тIощIрэ тхурэ, ауэ зыри и кIэм нэс исакъым тутнакъэщым. Минрэ щибгьурэ тхущI гьэм псэууэ нэсахэр Германиям ирагъэшэжащ. ГущIэгъу яхуищIащ Совет правительствэм. Абы кьикIыркъым зыгуэр тщыгьупщэуэ...

Ди адэшхуэр иджыри псэууэ, хыбар кытIэрыхьауэ щытащ Алий и щхьэгъусэ ШэИдэтрэ и бынхэмрэ зауэ нэужьым гугъу зэрехьам теухуауэ. «Народым и бийм и унагъуэт!» Сытми, зэм-зэм пэжыр наIуэ къэхьуащ, тхьэм и шыкуркIэ. Си щхьэр фIызоудыж си адэшхуэм жиIэжу щытахэр зэрызмытхам щхьэкIэ. Иджы къээгубзыгъыжхэр стхыжу аращ. Къысхуэгъэгъу, дадэ, щыуагъэ гуэр хээгъэхьамэ! Уэ сыт щыгъуи къыджепIэу щытащ: «КъэвмыгъэхьуафIэкIа апхуэдэ гузэвэгъуэ! Фи тхьэм фелъэIу, мамырыгъэ къывити-тыну! Ныбжьэгъугъэр фхьумэ! Лъэпкъ псори зэкъуэшщ!»

Сценэ щIыбымкIэ йокIуэт, экраным кытридзэ фэеплывым йопль, удз гъэгъар абдеж щегъэтиль. ИужькIэ экраным къредзэ гъэру нэмыцэхэм яубыдахэр къээзыгъэлъагъуэ теплъэгъуэхэр. Макъамэр япэщIыкIэ гууэщ, иужькIэ нэхъ гукъыдэж къозыткIэ еухыж. А макъамэр щIэту, А л и й и макъыр къоIу.

А л и й и м а к ъ ы р. Уи щхьэ закъуэракъым гъащIэр зытеухуауэ щытын хуейр, атIэ къыпщыгугъ щIыхубэрщ. Бэнэныгъэм къыхуеджэн хуейщ абы и псэр, дэIыгъын хуейщ и гуфIэгъуи, и гурыгъуи. Нэхьыщхьэр пэжыр жыпIэфынырщ, ар Iейуэ е фIыуэ щрырети. Сэ лъэпкъым сригъусэнущ, сыпсэуху. Си лъэпкъым. Ар щыIащ икIи щыIэнущ игъащIэки.

Гупхьуэр зэхуащIыж

ЗэзыдзэкIар МЭРЕМКЪУЛ Ларисэщ

Инчы Иринэ: «Ди лъэпкъэгъухэр адыгэну хуейщ»

Педагогикэ щІэныгъэхэмкІэ кандидат, доцент Инчы Иринэ Къэралбий и пхъур Търкум и Къайсэр къалэм дэт Эрджиес университетым Адыгэбзэмрэ адыгэ щэнхабзэмкІэ и кафедрэм щолажъэ. КъБКъУ-м ЕгъэджакІуэхэм я ІэщІагъэм щыхагъахъуэ и институтым Адыгэбзэмрэ балъкъэрыбзэмрэ егъэджынымкІэ, теориерэ методикэмкІэ и кафедрэм и унафэщІу щылэжъащ Иринэ. Адыгэбзэр зэрырагъаджэ методикэм куэдү телэжъыхъащ. ІэмалыщІэ зэмылІэужьыгъуэхэмкІэ сабийхэр адыгэбзэм зэрыдебгъэхъэхыным егъэджакІуэхэр хуигъасэу Налшык щылащ. Иджы щылажъэ еджапІэ нэхъыщхъэм адыгэбзэр зэрыщригъэджым, хэхэс адыгэхэм я лъэпкъ хъугъуэфІыгъуэхэр зэрахъумэм, егъэджэныгъэ ІэнатІэм зыщрихъэлІэ Іуэхугъуэхэм ятеухуауэ Иринэ къыджиІахэм ди гуапэу фыщыдогъэгъуазэ.

– Иринэ, дэ фІыуэ удоцІыху Налшык щепхъэкІа лэжыгъэмкІэ, дауэ утегушхуа Търкум егъэджакІуэу укІуэну? Дапщэщ лъандэрэ ущылажъэрэ?

– Търкум адыгэ нэхъыбэ хэхэсу зэрыщыпсэур псоми дощІэ. Андрей къалэхэм хуэмыдэжу, Къайсэр адыгэ куэд дэщ. Абы къыхэкІыу, мы къалэм дэт Эрджиес университетым адыгэбзэмкІэ кафедрэ къыщызэІуахыну илгъэс зыбжанэ хъуауэ загъэхъэзырырт. Сэ абы сыщылэжъэну си пщІыхъэпІи къыхэхуэртэкъым. Си лэжыгъэм сфІэфІу сыпэрытт, адыгэбзэмкІэ егъэджакІуэ щэныфІэхэм, гуапэхэм, губзыгъэхэм, псэемыблэжжэм садэлажъэрт, курсхэр езгъэкІуэкІырт, федеральнэ программэ зэмылІэужьыгъуэхэм сыхэтт, абыхэм ди егъэджакІуэхэр зэрыхэсшэным иужь ситү.

Дызэримыгугъуэ гъащІэм зэхъуэкІыныгъэхэр егъуэт. Эрджиес университетым Адыгэбзэмрэ адыгэ щэнхабзэмкІэ кафедрэр къыщызэІуахым доценту срагъэблэгъащ, 2018 гъэ лъандэрэ абы щолажъэ.

– ЦІыху дапщэ къыщІэтІысхъэрэ ущылажъэ къудамэм? Дапщэм къауха нобэкІэ, иджыпсту щеджэм я бжыгъэр къыджепІэн?

– 2018 гъэм и бжыыхъэм япэ курсыр къэтщтащ. Адыгэбзэр яджыну университетым цІыху 31-рэ къыщІэтІысхъат, абыхэм ящыщү цІыхуиблыр тыркут, адрейхэр адыгэт. Апхуэдиз студент дызэриІэр хуабжыу гуапэ тщыхъуат, дыщыгугъуфІыкІат. 2021 гъэм япэ гупым, цІыху 15-м, еджэныр къаухащ. ИужькІэ къыщІэтІысхъахэми я бжыгъэр а 30-м нэсырт, ауэ коронавирүсым и зэманым цІыху 17-м хуэкІуащ.

2022 – 2023 гъэ еджэгъуэми цІыху 29-рэ къэтщтащ. Иджыпсту псори зэхэту курсиплІым студент 60 щыдогъаджэ. Ди студентхэм ящыщ куэдым щІэныгъэ етІуанэ зрагъэгъуэтыну къыщІэтІысхъэу аращи, ныбжь нэхъ зиІэхэри, лэжыгъэ ІэнатІэ Іутхэри яхэтщ. Ауэ лъэкІ къамыгъанэу йогугъу, еджапІэр зэрыхыфІамыдзэжыным иужь итхэщ.

– АдыгэбзэмкIэ кафедрэм и лэжыгъэм, абы Iуэху шызыщIэхэм, хэхэсхэм я бзэр яджыжыным теухуауэ университетым шыIэ хабзэхэм укытхутепсэлыхьамэ арат, Иринэ.

– Къыхэзгъэщыну сыхуейщ университетым адыгэбзэ кафедрэр къыщызэIуахын папщIэ зи гуащIэ хэзылхьа адыгэ профессорхэу доктор Озтюрк (Лэнкбуэж) Ильхьан (а зэманым щIэныгъэмкIэ факультетым и декант), инженерхэмрэ машинэхухуэхэмрэ шагъэхьэзыр факультетым и профессор доктор Озден (Къуцхьэ) Седат. Мыхэр мыхьуамэ, кафедрэр иджыри щIэх къызэIуахынтэкъым. Лэнкбуэж Ильхьан Налшык фIыуэ къыщацIыху. ИнформатизацэмкIэ институтым къызэригъэпэщу шыта конференцхэм шыIащ, абы и унафэщIу шыта Нэхуц Iэдэм дэлэжыащ, уеblэмэ абы теухуауэ ятхыжа тхылъым Ильхьэн и гукъэкIыжхэр ихуащ.

Ди кафедрэр къыщызэIутхым псом япэу программэр дгъэхьэзыращ. Абы къызэщIеубыдэ еджэныгъэр, тхыгъэр, псэлыэнымрэ едэIуэнымрэ, урысыбзэр, морфологиер, синтаксисыр, мифологиер, адыгэ сабий литературэр, адыгэ литературэр, адыгэбзэмрэ адыгэ щэн-хабзэмрэ, зэдзэкIыныр, нэгъуэщIхэри. Тырку хабзэмкIэ кафедрэм и унафэщIу шытын хуейр къэралым и цIыхуц. Ди кафедрэм и тхьэмадэ Илдырым Ариф тырку щIалэщ, илгъэси 10-кIэ Москва къэрал университетым шылэжыащ, урысыбзэмкIэ щIэныгъэлIщ. Ар бзэмкIэ хуабжыу къыддоIэпыкъу, цIыху хьарзынэщ, щэныфIэщ, гу къабзэщ, гъэсэнгъэ зыбгъэдэлъщ. Сэ Алыхьым фIыщIэшхуэ хузоцI, мыбы сызыщрихьэлIэ цIыхуфIхэм щхьэкIэ.

Инчы Иринэрэ иригъаджэхэмрэ.

Езы Эрджиес университетым теухуауэ интернетым гъэщIэгъуэн куэд фыкъыщеджэфынуц. Мы университетым и литературэ факультетыр лгъэщ. Ар къыхокI бзэ зэмылIэужыгъуэхэр зэрырагъэджым:

адыгэбзэ, тыркубзэ, урысыбзэ, ермэлыбзэ, иврит, китаибзэ, корейбзэ, хинди, япон, нэгъуэщIхэри. Тырку кьэралыгъуэм зэрызиужь программэм ипкь иткIэ, хэхэсхэм я бзэр яджыжыну хуит ящI, абы папщIэ программэхэри ягъэхьэзыр. Псалъэм папщIэ, курыт еджапIэхэм адыгэ сабийхэр пщыкIуий щызэрыгъэхьурэ, «адыгэбзэ деджэну дыхуейщ», – жаIэмэ, ар кыхузэрагъэпэщынууц. Апхуэдэу ди анэдэльхубзэр курыт еджапIэ куэдым щадж.

– Дэ зэрытщIэмкIэ, Къайсэrrэ Дюзджэрэ дэт университетхэм щолажьэ адыгэ къудамэхэр. НэгъуэщI къалэхэми кыщызэIуахауэ пIэрэ? Школхэм бзэр зэрыщрагъэджыр узыщыгуфIыкIынщ.

– Школхэм зэрыщрагъэджэ тхылъхэр методикэ лъэщым тету зэхалъхьащ, щхьуэкIэплъыкIэ дахэурэ ягъэхьэзыращ. Гупхэм хэтщ ныбжькIэ, щIэныгъэкIэ зэхуэмыдэхэр. Псалъэм папщIэ, бзэмкIэ мыпсалъэфхэри, екIуу псалъэхэри, илъэсибл фIэкIа мыхьухэри, зи ныбжьыр илъэс 12 е нэхьыбэ хьухэри зэхэсщ. Апхуэдэ лэжьэкIэ Къэбэрдей-Балъкъэрми сыщрихьэлIауэ щытащ. Тырныауз къалэм Отаровым и цIэр зэрихьэу дэт лицей №1-м щолажьэ егъэджакIуэ бэлыхь, зи цIэр ину пIэт хьуну KIэмыргуей Тосэ. Абы и лэжьыгъэр къэтпщытэну еджапIэм дыщыкIуам, гъэщIэгъуэн дыдэ сщыхьуауэ щытащ: адыгэбзэ дерсым щызэхуэсат еджакIуэ нэхьыщIэхэри нэхьыжьхэри. Сабийхэри сыхьэт бжыгъэри зэрымащIэм кыхэкIкIэ, апхуэдэ гуп зэмылIэужьыгъуэхэр щызэхэс егъэджэкIэм хуэкIуэн хуей хьуахэт. Апхуэдэ гупым егъэджакIуэм и пщэм кыдылхьэ къалэн гугъухэм Тосэ зэрыпэлъэщар сигу икIыжыркъым. А гуп зэхэшэкIэм и лъэныкъуэ хьарзынэщ адыгэбзэр практикэ щIыкIэм тету зэрырагъэджыр. ДжэгукIэхэр, зэпсалъэкIэхэр, социальнэ-коммуникативнэ технологиэхэр щыкуэдщ, грамматикэр щымащIэщ.

Иджыпсту адыгэбзэр щаджыр зи гугъу пщIа университетитIращ. Дюзджэ – хьэтыкъуеибзэр, Къайсэр къэбэрдейбзэр щадж. Университетым щIэныгъэ щызэзыгъэгъуэтам Хасэхэми адыгэбзэр щригъэджыфынууц, кьэрал лэжьапIэ ув, полицэм щылажьэ хьунууц.

– Факультетым кыщIэтIысхьэхэм бзэр ящIэрэ? Хьэмэрэ алыфбейм щыщIэдзауэ фадэлажьэрэ?

– Ди студентхэр гупищу зэхэтщ: бзэр зыщIэ, тхэф, еджэф, тхыльхэр, статьяхэр зытхыф; бзэр зымыщIэ, ауэ кызыгурыIуэ; бзэр зэи зэхэзымыхахэр. Нэхьыбэм бзэр ящIэркъым, кириллицэр ящIыхуркъым. Абы кыхэкIыу адыгэбзэр алыфбейм кыщыщIэдзауэ идогъэдж.

– Хамэ кьэрал щыщ ныбжьыщIэхэр адыгэбзэм зэрыхуевгъэджэ методикэм и гугъу кытхуэпщIамэ арат...

– Япэ илъэсхэр икьукIэ гугъут. ПрограммэщIэмрэ тыркубзэ дымышIэмрэ лэжьыгъэр гугъу тшащIырт. Дыгупсысэри, тыркубзэр дерсым кыщамыгъэсэбэпу едгъэджэн щIэддзащ. Нэрылгагъумрэ гурьгъуазэмрэ куэду лэжьыгъэм кыщызогъэсэбэп. Мы егъэджэкIэм и мурад нэхьыщхьэр псалъэкIэм егъэсэнырщ, жьабзэм зегъэужьынырщ.

НыбжкIэ, бзэр зэрацIэкIэ зэмышхуэ зэхэт гупым уадэлэжьэнри методикэ и лъэныкыуэкIэ гугъуц. ЦIыху кыэс бгъэдыхъэкIэ щхъэхуэ яхууимыIэмэ, лэжыгъэм студентхэр дебгъэхъэхыфыркъым, апхуэдэу щыхъукIэ – бзэр ебгъэцIэфынукъым. Гуп зэхуэмыдэм папщIэ лэжыгъэ зэмылIэужыгъуэ зэгъэпэщын хуей мэхъу, псоми яхуэфIэкI гуащIэр халхъэфын хуэдэу. А бгъэдыхъэкIэм зэреджэр дифференцированнэц. Пэжщ, абы зэман куэд егъэджакIуэм трегъэкIуадэ щигъэхъэзырым деж, ауэ дерсыр нэхъ тыншу, псори лажъуэ йокIуэкI, темэщIэр зрагъэцIэф. Дэ кыдогъэсэбэп ролхэр зыхэт джэгукIэхэр. Бзэр зыщIэм кыалэн щхъэхуэхэр худогъэу. Абы и пщэ кыдохуэ тэрмэшыну, шыуагъэхэр зэригъэээхуэжыну, гуп лэжыгъэр кыипщытэну.

Къэбэрдейбзэр хамэ къэрал университетым нэхъапэкIэ зэи щрагъэджу зэрыщымытам кыыхэкIыу, дауи, тхыль дыхуэныкыуэщ. Хасэхэм кыщагъэсэбэп тхыльхэр къэтпщытащ, дызыхуэныкыуэхэр щIэгъэкыуэн тщIащ.

ХэкумкIэ урысыбзэр хамэ къэралыбзэу зэрыщрагъэдж методикэм сэ куэд щIауэ сыщыгъуазэщ. Москва Пушкиным и цIэр зезыхъэ урысыбзэ институтым курс кыщызухаш, семинар бжыгъэншэхэм сыхэтащ. Абы нэмыщI, 2010 гъэ лъандэрэ Сирием кыкIыжа ди лъэпкъэгъухэр Налшык щезгъэджаш, япэ дыдэу Тыркум никIыу Налшык нэкIуа, адыгэбзэмкIэ егъэджакIуэ гупыр сэрац езыгъэджар, адыгэбзэм и теориерэ методикэмрэ щыгъуазэ зыщIар. Ди республикэм кыкIауэ кыздэлажъэ Къумыкыу Маринэ сэрэ акыыл зэхэдзэкIэ тхыль Iэрытх зэдгъэпэщаш. Ди тхыльыр программэ дызэрылажъэм тетщ. Коронавирусым ди Iуэху куэд зэблигъэуаш, ауэ зы лъэныкыуэкIи сэбэп кытхуэхъуауэ жыпIэ хъунуц. Интернет технологиехэр нэхъ куууэ зэдгъэщIащ. ГъащIэр апхуэдэщ: упсэхукIэ уеджэнущ. КIыщокыуэ Алим «Хъуэпсэгъуэ нурым» щитхауэ щытащ: «ЩIэныгъэ зэгъэцIэныр псыкыуийр мастэкIэ къэптIыным хуэдэщ».

Интерактивнэ технологиехэр япэми къэдгъэсэбэпу щытащ, ауэ иджы дистанционнэ программэщIэхэр зэдгъэщIащ, абыхэм я интерактивнэ доскахэр догъэшэрыуэ, студентхэми ахэр зрагъэцIыхуаш. Зи гугъу сщIы технологиехэр лэжыгъэшхуэщ, зэманыщIэм ижъ кыщIихуаш. Ахэри тлъэкIын хуейщ дяпэкIэ. Мис иджыри, Тыркум щIыр зэрыщыхъеам кыыхэкIыу, аргуэру онлайн деджэн хуей хъуаш. Псоми кыагурыIуэу кыщIэкIынщ, дидактическэ материалхэри абы хуэхъэзыру зэрыщытын хуейр. Зиужь дит мы Iуэхум сыщегупсыскIэ, Кэрролл Льюис и лыхъужь Алисэ сигу кыокIыж: «Ди пIэм диту дыкъэнэфын папщIэ жэрыгъэкIэ дыжэн хуейщ». Аращи, зэрытлъэкIкIэ, зэманым дылгъэщIыхъэну иужь дитщ.

IэнатIэр кыщыыхэтхакIэ, гугъуехъэхэми дапэлъэщын хуейщ. АбыкIэ сэ хуабжыу сэбэп кысхуохъу си студентхэр. Алыхъым фIыщIэшхуэ хузощI, хамэщI сыщыIэми, сызыхуэээхэр зэрыцIыхуфI защIэмкIэ. Ди студентхэм бзэр фIыуэ ялъагъу, сыт хуэдэ Iэмалхэри кыагъэсэбэп я анэдэлъхубзэр зрагъэщIэн папщIэ.

– Хэхэс адыгэхэм я щалэгьуалэм фащыдэлажьэкIэ, фольагы абыхэм я дуней тетыкIэр, хьэл-щэнхэр, зэхэтыкIэр. Сыт хуэдэ ахэр? Тыркухэм ещхь хьуа, хьэмэрэ лъэпкь щхьэхуэныгьэхэр, хабзэр, лъэпкь зэхэщIыкIыр ядэфльагырэ, яхэлъыж? НэгьуэщIу жыпIэмэ, адыгэу кьызэтена?

– Сэ ди студентхэм ядэслагыр цIыхугьэщ, гуапагыэщ, бзэ IэфIыгьэщ, гьэсэныгьэщ, хуитыныгьэщ. ЗэрыжысIащи, дэ адыги тыркуи идогьаджэ. ЦIыхугьэр дэни щыцIыхугьэщ. Тыркум щыпсэу адыгэхэр тыркухэм ещхь хьуарэ мыхьуарэ сэ жысIэфынукуым, ауэ Хэкум щыпсэу адыгэхэм кьазэрыщхьэщыкIыр нэрыльагыуц. НэгьуэщIуи хьунукуым. Мыр нэгьуэщI кьэралщ, щызекIуэр нэгьуэщI бзэщ, нэгьуэщI хабзэщ. Ауэ адыгэхэр зы зыщIу, льым хэлъу гу зылъыс-тэр, нэхьыжьым пщIэ зэрыхуащIырщ, щIэныгьэм зэрыхуэпабгьэрщ, адыгэгу зэракIуэцIылырщ. Лъэпкь зэхэщIыкIыр дэтхэнэми кьыдо-кIуэкI.

– ЗэрыжыпIэмкIэ, щалэгьуалэм бзэр ямыщIэми, адыгэну хуейщ.

– Дэ дызрихьэлIэ щалэгьуалэр нэхьыбэу ди студентхэращи, ахэр адыгэбзэ кьудамэм кьыщIыщIэтIысхьар бзэр, кьызыхэкIа лъэпкьым и тхьдэр ящIэну хуейуэ арац. Аракьэ адыгэну хуейм кьикIыр?! Зы машIэми хуабжьу цогуфIыкI, яфIэгьэщIэгьуэну махуэхэм я цIэхэр зрагыащIэ, адыгэ нэцэнэхэр, псалъэжьхэр телъыджэ кьащохьу. Псалъэжьхэм я мыхьэнэр зэрыкуур, купщIэшхуэ зэраIэр езыхэм жаIэ. ЯфIэфIу адыгэ псалъэжьхэр тырку псалъэжьхэм ирагыапщэ. Тхьдэри, хабзэри, бзэри хьарзынэу кьащтэ, я унагыуэхэм ар цаIуэтэж. Апхуэдэу щыхьукIэ, ди студентхэм нэмыщI, абыхэм я унагыуэхэми дыщылажьэу жытIэ хьунуц.

– Иринэ, уэ ильэс зыбжанэ хьуауэ Тыркум ущопсэу, ущолажьэ. Щалэгьуалэм я закьуэ мыхьуу, абы щыпсэу адыгэхэм нобэ яIэ псэукIэм, гупсысэкIэм утезгьэпсэлъыхьынут. Уэ пщIыху балигьхэм, унагыуэхэм я лъэпкь зэхэщIыкIыр сыт хуэдэ? Бзэр зыщIэр куэд хьууэ пхужыIэну?

Университетыр кьэзыуххэм я гьусэу.

АдыгэбзэмкIэ кафедрэм шылажъэхэмрэ студентхэмрэ.

– ГуфIэгъуэкIэ е гузэвэгъуэкIэ, благагъэкIэ унагъуэ куэдым си-хьащ сэ. Мыбы шыIэ нэхъыжъхэр къуажэхэм къыщыхъуащи, адыгэб-зэр фIыуэ ящIэ, адыгэ гушыIэкIэ дахэ яхэлъщ. Дахашъу зохъурджауэ-хэр. ЕмыкIумрэ екIумрэ зэхашIыкI, сэркIэ ар лъапIэщ. Нэхъыжъымрэ нэхъыщIэмрэ я тIысыпIэхэр ящIэ, унагъуэ хабзэр яIыгъщ. Дауи, абы зэхъуэкIыныгъэ гуэрхэри игъуэтащ. СэркIэ ари тэмэмщ, сыт щхъэкIэ жыпIэмэ, хабзэр и пIэм ижыхъакъым, ар лантIэщ, зэманымрэ узыхэт дунеймрэ епхаш. Пкъыр псэумэ, лъэпкъ зэхэщIыкIыр къэнэнущ.

Псалъэм папщIэ, си пщыпхъум и унагъуэм ис сабийхэр псори адыгэбзэкIэ мэпсалъэ. Илъэс пщыкIубгъу хъууэ зы пхъурылху щIалэ яIэщи, ар, езым зригъэсэжауэ, адыгэ пшынэ йоуэ, уэрсэру мэпсалъэ, адыгэ нэтынхэм интернетымкIэ йоплъ, уэрэдхэм йодаIуэ. Абы и шыпхъу нэхъыщIэ цIыкIур екIуу къофэ, ари мэпсалъэ, йоджэ. Мы унагъуэм адыгэбзэкIэ псори щопсалъэ, я сабийхэр Хасэм макIуэ.

Хасэхэм мыхъэнэшхуэ щалэщ Тыркум, ахэр щэнхабзэ центр хъуащ. ЩIалэгъуалэ куэд зэхуашэсыф, адыгэ щэнхабзэм ирашэлIэф. Лэжыгъэшхуэ щрагъэкIуэкI Хасэхэм. КIэщIу жыпIэмэ, сэ сыз-рихъэлIа цIыхухэм я нэхъыбэм бзэр ящIэ, иропсалъэ. Зыгуэрхэм къагуроIуэ, ауэ псэлъэфыркъым.

– Къайсэр шыIэ Адыгэ Хасэм и лэжыгъэм нэхъ убгъуауэ утез-гъэпсэлъыхъынут.

– Къайсэр ХаситI дэтщ. Зыр щэнхабзэм, бзэм, щIалэгъуалэ Iуэхум нэхъ епхаш, адреир нэхъыжъхэмрэ динымрэ нэхъ толажъэ. ТIуми я нэIэ къыттет зэпытщ. Кафедрэр къызэIуахыну иужь итахэм ящыщ Хасэхэр, икIи ялъэкI къамыгъанэу студентхэр адыгэбзэ къудамэм кърашалIэ. Хэхэс адыгэхэм я дежкIэ мыхъэнэшхуэ яIэщ Хасэхэм. Сэ сызэрэплъымкIэ, Къайсэр и Хасэхэм я къудамэхэр нэхъыбэу къалэм дэтын хуейт, сабийхэр нэхъ тыншу адыгэ унэм кърашэлIэфын папщIэ.

Хасэм адыгэбзэмкIэ курсхэр шокIуэкI, сабийхэр, щIалэгьуалэр къэфэкIэ шрагьасэ, бзэм зиужьыным йолэжь. «Зы бзэ – Адыгэбзэ» гуп щыIэщи, ахэр бзэм кIэлъоплъ. Этимологие и лъэныкъуэкIэ псалъэхэр зэпкърах. Токьмакъ Айдын и еплъыкIэр щитхыжащ «ЩIы, уэ, псы, бзэ. Ди бзэ – Адыгэбзэ» тхыль гьэщIэгьуэным.

Хасэм кьрихьэжьба IуэхущIэхэм ящыщу кьыхэзгьэщынут адыгэ кхъуейм и патентыр кьызэрыIахар. Иджы кхъуей щыхах завод зэрагьэпэщауэ, адыгэ кхъуей плъыжь ящI, ящэ. АбыкIэ Къайсэр и къалэ унафэщIыр хуабжыу къадэлэпыкъуащ. ЖыIэн хуейщ Тырку къэралыгьуэр лъэпкъ IуэхухэмкIэ Хасэхэм фIыуэ зэрадэлэпыкъур.

Абыхэм къадэкIуэу адыгэ шхыныгьуэхэр зэрапщэфIым щыхуагьасэ курс щыIэщ Хасэм. Абы папщIэ пщэфIапIэ зэгьэпэща яIэщ. КъБР-м щыщ Къущхьэ Оксани зыбжанэрэ кърагьэблагьэри, мастер-класс итащ.

ХаситIри университетым щыдихьэщIэщ. Сыт щыгьуи дызэпыщIащ, дызэрыIыгьщ. Адыгэбзэм Тыркум зыщиубгьунымкIэ, щэнхабзэр цIыхухэм яхэлъхьэнымкIэ, адыгэ лъэпкъ зыхэщIыкIыр лъым хэпщэнымкIэ Хасэм лэжыгьэшхуэ зэрыригьэкIуэкIыр жысIэфынущ. Абы и лъэныкъуэкIэ дэтхэнэ зыми фIыщIэшхуэ хуэфэщэщ.

– Уэ узэрэплъымкIэ, сыт хуэдэ къэкIуэн яIэ Тыркум щыхэхэс ди лъэпкъэгьухэм? Ахэр хэшпысыхьыжыну жызыIэхэм къадэпщтэрэ, хьэмэрэ дызыхэпсэукI лъэхьэнэм ди зэпыщIэныгьэхэр нэхь зэрэфIэкIуам, лъэпкъ зэхэщIыкIыр нэхь къэушыж зэрыхуам я фIыгьэкIэ, кьызэтенэну?

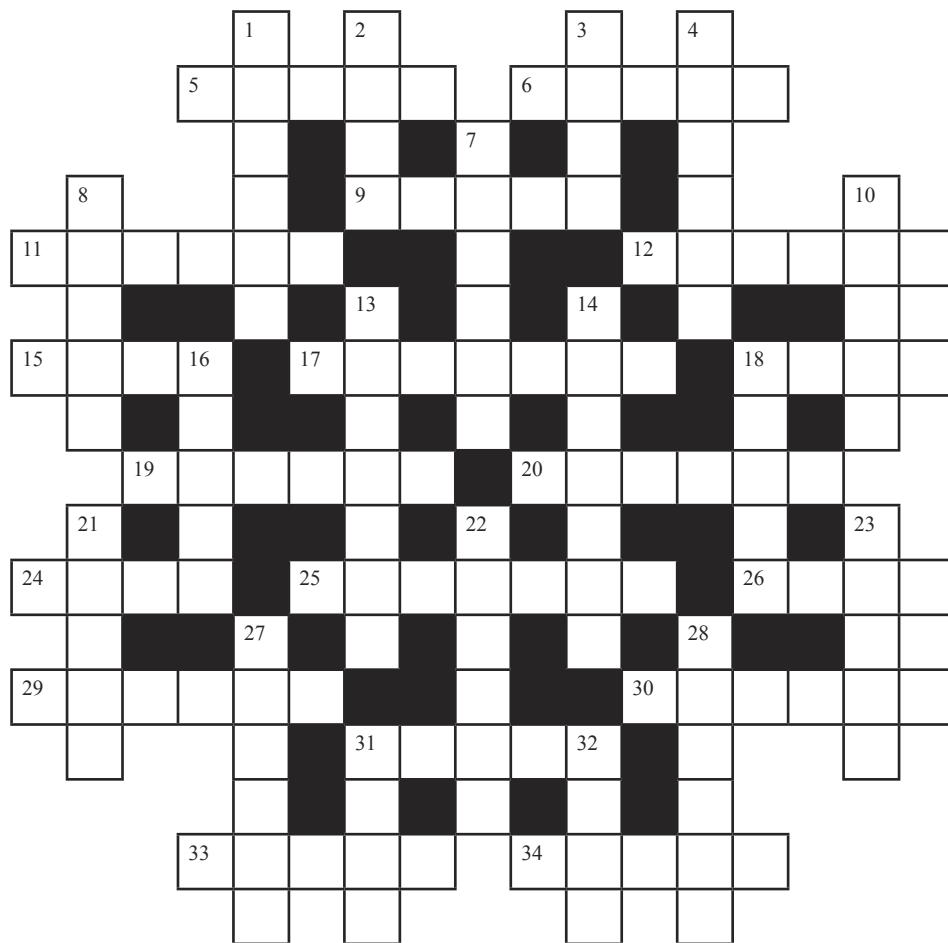
– Мыр упщIэ гьэщIэгьуэнщ. Си гугьэмкIэ, Тыркум щыпсэу хэхэс адыгэхэм гьуэгуитIри къапэщыльщ. Языныкъуэхэр я IуэхущIафэмрэ я фейдэмрэ хигьэшпысыхьыжынущ, иныкъуэхэр, е инэхьыбэр, я лъэпкъ зэхэщIыкIыр текIуэнурэ, адыгэу кьызэтенэнущ.

Пэжщ, ди зэманым зэпыщIэныгьэхэр нэхь ефIэкIуащ, ауэ ахэри сфIэмащIэщ. Хэкум кIуэн-къэкIуэжыныр нэхь тынщ, нэхь пуд хьун хуейщ. Къэбэрдей, Шэрджэс, Адыгей щIыналъэхэм зэи щымыIа хэхэсым и нэгү кьыхущIэгьэхьэнукьым адыгэ псэукIэр, гупсысэкIэр, зэхэтыкIэр. Ди студентхэр бзэмкIэ практикэ Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым нэтшэну дохьуапсэ, ар кьыддэзыщтэн, кьыддэзыIыгьынхэм дащощIэ. ФIы дыдэ хьунут Эрджиес университетымрэ Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетымрэ зэдэлэжьэнымкIэ зэгурыIуэныгьэ зэращIыIамэ.

Ди студентхэр Налшык накIуэмэ, хэкурыс студентхэм ядеджэмэ, къэрал псэукIэр ялбагьумэ, адыгэхэм яхыхьэмэ, адыгэбзэр нэхь тыншу зрагьэщIэнут, я адыгэпсэми «дамэ кьытекIэнут».

Енсэльар **НЭЩIЭПЫДЖЭ** Замирэщ

Псалъэжьу зэхэлъ псалъэзэблэдз

ЕкIуэжIу: **5.** Зи бзэ ... насып иIэщ. **6.** Зым ищIэр щэхуци, тIум ящIэр **9.** Мэл ... нэхъей. **11.** Зэхъэзэхуэ мэунэри, зэижитI **12.** ... шыгу малIэ. **15.** Жэмым ишх и **17.** ... цы къыхех. **18.** ... къэзылъху ещх мэхъуж. **19.** Лым и лыгъэр ... щилуатэркъым. **20.** ... хэкужь кранэркъым. **24.** ... нэпс нэхърэ — анэ бгъафэ. **25.** ... анэм и лъэгу щIэтщ. **26.** ... Iуэху къэщтэжыгъуейщ. **29.** ПIырыпI ... хуэдэщ. **30.** Абдж шыкъуейм ... ухэмыгүвэ. **31.** ..., шум ущIэмынакIэ. **33.** ... иу-мыхъуэныж. **34.** Зыри умышIлэххэ ... Iуэху цIыкIу.

Къехуы: **1.** ... къесу узэрысым уимыкI. **2.** НэфIэгүфIэ и нэ дыщэ IуэнтIа **3.** ... и бий нэхърэ ... ифI. **4.** Уи адэ и ... уи адэ и

благэжэрэ умыбгынэ. 7. Жыг зытехуэри ..., пшлэщэ зытехуэри 8. Уи ... и фэ кыштоуэ. 10. ... щхэнтэ ильагьумэ, и наплэр фызэтохьэ. 13. Джэгугьуэм лыхьужьщ, ... жьындущ. 14. Унэм щыпылщ, ... щыджэдущ. 16. Хамэлэр лэгьэпсэху ... гугьэпсэху-кьым. 18. ... джатэри и лэмышлэ ильщ. 21. Шу закьуэщ ... утемы-гушхуэ, гупышхуэщ жыплэуи уащымышынэ. 22. ... псэ хелхьэ. 23. Щлэр кьоклуэ, жьыр 27. Быныр 28. Фэклэ ... гуклэ лыуэ. 31. И лэгу 32. ... ущымылыхьужь, губгьуэм ущымыкьэрабгьэ.

Епланэ кьыдэклигьуэм тета псалъэээблэдзым и жэуапхэр

Еклуэклыу: 1. Бын. 3. Мээ. 7. лэтэ. 8. Шынэ. 12. лутщ. 13. Щэ-ным. 14. Гьуэгу. 16. Гьушл. 18. Нэ. 19. Хушлэ. 20. Гурэ. 21. Гьусэ. 22. Блэ. 23. Пхьэ. 24. Нэху. 25. Дин. 27. Ипхьу. 29. Ду. 30. Жьэ. 31. Гуэн. 33. Льхуэри. 35. Гулэ. 36. Псэу. 40. Бзэгу. 41. Гулэ. 42. Щхьэ.

Къехыу: 1. Бгьуэ. 2. Нэм. 3. Мэл. 4. Зыш. 5. лэфлщ. 6. Гьу-нэгьу. 9. лущ. 10. Унэр. 11. Ем. 12. Гуэху. 15. Гугьэ. 17. Щлалэу. 18. Нэхьыжь. 24. Нэгу. 26. Илэщ. 28. Хьумэ. 32. Нысэ. 33. Льы. 34. Ин. 35. Гунэс. 37. Уилу. 38. Псэ. 39. Язщ. 40. Бзэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

№5

(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Борис Бижоев,
Адам Гутов, Залина Истепанова (ответственный секретарь),
Хамид Кармоков, Астемир Татроков, Юрий Тхагазитов,
Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.
Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 02.10.23. Выход в свет 25.10.23
Формат 70x108^{1/16}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 14,7. Уч-изд. л. 12,0. Тираж 2.029 экз. Заказ №2210
Подписная цена на 2 месяца 41р. 77к.
Подписная цена на 6 месяцев 125р. 31к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано в ООО «Издательство «Южный регион»
357600, Ставропольский край, г. Ессентуки, ул. Никольская, 5а

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦІЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкІэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Іуэху еплъыкІэхэр Іэмал имыІэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыІэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркІэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщІыпІэ щытрадзэмэ, «Іуащхэмахуэм» кызырэраыхыжар кыагъэлъэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кълэнкъым Іэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкІэ къевгъэхъ хъунуц: 360000, Налшык кълэ, Лениным и цІэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкІузанэ кълэ, «Іуащхэмахуэ» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзіе, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦІЭ

Журналыр зэрытедзам дагъуэ гуэр иІэу кыщІэкІмэ, абы теухуауэ фыщыщІэупщІэ хъунуц: Ставрополь щІыналгъэ, ЕсэнтІыгу кълэ, Никольскэм и уэрам, 5а, ООО «Издательство «Южный регион». Телефонхэр: 8-879-342-22-09; 8-879-346-87-66.

МЫКЪУЭЖЬ Анатола

(1956)

* * *

Дунеижьым дыщэм зыхуегъэщхъ,
И щхъыщхъ макъыр флощ! макъамэ гуаклуэу.
Дахагъ нэпцым итци и лумэт,
Уэрэд нэхсэм и хуцхъэн къагъаклуэ.

Дыгъужь хабзэр ноби къыдоклуэки,
Псэ хей минхэр зэтрегъэгулэ.
А хьэл мыгъуэр – узэсэр сэгъейщ, –
Зыхинэнуи мурад лъэпкъ имылэ.

Къыхэклынкли хъунт дунейм зыгуэр, –
Иблис щыльхухэм зрагъэужьакъым.
Лы луц лэджэ итами иужь,
Дунеижьым захуегъэхъуэжакъым.

Уэрэд лэджэ сэри хуэзгъэпсат
Дунеижьу ди гугъаплэ закъуэм.
Къыхуезджами зэрыслъэкклэ фым,
Зы мэскъалкли къысхуэгъэдэлуакъым.

Си чэнджэщхэр щымыхъуа гунэс,
Сигъэиклэу къысфищаш дзы лэджэ.
Си уэрэдым къыхилуащ шэрэз,
Блащхъуэ щыклэу, зэлурыдзэсыклири.

Хуцлэкъуат сищыну ещхъ езым,
Ауэ сэ дунейр къыспэлъэщакъым.
Схуэмыщлами ар зэрыщымыт,
Сызэрыщымыти зезгъэщлакъым.